

**De archeologische
kroniek van
Noord-Holland**

Op sommige momenten is het fantastisch om gedeputeerde Cultuur in deze provincie te zijn. Als je aanwezig bent bij de ontdekking van een kano, die zo oud is dat er misschien wel iemand in heeft gezeten die een hunebed heeft helpen bouwen. En ook wanneer je een gereconstrueerd gezicht van een vrouw uit de 4de eeuw aankijkt, of wanneer je in het stuivende duinzand staat en gewezen wordt op de omtrekken van een enorme boerderij uit de 6de eeuw. Een andere keer sta je te huiveren als je een prachtig gerestaureerd zwaard uit de 8ste eeuw in je handen gelegd krijgt en je je afvraagt wat de vroegere eigenaar daar misschien wel niet mee gedaan heeft, voordat hij met wapen en al in zijn graf werd gelegd... Maar haast onovertroffen was het moment dat ik, staande op een Calypso-achtige boot op het IJsselmeer, temidden van duikers, cameraploegen en opgewonden archeologen, een 800 jaar oude, loodzware sarcofaag voor mijn voeten gezet kreeg uit een onderwater-nederzetting! (Zie de Kroniek van volgend jaar). Allemaal kippenvelmomenten die de Noord-Hollandse archeologie mij (en via de overvloedige media-aandacht gelukkig heel veel andere mensen) heeft laten meemaken.

Maar het zijn natuurlijk niet alleen deze topvondsten, deze vetste krenten in de pap die de archeologie van Noord-Holland de moeite waard maken. Het zijn zeker ook de honderden kleine ontdekkingen, soms die ene potrand in een oude waterput, de verweerde munt in een paalgat of het stukje bot in een kloosterfundering, die tezamen uiteindelijk resulteren in het grote verhaal over die duizenden fascinerende jaren bewoningsgeschiedenis in Noord-Holland. En al die vondsten: groot klein, belangrijk, maar soms ook nauwelijks opvallend, staan ieder jaar weer in deze archeologische kroniek, waar iedere archeoloog – professioneel of amateur – zijn ei kwijt kan. Want de onderzoeksverplichtingen van het verdrag van Malta mogen soms wat gezucht opleveren bij gemeenten en bouwers, ze leveren ook wat op. Begrip van ons verleden is respect voor de plek waar we wonen. En dat respect leidt weer tot meer woon- en werkplezier in onze provincie. En daar doen we het uiteindelijk allemaal voor.

Veel leesplezier in deze eerste, geheel en al door de provincie zelf uitgegeven archeologische kroniek over 2008!

Sascha Baggerman

Inhoud

2 Voorwoord

4 Alkmaar

- 4 Achterdam 18
- 5 Gedempte Nieuwesloot 31
- 6 Koningsweg 74
- 6 Laar 233-235-237
- 9 Langestraat 73, 75/77 en 79
- 10 Langestraat 73
- 11 Langestraat 75/77
- 11 Langestraat 79
- 12 Omval 36
- 13 Randersdijk
- 14 Ritsevoort 60
- 15 Ritsevoort 32
- 16 Wageweg/Victoriepark

20 Amsterdam

- 20 Eiland Funen
- 22 Eiland Uilenburg
- 23 Kalverstraat
- 25 Marnixstraat
- 26 Noord/Zuidlijn
- 29 Oudezijds Armsteeg

31 Beverwijk

- 31 Galgenweg
- 32 Park Vondelkwartier

34 Castricum

- 34 Bakkerspleintje

35 Diemen

- 35 Noordflank-Centrumgebied

36 Edam – Volendam

- 36 Achterhaven 128

37 Enkhuizen

- 37 Torenstraat-Baansteeg

38 Haarlem

- 38 Burgwal 52 - 54

42 Haarlemmerliede en Spaarnwoude

- 42 Lagedijk/Penningsveer

42 Heemskerk

- 42 Gerrit van Assendelfstraat 56
- 43 Graftombe op kerkhof van de Nederlands Hervormde kerk
- 44 Regenbooglocatie

46 Heiloo

- 46 Maalwater
- 46 Een palencirkel
- 48 Een kringgreppel
- 49 Een kuil
- 49 Banen met hoefindrukken
- 50 Een interpretatie
- 50 Woodhenge
- 51 Zuiderloo

52 Hoorn – Blokker

- 52 Bangert 36

54 Hoorn

- 54 Schellinkhouderdijk
- 55 Koepoortsweg 73
- 56 Turfhaven 11

58 Hoorn – Zwaag

- 58 Dorpsstraat 294

58 Langedijk – St. Pancras

- 58 Domeynen

59 Medemblik

- 59 De Vooroever

60 Opmeer

- 60 Heerenweide en De Veken 4

60 Uithoorn – De Kwakel

- 60 Boterdijk-Drechtdijk

62 Waterland – Marken

- 62 Dorpshuis 't Trefpunt

63 Waterland- Monnickendam

- 63 't Prooyen

63 Wijdmeren – Loosdrecht

- 63 Oudloosdrechtsedijk

65 Wormerland – Oost-Knollendam

- 65 Dorpsstraat 66

66 Zaanstad

- 66 Bleekerstraat 6-8

67 Zaanstad – Assendelft

- 67 Kreekrijk

68 Zaanstad – Wormerveer

- 68 Guisveld
- 69 Dubbele Buurt

69 Zaanstad – Assendelft

- 69 Dorpsstraat 603

70 Zaanstad – Zandijk

- 70 Smidslaan 1-3

70 Zaanstad - Oostzaan

- 70 Kerkbuurt 1-6

71 Zijpe

- 71 Korte Belkmerweg 34

71 Varia

- 71 Enkele bijzondere vondsten uit het Klooster Bethlehem in Hoorn
- 73 Stukje verfrommeld goud blijkt pseudomunthanger
- 74 Recente restauraties van het Provinciaal depot voor bodemvondsten, Noord-Holland
- 75 Buste zonder gezicht uit Heemstede

76 Literatuurlijst

79 Illustratieverantwoording

Archeolog

Een klas op bezoek bij een opgraving
in een kelder in Alkmaar aan de
Gedempte Nieuwesloot krijgt uitleg.

Alkmaar | Achterdam 18

Tijdens de verbouwing van een bedrijfspand werden resten gevonden van een huis met een kleivloer, met bakstenen funderingen (steen 23 x 11 x 5,5 cm). Een centraal in deze kleivloer gesitueerde haardplaats doet vermoeden dat het huis een houten bovenbouw had op bakstenen ondermuren. De haard bestond uit een brandplek in de vloer met het onderste stuk van een tonnetje ingegraven als asput. Een identieke asput was vlak bij de achtergevel geplaatst bij een rood verbrande stookplek. Dergelijk houten asputjes in kleivloeren komen we in Alkmaar wel vaker tegen. De datering kon slechts globaal in de tweede helft 14de of 15de eeuw worden bepaald. In de achtertuin werd een grotendeels verstoorde beerput aangetroffen waaruit nog wat vondstmateriaal uit de late 16de tot in de 18de eeuw kwam, waaronder een fraai 17de-eeuws tinnen speelgoedbokaaltje of zoutvaatje.

Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Rob Roedema en Peter Bitter

ische Kroniek

Naast de baksteenfundering van de achtergevel van een huis uit de 14de/15de eeuw aan de Achterdam 18 is het onderste deel van een houten ton te zien. Deze werd gebruikt als asput bij een haardplaats.

Dit tinnen voorwerp van 6 cm hoog uit de 17de eeuw is gevonden in de beerput achter het huis aan de Achterdam 18. Het zou zowel een tinnen zoutvat als een speelgoed-bokaaltje kunnen zijn.

Alkmaar | Gedempte Nieuwesloot 31

Bij de verbouwing van een winkelpand werden enkele waarnemingen gedaan. Het huidige dubbelpand uit de jaren '30 was ooit de plaats van twee aparte huizen: een redelijk groot huis aan de zuidkant en een klein huisje aan de noordkant. Van dit laatste werden geen resten meer gevonden vanwege een grote 20ste-eeuwse betonkelder. Het grote huis, circa 6 x 15 m met een steeg aan de zuidzijde erlangs, had in 1832 een smalle aangebouwde achterkeuken. Hiervan werd een stevige 18de- of 19de-eeuwse waterkelder teruggevonden. Ter plekke van het huis werden delen opgegraven van een 15de-eeuwse fundering en kleivloer, een latere fundering en een 17de/18de-eeuws keldertje. Achter het huis werd een bijbehorende beerput gevonden. Deze leverde een flinke hoeveelheid vondstmateriaal op, dateerbaar tussen circa 1610 en 1660 (mede op basis van het rookgerei). Behalve allerlei rood en wit aardewerk was er onder meer een Delfts spreukbord met opschrift '3 ù voocht maer poocht' (zie ook Beemster 2009) en een bijzondere Werra kom met een afbeelding van aartsengel Michael en gedateerd 1614. Gezien het ontbreken van glaswerk en porselein zal het een weinig bemiddeld huishouden zijn geweest (vgl. Bitter 2008).

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Rob Roedema en Peter Bitter*

Archeologen halen de beerput achter het huis aan de Gedempte Nieuwesloot leeg; hieruit komt veel vondstmateriaal uit de periode 1610-1660.

Een van de vele borden die als afval in de beerput van de Gedempte Nieuwesloot terecht was gekomen. Op het bord is de spreuk 'U voocht maert poocht' te lezen, een regel uit een gedicht dat wij niet kennen.

Alkmaar | Koningsweg 74

Een kleinschalig bouwplan was de aanleiding tot een dito onderzoek. In een smal proefsleufje werd onderzocht of er sporen aanwezig waren van een middeleeuwse verdedigingswal (tussen Koningsweg en Kanaalkade; zie Bitter 2007, 73) of eventueel een beerput. Deze laatste werd niet aangetroffen. Wel kwam een 16de-eeuwse sloot te voorschijn, parallel aan de Koningsweg en ongeveer onder de rooilijn. Deze kan samenhangen met de aanleg van de vestingwerken van 1528-1551, die ter plekke schijnt te hebben bestaan uit een zware baksteenmuur met een weggetje achterlangs. Deze muur werd bij het Alkmaars Beleg in 1573, gelukkig nadat men hem haastig nog had verstevigd met aarde, door de Spanjaarden aan puin geschoten. De sloot is met grijs zand gedempt, vermoedelijk rond 1575 bij de aanleg van de nieuwe aarden stadswallen naar het ontwerp van Adriaan Anthonisz.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

Alkmaar | Laat 233-235-237

Voor de bouw van een nieuwe winkel werden drie panden gesloopt aan de Laat-zuidzijde, direct aangrenzend aan opgravingsterreinen uit 2004 (Laat 229-231 – zie De Jong-Lambregts e.a. 2007) en 2002 (Koorstraat 59 – Bitter, Ostkamp & Roedema 2003). De sporen sluiten bovendien aan op de bevindingen uit 1998 aan de overzijde van de straat (Laat 208-212 – Van den Berg e.a. 1999). Het terrein is door de gemeente opgegraven onder leiding van Annelies van Benthem die hiervoor van het ADC werd ingehuurd. Gesitueerd op de oostflank van de strandwal, leverde de locatie sporen op vanaf de (10de?) 11de/12de eeuw (er werden behalve o.a. Pingsdorf ook drie ‘Badorf’-scherven gevonden). Helaas kwam er geen herkenbare huisplattegrond aan het licht, maar wel talrijke greppels, waarvan sommige een merkwaardige gebogen vorm hadden. Ook bij Laat 229-231 waren dergelijke gebogen greppels gevonden – het is de vraag of dit erfgreppels waren of wellicht greppels onderlangs rieten daken van huizen (vergelijk een opgraving in Heiloo: Lange 2007). Een paar greppels bij Laat 233-237 bleken de hoek van een erf te vormen, met de achterzijde ervan op circa 8 m vanaf de huidige rooilijn van de straat. Waarschijnlijk bestond de Laat destijds nog niet als waterloop (de huidige straat ontstond door demping van de gracht in 1872). De overige gebogen greppels blijven helaas onverklaard. Aan de oostkant van de opgraving liep een hele bundel van elkaar

opvolgende greppels in noord-zuid richting. De meeste moeten omstreeks 1,5 tot 2 m breed en 1 m diep zijn geweest. Ze lijken door zandverstuivingen steeds snel opgevuld geraakt te zijn. Ze sluiten precies aan op een reeks noord-zuid greppels in de opgraving Laat 208-212 aan de overzijde van de straat. Het lijkt erop dat deze greppels onderdeel zijn van een 11de/12de-eeuwse hoofdverkaveling vanaf de Koorstraat (deze is onderdeel van een oude randweg van de geestrug), met een omstreeks 25 tot 30 m breed erf (of erven) ertussen. Er waren ook diverse oost-west gerichte greppels, maar daar is geen bundeling van te zien die op een standvastige verkaveling zou kunnen duiden. De jongste greppel bevatte nog een paar scherven 13de-eeuws proto-steengoed. Bij deze bewoningsfasen horen een drie- of viertal houten tonputten, enkele verspreide paalsporen en andere vage kuilen. Begin 14de eeuw vonden er bouwactiviteiten plaats langs de Koorstraat. Aan de achterzijde van de panden Koorstraat 45/47 (hoekpand Laat) en 49/51 werden funderingen en kleivloeren gevonden uit deze periode. De huizen waren resp 16,5 en 15 m lang. Het achterhuis van het pand Koorstraat 49/51 had een kleivloer met bakstenen stookplaats in het midden. Hoekpand Koorstraat 45/47 had een brandmuur die het achterhuis scheidde van het voorgedeelte, met een brede schouw achter tegen de brandmuur. Beide huizen zijn naderhand op de oude funderingen herbouwd, mogelijk in de

15de eeuw. Het hoekpand Koorstraat 49/51 kreeg een nieuwe brandmuur op dezelfde plek als de oude – dit is de huidige achtergevel van het hoekpand (ijssalon Laan). Van origine was het huis erg laag, zonder verdieping en zonder borstwering van de zolder, maar later (mogelijk in de 18de eeuw) is het met een hele verdieping verhoogd.

Van de bebouwing langs de Laat is door latere activiteiten vrijwel niets terug gevonden. Wel werd er van de twee 'kamer'-woningen die hier in de 17de eeuw gestaan moeten hebben, een 16de/17de-eeuws (gedeeld?) riool aangetroffen richting de gracht van de Laat. Een aardige vondst was een tonput waarin secundair wat 15de-eeuws afval was gedeponneerd, waaronder een complete rood aardewerken vetvanger.

Van de aangetroffen beerputten kunnen er een paar opeenvolgende toegeschreven worden aan het pand Koorstraat 53/55 (het tweede vanaf de hoek Laat). Beerput 2 is de oudste – de beerlaag bevatte maar een paar scherven uit de 15de of vroege 16de eeuw. De put was met zand gedempt en vervolgens (na een tussenpauze?) was er middenin een waterput gemaakt. Deze had een bakstenen bovenbouw op houten tonnen (dendrodatering: na 1570) en diende secundair weer als beerputje. Hieruit kwamen enkele vondsten van rood aardewerk.

Daarna is de beerput 2 nogmaals doorsneden, namelijk door beerput 1. Uit deze beerput kwam rood- en witbakkend aardewerk, majolica en faience, een paar

Een kleivloer met een bakstenen stookplaats uit de vroege 14de eeuw achter de Koorstraat 49/51.

Deze aardewerken vetvanger uit de 15de eeuw werd aangetroffen in een tonput aan de Laat. Vetvangers stonden onder het braadspit om het uit het vlees gelopen vet op te vangen.

werk

kleipijpjes en enkele scherven glaswerk waaronder fragmentjes van een wafelbeker, een tranenbeker en een opaak wit glazen schaaltje ('Portugees' ? – vergelijk Baart 2007), datering rond 1600-1660/75. Buiten deze laatste vondst lijkt het vondstcomplex tamelijk armoedig (vergelijk Bitter 2008). In een volgende fase is vermoedelijk beerput 4 aangelegd – helaas kon deze niet direct worden opgegraven vanwege bouwvalligheid van de belending en is hij naderhand door schatgravers alsnog leeggeroofd. Middenachter Koorstraat 49/51 bevond zich beerput 3, waarvan de beerlaag enig vondstmateriaal opleverde uit de 15de en 16de eeuw. Een bijzonder stuk was een complete rood aardewerken 'drinkuit' (we vermoeden overigens dat het geen drinkerei is maar verpakkingsmateriaal – Beemster 2008). Het hoekpand Laat/Koorstraat 45/47 leverde geen beerput op – het had vermoedelijk een riool naar de gracht.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

Een gebroken, maar bijna compleet rood aardewerken bord uit een laat-16de- of vroeg-17de-eeuwse tonput achter de bebouwing aan de Laat.

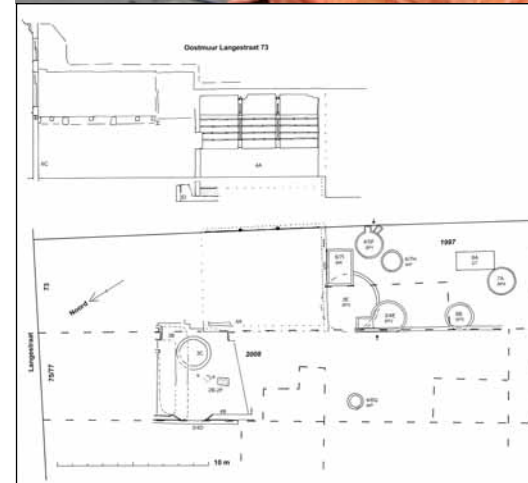
Alkmaar | Langestraat 73, 75/77 en 79

Zo'n elf jaar na een ingrijpende winkelverbouwing werden drie grote panden aan de Langestraat definitief met de grond gelijkgemaakt voor nieuwbouw. De werkomstandigheden waren in 1997 inspanning zo slecht, dat er weinig meer kon worden gedaan dan berging van de inhoud van vijf beerputten. De gedeeltelijke afbraak van een groot huis met eiken houtskelet moest toen zonder bouwhistorische documentatie blijven. In 2008 was de situatie anders, en toch ook weer niet. De werkwijze bij de sloop, waarbij met een heel zware kraan met een reuzen-'happer' drie panden uit elkaar werden getrokken, maakte enige vorm van bouwhistorisch onderzoek onmogelijk. Wel werd één zijgevel naderhand opgemeten en gedocumenteerd. Archeologisch gezien gebeurde er ook niet veel, omdat men de (deels erg zware) betonvloeren grotendeels handhaafde en alleen gaten maakte voor heipalen, een liftschacht en een motorhuis van roltrappen. Deze gaten werden uiteraard wel archeologisch begeleid. Hier kon toch een tipje van de sluier worden opgelicht die er over de bewoningsgeschiedenis van deze grote bouwlocatie ligt. Het terrein is ten zuiden van de Langestraat. De straat ligt tegenwoordig nog merkbaar hoger dan de omgeving, vermoedelijk omdat hij in de kern een dijklichaam is van omstreeks 1200 (zie Bitter 2007, 36-38). Het meest werd

gevonden in de bouwput voor de roltrappen, een put van 5 x 6 m middenin het terrein, op 9 tot 14 m vanaf de rooilijn van de Langestraat. De ontgravingen reikten niet tot in de natuurlijke ondergrond, maar op een diepte van 1,7 m onder straatpeil (rond N.A.P.) bevonden we ons nog in sporen uit de vroege 14de eeuw. Deze bestonden uit een ophoging met er ingeslagen palen en in twee richtingen op hun kant geplaatste planken, mogelijk de onderste resten van houten huizen. Dit bewoningsniveau was later afgetopt, vermoedelijk om de grond naar achteren te verplaatsen voor het vergroten van het toenmalige bouwterrein. Om deze reden ontbraken de kleivloeren of op zijn minst het loopvlak dat bij deze houtresten hoorde. Na een ophoging met een halve meter bruine en grijze klei is er een houten huis gebouwd, waarvan de kleivloer driemaal vernieuwd is, inclusief een stookplaats met ingegraven aspotje (gevonden werden een grijs en een rood aardewerken bodem met lobvoeten). Van de wandconstructie is geen spoor gevonden, wel een vrij scherpe afgrenzing van de rand van de vloer met daarnaast minstens één diep ingeheide staander. Het huis stond min of meer op een achterterrein, met de noordgevel op zo'n 10 m van de (huidige) straat. Pas in een volgende fase, toen na afbraak van het huis de resten werden begraven onder een paar decimeter bruine klei, werd er gebouwd met baksteen. Het lijkt erop dat pas in deze bouwfase, globaal te plaatsen in de 15de eeuw, de huidige percelering vaste vorm

De bouwput aan de Langestraat na de sloop met de nog overeind staande oostelijke zijmuur en voorgevels.

De plattegrond van de Langestraat.

heeft gekregen. Dit was nogal verrassend, omdat we in het verleden op meerdere plaatsen langs de Langestraat de huidige verkaveling op zijn minst konden terugvoeren tot de vroege 14de eeuw. Mogelijk was hier aanvankelijk een erg breed erf dat pas in een latere fase is opgedeeld.

Alkmaar | Langestraat 73

De vroegste fase van dit meest oostelijke pand van het drietal, is dateerbaar in de tweede helft van de 14de eeuw, en bestond uit een bakstenen huis van 6,5 x 10 m, van geel geaderde rode baksteen van 24 x 12 x 6 cm. In later tijd werd dit vervangen door een huis van maar liefst 19 m lang, met een brandmuur op ongeveer 11 m vanaf de straat. Het achterste deel van dit huis was tot 1997 als casco nog intact aanwezig en de oostelijke zijmuur ervan is in 2008 gedocumenteerd.

Op ongeveer 0,7 m onder het straatpeil werd een deel van een vloer gevonden van donkerbruin en geelbruin geglazuurde rode plavuizen in dambordpatroon.

Waarschijnlijk had men het vloerpeil aangepast aan het vanaf de Langestraat aflopende talud. Op 2,6 m hierboven had het achterhuis de eerste balklaag.

Op de 3,5 m hoge verdieping daarboven was de bakstenen zijmuur versterkt met een houtskelet met twee gebintstellen. Sleutelstukken en korbelen ontbraken al in 1997, toen de balklaag werd verwijderd. De gaten voor de korbelen zijn lange sleuven tot bijna bovenaan, wat wijst op toepassing van zwaneborstkorbelen, welke populair waren in de tweede helft van de 16de en vroege 17de eeuw. Al bij het opmeten was rekening gehouden met het aanbrengen van horizontale houten regels tussen de muurstijlen, om de muur van de verdieping aan de binnenzijde te kunnen voorzien van houten betimmering. Tot 1997 was midden tegen de westmuur

De oostelijke zijmuur van Langestraat 73. We zien de muurstijl en andere bouwsporen uit de tweede helft van de 16de of vroege 17de eeuw.

zwaneborstk

van het achterhuis de schoorsteen van een schouw nog aanwezig. Het voorste deel van het huis is in de 17de of 18de eeuw vervangen en in de tweede helft van de 18de eeuw is er een sobere lijstgevel voorgezet met bovenin een schijnverdieping. Achter dit pand werden in 1997 maar liefst 5 elkaar opvolgende beerputten plus een vroeg-20ste-eeuwse septic-tank opgegraven. Hieruit werd onder meer een enorme hoeveelheid modieuze 18de-eeuwse tafelservies geborgen van uiteenlopende keramieksoorten.

Alkmaar | Langestraat 75/77

Dit pand was in de 15de eeuw opgetrokken eveneens als een klein bakstenen pandje, slechts 9 m lang, met tegen de achtergevel een ondiepe ronde halfsteens bakstenen constructie van 2,8 m diameter uitwendig, wellicht een oven (?). Een houten beerputje van onduidelijke datering hoorde er in pandig vermoedelijk bij. Dit maakte later plaats voor een bakstenen huis van 14 m lang en met een verdieping met zwaar eiken houtskelet, dat er in hoofdstructuur nog stond tot 2008. Het dateerde vermoedelijk uit de 16de of eerste helft 17de eeuw.

Alkmaar | Langestraat 79

Dit huis was, zoals blijkt uit een kadastrale kaart uit 1820, slechts 12,5 m lang. Alleen de 19de-eeuwse kelder werd onder het aangebouwde smalle achterkeukentje gevonden. Opvallend is, dat de huizen in dit deel van de Langestraat tot in de 16de eeuw tamelijk klein lijken te zijn gebleven. De grote 14de-eeuwse bakstenen huizen, waarvan nu op diverse plaatsen in de straat resten zijn gevonden, werden dus lange tijd met kleinschaliger bebouwing afgewisseld.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

korbelen

Alkmaar | Omval 36

Aan de westelijke rand van de droogmakerij Schermer (1635) ontstond in de loop van de 17de eeuw een kleine buurtschap, de Omval, aan het uiteinde van de Noordervaart, een hoofdwaterloop in de droogmakerij vrijwel in het verlengde van het Zeglis. Met behulp van een overhaal konden scheepjes bij de Omval vanuit de Schermer naar Alkmaar komen. De Noordervaart werd daarom vanouds de Alkmaarder Vaart genoemd. In de jaren 1920 is het deel van de Noordervaart bij de Omval gedempt. De wegen die aan weerszijden langs het water lagen, bevinden zich er nog steeds omdat de vaart werd omgevormd tot plantsoen. Aan de zuidkant van de zuidelijke weg lag nog een bermsloot tot 1964, toen deze werd gedempt om er een riool in te leggen. In februari werd bij de gemeente melding gedaan van funderingen die aan het licht kwamen bij de aanleg van een nieuw riool onder de zuidelijke weg, vlak voor het huis

Omval 36. De funderingen bleken delen te zijn van een sluisje tussen de Noordervaart en een slotenstelsel ten zuiden van de weg. Kennelijk waren er in dit gebied verschillende waterpeilen en de weg lag ook op een soort van dijkje. Op 19de-eeuwse kaarten is de sluis afgebeeld en in 1885 is in het kadaster erbij vermeld dat het sluisje diende voor inwatering. Van Noordervaart tot sloot was de sluis ongeveer 15 m lang. Hij bestond uit twee muren van 80 cm dik met een tussenruimte van maar liefst 3,30 m, gemetseld met witte schelpmortel en rode bakstenen van 23 x 11,5 x 4,5 cm in onregelmatig verband. De sluis had aan de noordzijde twee gemetselde vleugels, onder 45 graden ten opzichte van de sluis, naar de kade van de Noordervaart. Deze waren in de vorige eeuw al grotendeels weggebroken. Omdat het riool er doorheen moest komen, moest er nu nog eens drie m van de sluis gesloopt worden. De sluiswanden waren gefundeerd op 40 cm brede grenen delen en rustten op een rij heipalen om de halve meter.

Op 1,7 m diep werden delen gevonden van een zware grenenhouten bodem (in het verleden al grotendeels weggebroken). In het omgewoelde slib onderin bevond zich een mengeling van aardewerk van de 17de tot de 19de eeuw. Wellicht is het sluisje in eerste aanleg dus nog 17de-eeuws. Er resteert in de voortuin nog een stuk van ongeveer 5 m van de sluis, tot aan het riool van 1964. Van een sluisdeur of schuif zijn helaas geen resten of bevestiging gezien.

In de rioolput bleek in de ondergrond nog een dik veenpakket aanwezig. Vanaf het huidige maaiveld was er eerst een pakket opgebracht zand; op 0,8 m onder de straat kwam de bovenkant van veraard bruin veen, na 40 cm overgaand in veraard veen met daarin zandlenzen van circa 5 tot 10 cm dik, op circa 1,5 m diep overgaand in 30 cm veen met veel bladresten (zegge) met daaronder ca 15 cm gelaagde grijze klei, daaronder (nog minstens een halve meter) gelaagd zand. Kennelijk is de Omval aangelegd op een oude strook 'buitendijks' land langs de Schermer. De bovenlaag veraard veen zal ooit heel veel dikker (en slapper) zijn geweest. Dit buitendijks land staat op 17de-eeuwse kaarten van de Schermer veel kleiner afgebeeld, maar was dus omvangrijker.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

*Met dank aan Piet van Veen
voor de hulp en de archiefgegevens.*

Alkmaar | Randersdijk

Bij de omvangrijke werkzaamheden aan de Friesebrug werd langs het noordelijke brughoofd een tunnelbak aangelegd. Voorafgaand aan de diepere ontgraving werd hier een archeologische proefsleuf gegraven van circa 4 bij 40 m, parallel aan de oever van het Noordhollands Kanaal. De belangrijkste onderzoeksvraag was, of er wellicht resten aanwezig waren van het grafelijke kasteel Torenburg. Van dit kasteel, dat al rond 1360 is afgebroken, zijn puinresten weggegraven in 1528 bij de aanleg van de nieuwe vestgracht langs de Wageweg en in 1660 bij het verdiepen en verbreden van de singelgracht rond het Friesebolwerk. Het terrein is vervolgens ook nog eens verder uitgediept in 1821 bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal. In 1528 en 1660 zijn er nog funderingsresten gezien, in 1992 kwam er tufsteenpuin omhoog van de bodem van het Noordhollands Kanaal bij het leggen van kabels (Bitter 2007, 36-37).

De westelijke meters van de sleuf eindigden in een diepe 'verstoring' die waarschijnlijk het gevolg was van de demping van de 16de-eeuwse vestgracht rond het Friesebolwerk. De natuurlijke ondergrond bestond in de gehele sleuf verder uit een halve meter dun gelaagde klei/zandafzettingen net even boven en onder N.A.P., die we kunnen toeschrijven aan 12de-13de-eeuwse overstromingen, gelegen op grof zand (strandvlakte). De sleuf bleek geheel vrij te zijn van middeleeuwse sporen. Wel werd een reeks

ondiepe kuilen gevonden met gemengd 17de/18de/19de-eeuws materiaal erin, die vermoedelijk gegraven zijn als klei-winningsputten bij de verlegging van de Randersdijk in 1821.

De sleuf lag zo dicht bij de waterkant, dat de kans op eventuele kasteelresten aan de noordoever van het kanaal wel uitgesloten kan worden. Misschien dat er ooit nog iets van Torenburg wordt gevonden op de zuidoever?

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

*Onder de voorgevel
van Ritsevoort 60 liep
een 14de-eeuwse sloot,
rechts in het vlak.*

Alkmaar | Ritsevoort 60

In 2006 en 2008 zijn drie kleinschalige opgravingen uitgevoerd bij Ritsevoort 7 (2006), 60 en 32 (2008). De straat Ritsevoort is het verlengde van de Kennemerstraatweg, de aloude randweg langs de oostkant van de zandrug van Alkmaar-Heiloo-Limmen. Er zijn allerlei onderzoeksvragen over de ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van dit gebied.

De straat ligt buiten de middeleeuwse vestgrachten (Lindegracht-Oudegracht) in een buitenwijkje (Bitter 1996). In 2006 was een sleufje gegraven in de smalle achtertuin van Ritsevoort 7, aan de oostkant van de straat. Het gele zand bevond zich op 0,4 m boven N.A.P. De eerste sporen daarop waren een omgespitte bovenlaag (akker/tuin) uit de 12de/13de eeuw, afgesloten door huisresten (een kleivloer met bakstenen haardplaats) met een 14de- of 15de-eeuwse datering. In 1573 moesten voor de aanleg van de nieuwe stadswallen en singelgracht diverse huizen van dit wijkje worden afgebroken, de rest kwam toen binnen de vesten.

De straatnaam lijkt te verwijzen naar een voorde ofwel doorwaadbare plaats in een rivier of moeras. We bevinden ons op de flank van de zandrug, geologisch gezien op Oude Duinen met rond de 0,5 m onder N.A.P. een paar decimeter sterk gecompriëerd veen en daaronder strandvlakte-zand. De duinen kunnen van nature reliëf hebben gehad, met op kortere afstanden hoogteverschillen van een meter of misschien meer. Wanneer we op de

hoogtelijnenkaart kijken, valt op dat de straat grotendeels op een soort ruggetje lijkt te liggen, met aflopend niveau aan weerszijden: een soort dijkje? Of is er door natuurlijke en/of menselijke oorzaken een depressie ontstaan in de zandrug, omstreeks de Lindegracht? Hier werd in 1993 ontdekt dat er na de Romeinse Tijd en voor de 11de/12de eeuw het maaiveld verlaagd moet zijn, aangezien van sommige inheems-Romeinse waterputten al op geringe diepte niet meer over was dan de onderste 2 decimeter (Bitter & Dijkstra 1994).

In 2008 werd Ritsevoort 60, het eerste pand aan de westkant van de straat, vervangen door nieuwbouw. Achter de 19de-eeuwse lijstgevel bleken toen nog delen van een 17de-eeuws huis aanwezig met een zolderverdieping boven de begane grond. In de 19de eeuw stonden er recht achter dit huis nog stallen en kamerwoningen, terwijl er ook nog een buurpand aan de zuidkant naast stond. Sinds dit is gesloopt, is ons pand het eerste binnen de vesten. Er werden drie beerputten gevonden en twee waterputten, maar deze bevatten erg weinig vondstmateriaal. Alle drie beerputten moeten op grond van het gevonden schervenmateriaal zijn gebouwd rond 1575 en rond 1600 al zijn gedempt. Eén beerput behoorde bij Ritsevoort 60, een minuscule beerput geheel achterin (1 m diameter en 0,5 m diep) mogelijk bij een kamerwoning erachter. De derde beerput was van het verdwenen buurpand ten zuiden.

Helaas bleken er na de sloop weinig oudere huisresten meer op locatie aanwezig –

voarin het pand zat namelijk een forse kelder. Er werden achterin nog wel diverse vloeren aangetroffen gemaakt uit gestampt leem met een stookplaats, daterend uit de tweede helft 15de of 16de eeuw. Er werd ook een rechthoekige kuil gevonden met sporen van verticaal ingeslagen planken langs de rand, mogelijk een ondiep houten keldertje van 2 x 2,4 m. De bodem was op circa 0,2 m onder N.A.P., dus circa een meter onder het huidige straatpeil. Hij is in de late 16de eeuw gedempt, vermoedelijk vanwege de bouw van het huis dat nu is afgebroken.

Langs de zuidkant van het terrein werd een circa 2 m brede sloot gevonden als perceelsgrens haaks op de straat (bodem op 0,20 onder N.A.P., ongeveer 1,5 m onder huidige straatpeil).

Onder de voorgevel langs de straatzijde liep eveneens een sloot, die een 30 cm dieper was – deze liep als een soort bermsloot langs de weg. Uit de zandopvulling kwam slechts een handvol scherven, daterend uit de 14de eeuw. Vermoedelijk is de sloot gedempt voor de eerste huizenbouw in de 14de of 15de eeuw.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Rob Roedema en Peter Bitter*

Alkmaar | Ritsevoort 32

Voor een forse winkeluitbreiding werden achter het laat-16de- of vroeg-17de-eeuwse pand enkele aanbouwen verwijderd, waaronder een laat-19de-eeuwse stolp-vormige slagerswerkplaats. Aansluitend vond archeologisch onderzoek plaats. Van de slagerij werden niet alleen funderingen en een klinkervloer opgegraven, maar ook een stevige rechthoekige waterkelder van 1,5 m diep en een gemetselde waterput. Verder werden funderingen gevonden van enkele 17de-19de-eeuwse bijgebouwtjes en geheel achterin in de noordwesthoek ook een beerput met een grote hoeveelheid vondsten, daterend van tweede kwart 16de tot eind 17de eeuw. Behalve allerlei rood en wit aardewerk, (fragmenten van) 19 steengoed kannen, 19 borden en 4 kommen van majolica en 8 stuks faïence waren er ook (fragmenten van) 1 Weser pot, 1 Italiaanse kom, 1 Iberische kruik, 2 stuks porselein en maar liefst 20 stuks drinkglazen. Dit wijst op enige welstand maar niet de rijkste categorie, gezien de kleine hoeveelheid porselein en het ontbreken van kelkgelazen en hoogwaardig façon de Venise glaswerk (vergelijk Bitter 2008).

De beerput is voorafgegaan door een houten beer-tonput, waarvan de onderste van de twee tonnen nog een houten bodem had. Hij bevond zich iets dichterbij het huis en bevatte wat vondstmateriaal uit de tweede helft 15de en vroege 16de eeuw. Achterin de tuin werd een puinkuil uit de late 16de of vroege 17de eeuw gevonden,

Een vroeg-17de-eeuwse majolica kom uit de beerput achter Ritsevoort 32.

Deze rode 'uitgehohde plavuizen' met loodglazuur zijn gemaakt aan het eind van de 16de of het begin van de 17de eeuw. Ze werden aangetroffen in een puinkuil achter Ritsevoort 32.

Onderin een 14de-eeuwse kuil, die mogelijk een drenkplaats is geweest, werd een afdruk van een menselijke blote voet gevonden, achter Ritsevoort 32.

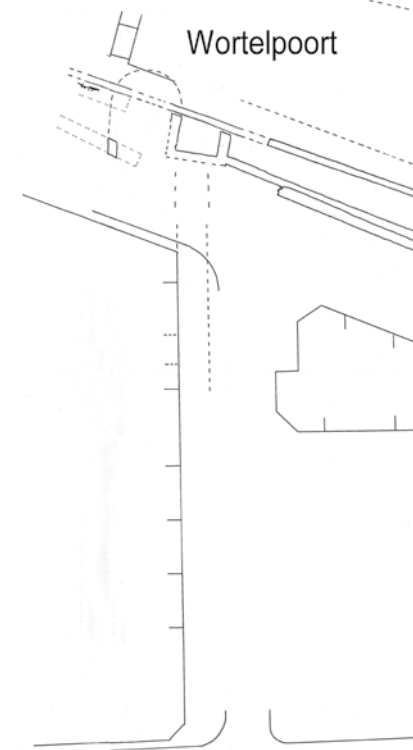
waaruit enkele merkwaardige uitgeholde 'plavuizen' kwamen, aan de bovenzijde bedekt met loodglazuur, van 13,5 x 13,5 x 5 cm. Hun functie is onbekend. Aan de oostkant van de opgraving, niet ver van de achtergevel van het huis, werden twee als waterput gebouwde tonputten gevonden, daterend uit respectievelijk de 15de en de vroege 14de eeuw. De laatstgenoemde waterput is het vroegste met zekerheid gedateerde spoor van bewoning tot dusverre van het wijkje Ritsevoort. Hij werd gevonden onderin een grote gegraven kuil in de zuidoosthoek van de opgraving. De kuil liep buiten de opgraving verder en het is onduidelijk hoe groot deze is geweest, maar in elk geval mat hij 3,5 bij 4 meter binnen het opgravingsterrein (op 16,5 tot 20 meter vanaf de straat). De drassige kuilbodem vertoonde slib-laagjes van bezonken plantenresten en was minstens eenmaal met een decimeter geel zand aangevuld (ingestoven?). De onderzijde vertoonde herkenbare spitsporen in uiteenlopende richtingen. De bodemlagen waren wat verrommeld en er werd zelfs een fraaie afdruk waargenomen van een menselijke blote voet, 21 cm lang. Het gat is naderhand met zand gedempt. Dit merkwaardige stel sporen zou een drenkplaats geweest kunnen zijn – er hoeft dan nog geen huis aan de straat te hebben gestaan. De tuin was in de 17de of 18de eeuw deels doorgraven met tientallen ongeveer ronde kuilen van 1 tot 1,5 m diameter en 1 tot 1,5 m diep, opgevuld met de eruit afkomstige, meestal zandige grond.

Het doel van al deze diepe gaten is een raadsel.

Het hoogste punt van het gele zand van de natuurlijke ondergrond (Oude Duinen) bevindt zich op 0,9 m boven N.A.P. Daarop bevindt zich een omgespitte (akker?) laag lichtbruin zand met daarin o.a. wat 14de-eeuwse potscherven. Op 0,15 en 0,25 m boven N.A.P. zit er in het duinzand nog een tweetal dunne vegetatieniveaus, zoals ook elders in de hele westelijke binnenstad. Elders worden hierin soms IJzertijd-scherven gevonden. Uit enkele latere kuilen komt her en der opspit van inheems-Romeins aardewerk, maar er zijn geen sporen uit deze periode (meer) aangetroffen.

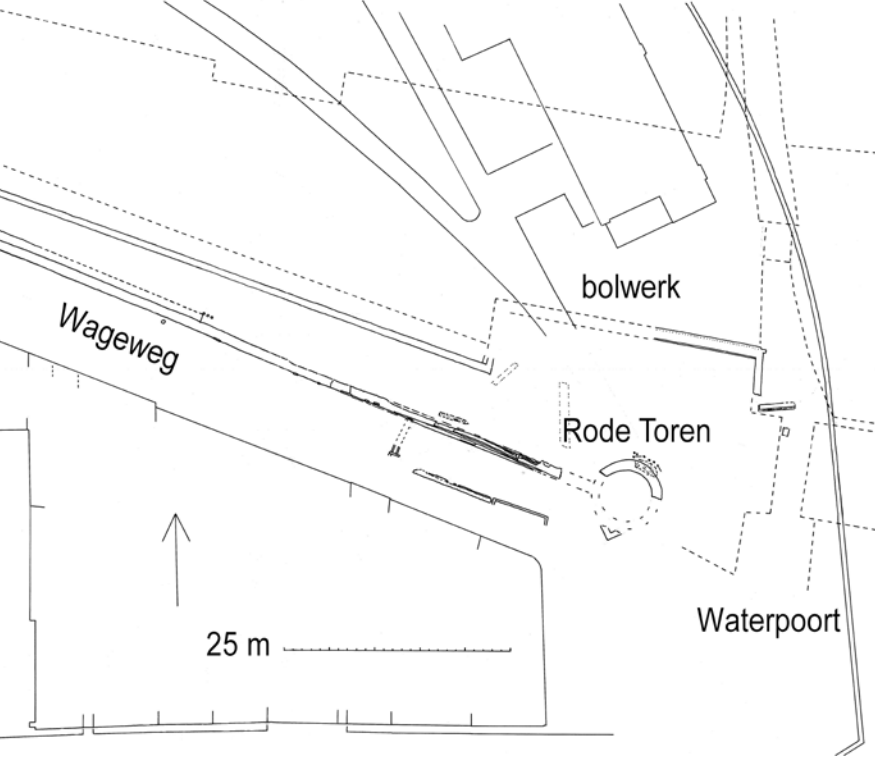
In de diverse opgravingen bevindt het natuurlijke gele zand zich al vrij ondiep. De hogere ligging van de straat Ritsevoort, als een soort rug, zal daarom teruggaan op natuurlijke oorzaken. Het is dus géén kunstmatig dijkje door een drassig gebied (voorde). De eerste huizenbouw van het Ritsevoort laat zich voorlopig nog niet nader dateren dan 15de-, mogelijk nog 14de-eeuws.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

Alkmaar | Wageweg/Victoriepark

In 2006 werd bij werkzaamheden aan de Wageweg een zware walmuur gevonden horend bij de stadswallen van 1528-1551 (Bitter & Roedema 2007). Ook kwamen resten aan het licht van de Rode Toren bij de Bierkade en van de Wortelpoort aan het uiteinde van de gelijknamige steeg. Spectaculair waren de sporen van de Spaanse bestorming van 18 september 1573, waarbij de walmuur, de Wortelpoort en de Rode Toren vernield werden. De wal bleek daarna rond 1580/85 te zijn herbouwd met een nieuwe walmuur, enkele meters ten noorden van de oude. Dit is de tegenwoordige 'tuinmuur' van het Victoriepark. In 2008 vonden vervolgonderzoeken plaats,

Situatiekaart van het Victoriepark en de Wageweg met de opgegraven muren, aangevuld aan de hand van de kaart van G. Hengevelt uit 1715 (onderbroken lijn).

onder andere naar verdere resten van de Wortelpoort. Aan het einde van de Bierkade was in 1595 de Waterpoort gebouwd en deze werd sinds 1640/41 beter beschermd door een vierkant bolwerkje ernaast. In 2006 en 2008 werden delen van dit bolwerk opgegraven. In 2008 werden in de hoek van het Victoriepark ook de resten van de Waterpoort onderzocht, nadat in het voorjaar enkele bomen waren verwijderd die op en door de funderingen groeiden.

De Wortelpoort maakte deel uit van de eerste wallen in deze hoek van de stad, waarmee in 1528 was begonnen. Inmiddels is de uitslag binnen van een dendrochronologische datering van opgegraven funderingshout van deze walmuur, met als uitkomst dat het eikenhout was gekapt in

het voorjaar van 1537! De Wortelpoort zal kort hierna gebouwd zijn.

Op een drietal kaarten, van Jacob van Deventer uit circa 1561, van Lourens Pietersz uit 1565 en van Adriaan Anthonisz uit 1572, is te zien dat de Wortelpoort bestond uit een poorthuis met brug dat aan de westkant werd geflankeerd door een halfronde toren. In 2006 waren van de Wortelpoort resten gevonden van het bruggehoofd en de voorgevel van de poort. Dit stak uit in de vestgracht en was daarom gebouwd op diepe funderingen. Omdat de wegaanleg in 2006 precies bij deze fundering eindigde, moest worden gewacht op werkzaamheden aan de oprit voor de nieuwe Friesebrug in 2008, voordat verder gezocht kon worden naar de toren. Daarbij werd in de voormalige wal een

60 cm brede fundering gevonden van een rechte muur die vrijwel parallel liep met de zijkant van het bruggehoofd, op 6,5 meter westelijk ervan. Hij was gemetseld van dezelfde baksteen als het bruggehoofd, geel/oranjerood van 20/21 x 9,5/10,5 x 4,5/5 cm. De fundering was vrij ondiep, de onderkant op 0.41 m - N.A.P., met nog slechts 3 steenlagen aanwezig. Het deel van de poort dat in de stadswal zat, was kennelijk niet dieper gefundeerd dan nodig. Door de aanleg en veranderingen van de Wageweg zijn deze ondiepe funderingen vrijwel opgeruimd. Vermoedelijk was de toren U-vormig, met het ronde deel uitstekend in de vestgracht. Dankzij deze vondst is de poort globaal te reconstrueren.

Langs het park loopt bovengronds nog de walmuur die rond 1580/85 is opgetrokken ter vervanging van de eerste walmuur die door de Spanjaarden was vernield in 1573. De nieuwe walmuur was destijds meteen doorgetrokken langs de huidige Tienenwal, buiten langs de nieuwe eilanden in het Voormeer. Van de aanzet van de Tienenwal zit in het Victoriepark de fundering nog in de grond, aan het uiteinde van de bovengronds zichtbare walmuur. Ze zijn in verband gemetseld en behoren dus tot één bouwcampagne. In 1574 had men van de puinhopen van de Rode Toren op de toenmalige hoek Bierkade tijdelijk nog een 'bastylloentyen' gemaakt (Wortel 1973). Dit verdween bij de aanleg van de Tienenwal. Doordat de Tienenwal een iets afwijkende oriëntatie had ten opzichte van de stadswal bij de Wageweg, was er een

Bij opgravingen in het Victoriepark werden de resten van de Waterpoort gevonden, vlak bij de resten van het bolwerk, links op de foto.

verspringing met een dubbele knik bij de aanzet van de Tienenwal. Op de kaart van Drebbe uit 1597 zien we de verspringing terug, maar de molen De Rood staat er net voor.

Rechts van de molen bevindt zich de Waterpoort, een kleine toegang tot de stad vanaf het Oudorperdijkje naar het noordeinde van de Bierkade. Deze Waterpoort was kort tevoren, in 1595, gebouwd op verzoek van en voor kosten van de burens aan het Luttk Oudorp. Ten oosten ervan had men twee kokers gemaakt onder de stadswal ter verbinding van de Voormeer met de vestgracht. In 1716 werd de poort wegens verval vanaf de grond opnieuw gebouwd. In 1788 en 1809 werd hij nog hersteld. In 1821 volgde de sloop vanwege de aanleg van het Noordhollands kanaal. In 2006 werd in het Victoriepark een stukje gevonden van de Waterpoort, op luttele meters van de huidige oever van het Noordhollands Kanaal. Hier liep het onderzoek evenwel vast door de aanwezigheid van bomen, die geworteld waren op en in de resten van de Waterpoort. Om verdere wortelschade te voorkomen en om de aanwezige resten nog verder te onderzoeken, moesten de bomen verwijderd worden. Eind 2008 werd vervolgens de poort opgegraven.

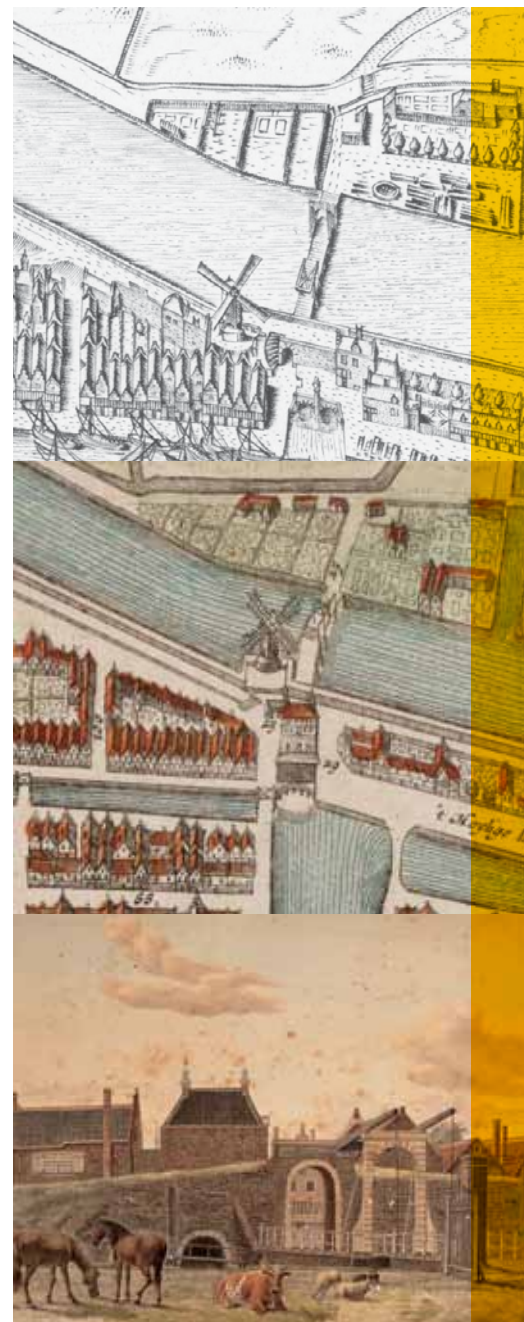
De Waterpoort bestond in essentie uit een soort tunnel door de wal heen, zoals te zien is op de kaart van Drebbe van 1597. Op een kaart van Gerrit Hengevelt uit 1715 is te zien dat de doorgang een breedte had van circa 3 m en een lengte van ongeveer 10,5 m. Van de poort werd aan de voorzijde

nog een 3 m lang fundament opgegraven, de rest blijkt toch te zijn verdwenen door de doorgraving van het Noordhollands Kanaal. Op een 90 cm dik fundament stond nog het begin van het opgaand muurwerk van 40 cm dik. De onderkant ligt ruim 2 m diep en geheel onderin (diep in het grondwater) kan nog een deel van de walruur van 1580/85 aanwezig zijn. Voor de buitenzijde van de poortmuur is nette donkergele steen gebruikt in kruisverband, 20 x 9,5 x 4,5 cm. De funderingen liggen alle dieper dan het toenmalige loopvlak, dus onder het straatpeil. De poortfundering ligt vreemd gedraaid ten opzichte van de verwachte ligging en hij is richting het kanaal zo'n 10 cm verzakt. Waarschijnlijk is hij in 1821 bij de sloop verschoven. Iets ten zuiden ervan werden wat funderingen gevonden van de binnenwand van de poort, circa 70 cm dik. Ze liggen niet meer helemaal in de juiste oriëntatie, vanwege bodemverschuivingen tijdens de sloop in 1821 of bij latere boomplantingen. In de jaren rond 1640 werd de Schermerweg gemaakt als verbinding met de pas drooggelegde Schermer. Men bouwde de Schermerpoort en aan het Heiligland kocht de stad houthandelaren uit om er een doorlopende weg te maken. Vervolgens werd langs de binnenkant van de stadswal de Wageweg aangelegd om het verkeer achterom de drukte van het Luttk Oudorp te kunnen leiden. Hiervoor moesten enkele panden worden gesloopt en werd de molen de Rood naar buiten verplaatst. Men bouwde toen naast de Waterpoort een vierkant bolwerk, waar de molen bovenop

werd gezet. De nieuwe situatie is goed te zien op de kaarten van Blaeu uit 1649 en van Hengevelt uit 1715. In 2006 en 2008 werden delen van het bolwerk vrijgelegd. Net als de walmuur was het bolwerk voorzien van een dikke bakstenen bekleding. De walmuur van 1580/85 is aan de achterzijde voorzien van horizontale ribben voor een beter verband met de aarden wal, in tegenstelling tot de oudste walmuur (nu onder de Wageweg) die een rechte achterzijde had. Hij staat ook iets meer achterover dan de oudste walmuur en hetzelfde geldt voor de bekleding van het bolwerk. De bolwerkmuur heeft echter een rechte achterzijde en geen horizontale ribben. Voor het bolwerk van 1640/41 is dezelfde baksteensoort gebruikt als voor de walmuur van 1580/85: rode steen van 25/26 x 12 x 5/5,5 cm – de ongebruikelijk grote baksteen is kennelijk speciaal voor dit doel gemaakt. Langs de oostkant van het bolwerk lag een bruggenhoofd. De aanzet ervan is nog gevonden aan de noordoosthoek van het bolwerk, in verband gemetseld met de bekleding. Op prenten is te zien dat het bruggenhoofd bestond uit een open voorpleintje met stenen kaden. In 1758 'is de borstwering van de stadswal, streckende van de Vrieschen tot aen de Waterpoort, welcken door langdurigheydt van jaaren ten eenen maal vervallen was, seer cierlijk en net weder opgemaakt' (Fasel z.j., Kroniek). Inderdaad bleek er aan de buitenzijde van het bolwerk een 30 cm dikke baksteenschil aangebracht te zijn, strak gemetseld in kruisverband met rode

steen van 21 x 10,5 x 4 cm. De resten van al deze vestingwerken zullen straks bepalend worden voor het herinrichtingsplan van dit deel van het Victoriepark.

*Gemeente Alkmaar,
afdeling monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter*

*Uitsnede uit
de kaart van C.
Drebbel uit 1597
met daarop de
Waterpoort.*

*Uitsnede uit
de kaart van
I. Blaeu uit 1649.
De Molen de
Rood is verplaatst
en op een vierkant
bolwerk gezet.*

*Aquarel door J. de
Ruyt uit 1821 van
de buitenzijde van
de Waterpoort
vlak voor de sloop.*

In de 17de eeuw werd in het oostelijk havengebied ter hoogte van de Stadsrietlanden het eiland Funen aangelegd. De bovenste laag bestond uit een verhardingslaag van stadsafval, waarin deze aardewerkscherven uit ca. 1660 zich bevonden.

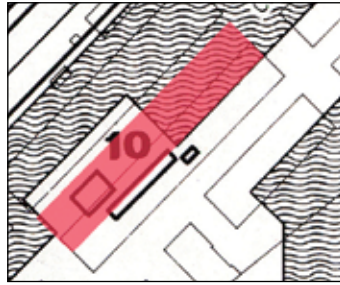
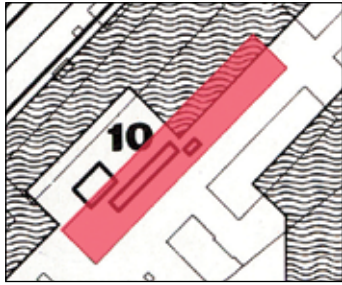
Een deel van het eiland was afgedekt met een dik pakket zaagsel van eikenhout dat afkomstig moet zijn geweest van een VOC zaagmolen.

Amsterdam | Eiland Funen

In maart 2008 is een Inventariserend Veldonderzoek uitgevoerd aan de kop van de Czaar Peterstraat na sloop van een compleet huizenblok tussen de Czaar Peterstraat en de Blankenstraat. De Czaar Peterbuurt ontstond aan het eind van de 19de eeuw op het Funen, een stedelijk gebied dat oorspronkelijk als eiland was aangelegd in het derde kwart van de 17de eeuw, samen met de oostelijke haven-eilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg. Het IVO had tot doel de bodemstructuur van het eiland in kaart te brengen inclusief eventuele resten van de infrastructuur van de VOC-werf, die zich vanaf het naastgelegen eiland Oostenburg tot op het Funen uitstrekte. Over het langgerekte eiland liep ook het noord-oostelijke uiteinde van de 17de-eeuwse stadsmuur. Dit verdedigingswerk eindigde bij het IJ en bestond uit twee bolwerken - Jaap Hannes en Zeeburg - met een recht walstuk ertussen. Op het terrein achter het bolwerk Jaap Hannes bouwde de VOC in 1657 een houtzaagmolen. De gracht tussen het Funen en Oostenburg diende als vlothaven van de VOC-werf, waar de voorraad boomstammen werd gewaterd in afwachting van verdere verwerking in de scheepsbouw.

Het IVO bestreek met vier werkputten 100 m² van het totale bouwterrein van circa 3.000 m². De locaties waren doelgericht gekozen uitgaande van een projectie van het 18de-eeuwse kaartbeeld van de VOC-werf op het huidige digitale stratenplan

Links een detail uit de projectie van het 18de-eeuws kaartbeeld van de Funenoever met uitbouw en de VOC-zaagmolen (10) op het huidige straten plan met het plangebied Czaar Peterstraat. Rechts de bijgestelde projectie op basis van de uitkomsten van het archeologisch onderzoek.

(GBK). Met deze historisch cartografische onderlegger konden de werkputten zo worden gepositioneerd dat de bebouwing van het zaagmolencomplex en de begrenzing van de vlothaven binnen de sonderingsgebieden zouden vallen. Door combinatie van archeologische en historische gegevens kon de nauwkeurigheid van de historische kaartbron en de projectie worden geverifieerd.

De oudste sporen dateerden uit het midden van de 17de eeuw toen het eiland ter hoogte van de Stadsrietlanden (een moerassig gebied langs het IJ) werd aangelegd. Hiertoe werd op de bodem van het IJ (op gemiddeld 2,8 m onder N.A.P.) en op de met riet begroeide oostoever met grijsblauwe kleizoden een omvangrijke ophoging tot 1,6 m onder N.A.P. aangebracht. Op deze kleiophoging is aan de westzijde van het eiland een pakket spaanders van naalddhout aangetroffen. Mogelijk dat deze houtspaanders afkomstig zijn van de werkzaamheden aan de oeverbeschoeiingen van de nieuwe eilanden. De hiervoor gebruikte boomstammen

werden ter plekke op maat en vorm gehakt (gekantrecht). Deze werkzaamheden leverden een pakket grove spaanders op dat lokaal 80 cm dik was. Toen het opgehoogde Funen was ingeklonken en gezet, is op de klei, bagger en houtspaanders een 20 cm dikke ophogings- en verhardingslaag van zand, puin (baksteen, dakpannen, wandtegels) en ander stedelijk afval aangebracht. Hiermee was het eiland gebruiksklaar. Het aardewerk in dit ophogingspakket dateerde uit 1625-1675. Deze uitkomst sluit goed aan bij de historische aanleg van Funen rond 1660: dit jaartal biedt dan ook een meer nauwkeurige sluitingsdatum voor het archeologische vondstcomplex. Langs de Czaar Peterstraat in het zuidwestelijk deel van het plangebied waren deze ophogingen afgedekt met omvangrijke pakketten zaagsel van eikenhout.

De afzettingen waren maximaal 0,5 m dik en onmiskenbaar het resultaat van intensieve zaagactiviteiten. Ten zuiden van deze afzettingen was wel de 17de-eeuwse

verhardingslaag aanwezig, maar ontbrak het zaagselpakket. Dit zou er op kunnen wijzen dat de uitbouw in de vlothaven met daarop de VOC-zaagmolen meer richting de noordrand van het zuidwestelijk plangebied was gelegen. Een fragment van een zware fundering in werkput 4 kan mogelijk worden geïnterpreteerd als onderdeel van de VOC-molen, maar een definitief uitsluitel hierover is moeilijk vanwege de verstoring van de ondergrond bij het bouwrijp maken van het terrein aan het eind van 19de eeuw. De bodemopbouw aan de noordoostzijde van het terrein week af van die in de andere werkputten. Hier ontbraken zowel het hout en zaagsel, als de 17de-eeuwse verhardingslaag. Waarschijnlijk is deze zone pas in de 19de eeuw aangeplempt na het opheffen van de houtzaagactiviteiten. Tot die tijd liep hier de gracht met de vlothaven. Deze uitkomsten leiden tot bijstelling van de historische kaartprojectie ten opzichte van de huidige topografie. Volgens de historische kaarten liep de oever van de houthaven midden door het plangebied met de oeveruitbouw en de houtzaagmolen in het zuidwestelijk deel. Uit de archeologische sporen blijkt dat de grens tussen land en water (de oever van Funen) meer richting de rooilijn van de Blankenstraat liep en dat de historisch kaartprojectie enigszins naar het zuidoosten gecorrigeerd zou moeten worden.

Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski

De vloer of vlonder van een houtloods aan de Oude Schans wordt vrijgelegd. Op de achtergrond de Montelbaanstoren.

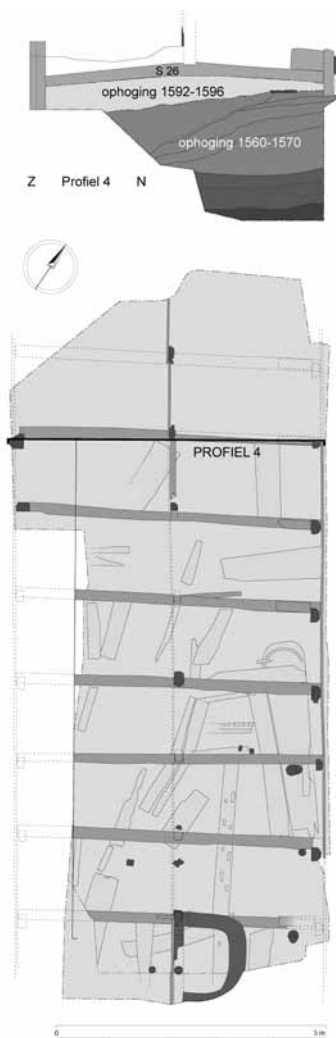
Amsterdam | Eiland Uilenburg

Vanwege nieuwbouw op de percelen Oudeschans 7-9 is in juli 2008 archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit had tot doel om informatie te verzamelen over de bebouwingsontwikkeling van de westelijke oever van het 16de-eeuwse eiland Uilenburg. Dit stedelijk gebied werd ten tijde van de stadsuitbreiding van 1592-1596 (Tweede Uitleg) samen met de eilanden Marken en Rapenburg aangelegd aan de oostrand van de stad voor vergroting van de haven en scheepsbouwfaciliteiten. De opgraving wees uit dat al voor de stadsuitbreiding bodemverbetering op het terrein had plaatsgevonden. Het maaiveld van het oorspronkelijke veenweidegebied (4 m onder N.A.P.) was in de jaren 1560-1570 opgehoogd met opeenvolgende pakketten van stadsafval. Bij de ophoging van 1592-1596 bereikte het maaiveld een niveau dat varieerde van 1,9 tot 1,2 m onder N.A.P. Op Oudeschans 7 is rond 1600 een houten vloer aangelegd van 8 x 6 m die rustte op een pakket van houtsnippers. De constructie bestond uit vijf planken op enkele losse stukken hout die in de lengte van het perceel in de richting van de Oude Schans waren geplaatst. Vanwege het geringe verloop, van 0,80 m tot 0,89 m onder N.A.P., diende de vloer waarschijnlijk niet als scheepshelling, maar eerder als vlonder of vloer van een werkplaats. Op het naastgelegen perceel was kort daarna een houten structuur van minimaal 11 x 5,6 m (minimaal 39 x 20 Amsterdamse voet) opgericht. Deze

constructie bestond uit minstens acht, aan de westkant gekantrechte, houten liggers met aan elk uiteinde een rechthoekige, aan de buitenzijde afgeronde, paal voor de buitenwand. In het midden van de liggers stonden ook palen met planken ertussen die als afscheiding dienden waarmee de constructie in de lengterichting in tweeën werd gedeeld. Het houtwerk was plaatselijk tot 0,75 m onder N.A.P. bewaard gebleven, de liggers lagen op gemiddeld 1,8 m onder N.A.P. Het hout dat voor de liggers was gebruikt werd dendrochronologisch gedateerd op 1621. Tussen veldatum en moment van verwerking liggen doorgaans enkele jaren, zodat aangenomen kan worden dat het bouwwerk aan de Oudeschans rond 1625 moet zijn gebouwd. Het gebouw had waarschijnlijk geen woonfunctie, maar diende eerder voor de opslag van hout. Op 17de-eeuwse stadsplattegronden en panorama's worden stelselmatig huizenhoge houtstapels op de oevers van Uilenburg afgebeeld, maar archeologisch was hier nog weinig over bekend. Rond dezelfde tijd is op het naastgelegen perceel 7 een huis gebouwd met op het achterterrein een beerput. De put, die rijk was gevuld met huishoudelijk afval, is in gebruik geweest tot in de eerste helft van de 18de eeuw.

*Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski*

De plattegrond en profiel van de vloer van de houtloods uit ca 1621.

De fundering van de achtergevel van Kalverstraat 151 bestond uit een gemetselde steun of poer van baksteen op recht in de bodem geslagen dunne stammen of slieten. Hierop rustte het langshout van de achtergevel.

Amsterdam | Kalverstraat

Door middel van een reeks waarnemingen bij de aanleg van een kelder in winkelpand Kalverstraat 151 in maart en april 2008 konden verschillende bouwfasen van het oorspronkelijke 15de-eeuwse pand worden gedocumenteerd. Het pand strekt zich met een lengte van 16 m over het gehele perceel uit en de zij- en achtergevel lijken vanaf de eerste bouwfase met elkaar in verband te hebben gestaan. Het perceel ligt langs het deel van de Kalverstraat dat in de tweede helft van de 15de eeuw vanaf het Spui (de voormalige Osjessluis) werd gerooid richting het huidige Muntplein, waar tussen 1480 en 1487 de nieuwe Regulierspoort was gebouwd.

De oudste fundering van het pand (tussen 1,2 m en 1,7 m onder N.A.P.) bestond uit een slietenfundering en dateerde uit de 15de eeuw. In een harde ophoging van kleiige veenzoden (top op 1,3 m onder N.A.P.) was een smalle sleuf gegraven waarin clusters van elzenslieten waren geslagen. Ter hoogte van de zijgevel waren hierop eikenhouten planken en een stam van elzenhout gelegd. De sleuf was vervolgens opgevuld met zand waarin een baksteenfundering was geplaatst. In het opgaande metselwerk (nog aanwezig tot circa 0,8 m onder N.A.P.) van rode bakstenen (21,5 x 11 x 5 cm) waren uitsparingen gemaakt voor de muurstijlen van het houtskelet. Ter hoogte van de achtergevel was de fundering anders uitgevoerd. Hier waren direct op de slieten poeren gemetseld (oranje/gele baksteen,

21/22 x 10 x 4 cm) waarop het langshout van de achtergevel rustte. Na het aanbrengen van de fundering is het perceel geëgaliseerd met een rul donker grijs/zwart pakket grond.

Vondstmateriaal uit de onderliggende harde ophoging dateerde uit de eerste helft van de 15de eeuw. Het 15de-eeuwse pand is vermoedelijk in het eerste kwart van de 17de eeuw tot op de fundering gesloopt om vervolgens volledig nieuw te worden opgebouwd. Op de oorspronkelijke funderingsmuur werd vanaf 0,8 m onder N.A.P. met een kleinere appelbloesembaksteen (18 x 8,5 x 3,7 cm) een nieuw muurwerk opgericht. Via twee versnijdingen verjongde deze muur naar het opgaande werk, dat nog aanwezig was tot circa 0,5 m boven N.A.P. Op drie plaatsen zijn (sporen van) zandstenen neuten zichtbaar waarop de muurstijlen van deze tweede fase steunden. Op het bovenste deel van dit metselwerk zijn resten van stucwerk zichtbaar. Van de rechte onderrand van het stucwerk is een vloerniveau af te leiden dat rond N.A.P. lag. De tegenwoordige begane grond bevindt zich op 1,3 m boven N.A.P. In de 19de eeuw is met moderne baksteen op de 17de-eeuwse voorganger wederom een nieuw pand gebouwd. Ook dit pand, waarin de huidige winkel is gevestigd, rust nog steeds op de oorspronkelijke fundering uit de 15de eeuw.

*Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski*

Een deel van de stadsmuur uit 1663 onder het pand Marnixstraat 356.

Amsterdam | Marnixstraat

Bij funderingsherstel van de percelen Marnixstraat 356 en 358 was er in januari 2008 gelegenheid tot het uitvoeren van enkele waarnemingen om informatie te verzamelen over de aanleg en bouwwijze van de stadsmuur van 1663. Delen van de funderingen van de bestaande 19de-eeuwse panden bleken direct op het 17de-eeuwse verdedigingswerk te rusten. De stadsmuur van Amsterdam werd in de 17de eeuw, als onderdeel van de omvangrijke stadsuitbreidingen van 1613 en 1663 (Derde en Vierde Uitleg), in twee fasen aangelegd en zou tot het einde van de 19de eeuw als de buitenring van de stad dienen. Het uiteindelijke vestingwerk bestond uit een halfcirkelvormige wal rond de stad met 26 vijfhoekige bolwerken op regelmatige afstanden van elkaar. Bij de bouw van de tweede tranche vanaf bolwerk Osdorp ter hoogte van de Leidsegracht in 1663 werden enkele technische verbeteringen in de uitvoering doorgevoerd. De fortificatie werd nu aan de buitenkant standaard voorzien van een bakstenen schildmuur die was verstijfd met gewelfbogen die onder de aarden wal doorliepen. In eerste instantie waren de bogen zes voet (1,68 m) lang, later werden ze verlengd tot 14 voet (3,92 m). Deze toevoeging van bogen was bedoeld om het gewicht van het aardlichaam op te vangen en het wegdrukken van de schildmuur te voorkomen. De waarneming betrof het deel van de stadswal tussen het bolwerk Osdorp en het zuidelijk daarvan gelegen bolwerk

Sloten. Er was sprake van een 1,8 m brede schildmuur die was opgetrokken uit rode baksteen van het formaat 22,5/23 x 11 x 4,5 cm. Hierop rustte de achtergevel van Marnixstraat 356. Het muurwerk was intact vanaf 0,4 m onder N.A.P. De muur had aan de achterzijde (de stadskant) twee loodrecht hierop geplaatste dwarsmuren die aan de bovenzijde waren afgewerkt met een rollaag. Aan de noordzijde was de muur minimaal 3,2 m lang, aan de zuidzijde kon nog 0,6 m worden gedocumenteerd. Ook in het buurpand 358 was een dwarsrib aanwezig. Aan beide zijden van het metselwerk was de aanzet van een gewelf zichtbaar. Deze dwarsribben vormden de fundering voor de tongewelven waarop oorspronkelijk het aarden wallichaam was

aangebracht. De gewelven waren opgevuld met een pakket zware kleibrokken met scherven van majolica en steengoed die van voor 1650 dateerden. In 1807 werd dit deel van de stadswal afgegraven en het onderliggende muurwerk grotendeels gesloopt. Van de schildmuur onder de panden 356 en 358 waren nog 18 baksteenlagen over. De onderkant van de muur (de bovenzijde van het funderingshout) lag op 1,39 m onder N.A.P. Dit komt overeen met de diepte van het funderingshout van eerder opgemeten bolwerken uit 1663 verder naar het oosten, te weten Zeeburg, Muiden, Diemen en Oosterblokhuis.

*Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski*

verdedigi

Voorafgaand aan de ontgraving van de toekomstige ingangshal voor de Noord-Zuidlijn onderzochten archeologen de oude bodem van het Rokin. Hier wordt een profiel aangelegd, waarin de holoceen afzettingen met de resten van de onderste stroomgeul en de top van de pleistocene pakketten tussen ca. 11 en 15 m onder N.A.P te zien zijn.

ngswerk

Amsterdam | Noord/Zuidlijn

Het archeologisch veldonderzoek in het kader van de aanleg van de Noord/Zuidlijn concentreerde zich in 2008 op de vindplaats Rokin. Hier was in de voorgaande jaren door een diepwandconstructie een betonnen bak van 190 x 25 m in de bodem aangebracht. In 2008 werd gestart met de ontgraving van deze stationsbak tot een diepte van ca. 27 m onder N.A.P. Hieraan voorafgaand richtte het archeologisch programma zich op de ontgraving van de toekomstige ingangshal ten noorden van de stationsbak, die van 8 tot en met 17 januari plaatsvond. Het ging om een open bouwput van 50 x 12 m, die tot ca. 8 m onder N.A.P. werd verdiept. Het grootste deel van deze bouwput viel binnen de begrenzing van het gebouw van de Beurs van Hendrick de Keyser dat in 1608-1611 over het Rokin was gebouwd en in 1835 was gesloopt. Uit de bodemopbouw bleek dat het Rokin voor de bouw van de beurs waarschijnlijk deels werd afgedamd om de rivierbodem bouwrijp te maken. Hier was de vervuilde, pre-17de-eeuwse, slibbodem weggegraven en was een pakket van 'schone' klei- en zandlagen als bouwvloer opgebracht. Vanaf dit pakket zijn de funderingspalen voor de Beurs geslagen. In het resterende deel van de bouwput is over een lengte van ca. 20 m de bodem van het Rokin, bestaande uit verschillende afzettingen uit de laat-19de eeuw tot ca. de 13de eeuw, in meerdere dwarsprofielen en een lengteprofiel gedocumenteerd.

De ontgraving van de stationput zelf was onderdaks en was gepland in een reeks verschillende opeenvolgende fasen. In elke fase werd telkens een niveau van 4 tot 5 m grond verwijderd, waarna een stelsel van stempelramen werd aangebracht voordat het volgende niveau werd uitgegraven. De eerste fase vond plaats tussen 20 februari en 14 april 2008 met de ontgraving van 2 tot 6 m onder N.A.P. Het tweede ontgravingsniveau van 6 tot 11 m onder N.A.P. is verwijderd in de periode 12 juni tot 23 juli. Met de derde ontgravingslag tot 15 m onder N.A.P. is begonnen op 18 augustus, maar het civieltechnisch werk is op 12 september tot nader order stilgelegd vanwege nadere inspectie van de diepewandconstructie na de lekkageproblemen, die zich met dezelfde soort bouwput hadden voorgedaan op het station Vijzelgracht. Ten behoeve van het geofysisch en ecologisch onderzoek zijn over de gehele lengte van de bouwput meer dan 70 dwarsprofielen gedocumenteerd, waarmee in combinatie met een systematisch stratigrafische bemonstering gedetailleerde informatie over de bodemopbouw van de rivier de Amstel is verzameld. De veldgegevens dienen ter verificatie van het beeld over het verloop en de diepte van de Amstel dat was opgesteld aan de hand van eerder uitgevoerd booronderzoek en honderden sonderingsgegevens. Voorlopig kan gesteld worden dat de rivier ter hoogte van het Rokin tot ca. 11 m onder N.A.P. in de holocene afzettingen was ingesneden. Deze rivier is vanaf de 13de eeuw intensief gebruikt.

Gedurende de opgraving op het Rokin werd dagelijks een nieuwe vondst in de vitrine van het bureau aan de Vijzelstraat geplaatst.

Deel van een profiel op het Rokin door verschillende stroomgeulen van de Amstel tussen ca. 6 en 11 m onder N.A.P.

Oorspronkelijk was het een vrij brede stroom met de Nes als oostoever en de Kalverstraat als westoever, maar de waterloop werd door aanplemping van bouwgrond steeds verder ingedamd en versmald. Vanaf het begin van de 16de eeuw werden zwaar gefundeerde, gemetselde bakstenen kades aangelegd, waarvan de jongste uit de 19de eeuw dateren. De waterloop vormde onderdeel van een dichte bebouwde stedelijke structuur op de oevers aan weerszijden ervan. De rivier behoorde tot de infrastructuur van de stad, maar diende ook als open riool waarin al het mogelijke afval dat daar circuleerde terecht kwam. In het archeologisch programma was rekening gehouden met de documentatie en berging van grote hoeveelheden vondsten die in de rivierbodem waren verzonken. Als oplossing voor een snelle en efficiënte vondstverwerking in het veld is gebruik gemaakt van een vakkensysteem waarmee vondsten per stratigrafische context konden worden gedocumenteerd en waarbij tevens hun horizontale verspreiding ten opzichte van de perceelstructuur op de oever werd vastgelegd. Naast een veldteam dat systematisch vondsten in context verzamelde, werd ook de afgevoerde grond door een apart team op de stortlocatie structureel op vondsten nagelopen met inzet van metaaldetectoren. In totaal zijn 1.500 kratten met 780 vondstnummers geborgen. Het vondstcomplex bestaat voor een deel uit bulkmateriaal van aardewerk, bot en metaal, maar voor een ander deel uit duizenden individuele

voorwerpen met de meest uitlopende achtergronden.

De vondsten kwamen vooral voor in de bovenste 6 m van de Amstel bodemvulling en dateerden voorlopig van de 13de tot in het begin van de 20ste eeuw, met het zwaartepunt in de Nieuwe Tijd. De vondsten uit de stadsrivier zijn als materiële afspiegeling van de activiteiten op de oever een belangrijke en nieuwe bron over de socio-economische en topografische ontwikkeling van het stedelijk gebied. Essentieel voor het archeologisch programma is dan ook dat een relatie wordt gelegd tussen de horizontale en verticale verspreiding van het vondstmateriaal en de aard van de bebouwing op de oever. Hoewel de vondstverwerking nog enige tijd in beslag zal nemen, wijzen de eerste voorlopige resultaten op kenmerkende verspreidingspatronen en concentraties voor specifieke materiaal- c.q. objectgroepen binnen het grotere geheel van vondsten in de rivierbodem. Er dient te worden nagegaan in hoeverre de verschillen in vondstverspreidingen toegewezen kunnen worden aan activiteiten die in de loop der eeuwen op en aan het Rokin en de daar gesitueerde percelen zijn uitgevoerd. Verschillende topografische, cartografische en archiefbronnen uit de 16de tot de 19de eeuw zullen worden ingezet voor een ruimtelijk model van de bewoningsgeschiedenis en de verschillende nijverheidsactiviteiten in de gebouwen langs het Rokin, waaraan het archeologische beeld getoetst kan worden. Naast aandacht voor de culturele com-

ponent omvat het archeologisch programma ook ecologisch-geologisch onderzoek. In tegenstelling tot de bovenste, jongere vulling van de Amstel zijn er in de diepere delen van de bedding nauwelijks vondsten die aan activiteiten op of nabij de oevers te relateren zijn. Er komen hier wel meerdere stroomgeulen voor. De diepere niveaus zijn juist van grote waarde met betrekking tot vragen over de vorming en ouderdom van de Amstel in samenhang met de ontwikkeling van Amsterdam. Het geo-ecologische onderzoek naar nog diepergelegen holo-cene en pleistocene afzettingen voor informatie over de geschiedenis van landschap, milieu en klimaat tot tienduizenden jaren geleden, was al gestart op andere bouwplaatsen buiten de waterloop van de Amstel op de Noord/Zuidlijn en is voortgezet in 2008. Op het station Vijzelgracht zijn de grondlagen van 6-10 m onder N.A.P. in maart en die van 10-13 m onder N.A.P. in juni bemonsterd. Op het diepe station Ceintuurbaan is het niveau van 15-20 m onder N.A.P. in januari in kaart gebracht en dat van 20-25 m onder N.A.P. in juli en september. In 2008 werden tevens de uitwerking van de vondsten en veldgegevens en de conservering van de vondsten van het onderzoek op het Damrak voortgezet.

*Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski*

Amsterdam | Oudezijds Armsteeg

In augustus en september 2008 heeft Bureau Monumenten en Archeologie archeologisch onderzoek uitgevoerd op de locatie Oudezijds Armsteeg 12-14, tussen de Warmoesstraat en Oudezijds Voorburgwal. Deze archeologische vindplaats bevindt zich in de oudste bebouwingzone van de stad op de oostelijke oever van de Amstel. De vroegste huizen stonden hier in de 13de eeuw op een reeks aaneengeschakelde terpen die het tracé van de latere Warmoesstraat vormden. Vanaf hier liepen lang-gerekte percelen, gescheiden door sloten, door tot aan de Oudezijds Voorburgwal. Hierlangs werd in de tweede helft van de 14de eeuw een aarden stadswal aangelegd. Ook raakten in die periode de achtererven steeds verder volgebouwd met nieuwe huizen. Om deze te kunnen bereiken werden de perceelssloten gedempt en omgevormd tot straten. De Oudezijds Armsteeg is zo'n straat.

Het onderzoeksterrein bevindt zich op of net achter de oostzijde van het terpenlint van de Warmoesstraat. De top van het natuurlijke veenlandschap lag op gemiddeld 3,4 m onder N.A.P. Vanaf dit niveau is het terrein 2 m opgehoogd tot ongeveer 1,4 m onder N.A.P. met klei, veenplaggen en mest, vermengd met stadsafval. Hierop werden de eerste, houten huizen gebouwd in een percellering die nu nog herkenbaar is in de bestaande perceelsgrenzen. Het meest compleet opgegraven huis uit deze fase, het latere perceel Oudezijds

Overzicht van de Oudezijds Armsteeg naar het noordoosten.

Voor- en keerzijde van een Rhode Island Ship Token uit 1779, een Britse propagandapenning die werd verspreid in Nederland om Nederlandse inmenging in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1776-1783) te ontmoedigen.

Armsteeg 14, rustte met de zijwanden op zware poeren (waarvan er in totaal zeven zijn aangetroffen) op een onderlinge afstand van 1,8 m. Het 5 m brede huis had, uitgaande van de ligging van de huidige steeg, waarschijnlijk een lengte van 10 m. In de 15de of 16de eeuw zijn delen van het houten huis vervangen door stenen elementen. Hiervan resteerde alleen de oostelijke zijgevel, een muur van rode baksteen van verschillende formaten (21 x 11 x 4 / 18,5 x 9,4 x 4,4 cm) die rustte op een slietenfundering. Herbouw van zowel dit als de twee aangrenzende panden vond waarschijnlijk plaats na de stadsbrand van 1597, die volgens historische bronnen ter hoogte van de vindplaats ontstond en waarbij 26 huizen aan de Oudezijds Armsteeg en de Warmoesstraat afbrandden. Voor de zijgevels van het pand op perceel 14 werd het funderingshout op

dat van de voorganger (op staal) gelegd, maar voor de achtergevel werd, waarschijnlijk vanwege de drassige ondergrond, gekozen voor een roosterfundering; een houten raamwerk vol geheid met palen. De muren werden opgetrokken in bakstenen van gemiddeld 17 x 8 x 4 cm. Dendrochronologische dateringen van het funderingshout dat uit West Zweden afkomstig was, leverden kapdata op tussen 1589 en 1612. Het is hiermee aannemelijk dat dit stenen huis tot de nieuwbouw na de brand behoorde. De voorzorgsmaatregelen van een roosterfundering hebben niet kunnen verhinderen dat het pand in de daaropvolgende eeuwen is gaan verzakken. Uiteindelijk is het huis in de 19de eeuw gesloopt. Het westelijke buurpand Oudezijds Armsteeg 12 werd eveneens in het begin van de 17de eeuw opnieuw opgetrokken

in appelbloesembaksteen en in een later stadium van een grote kelder voorzien. Voor het oostelijke buurpand nummer 20, waarvan het funderingshout omstreeks 1603 is gekapt, werden rode bakstenen van het formaat 21,5 x 11 x 4,5 cm gebruikt. In de 18de eeuw kregen de beide buurpanden van nummer 14 voor de drinkwatervoorziening waterkelders. Het archeologisch onderzoek heeft een beter beeld opgeleverd van zes eeuwen bebouwingsgeschiedenis in dit middeleeuws deel van Amsterdam en met de vulling van vier beerputten is verdere documentatie verzameld over de materiële cultuur van 16de-18de-eeuwse huishoudens en van de bewoners van de Oudezijds Armsteeg.

*Gemeente Amsterdam,
Bureau Monumenten en Archeologie,
Jerzy Gawronski*

Pispotten in een 16de-eeuwse beerput aan de Oudezijds Armsteeg.

Beverwijk | Galgenweg

Naar aanleiding van geplande bouw- werkzaamheden werd in februari 2008 een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd op het plangebied aan de Galgenweg te Beverwijk. Er zijn tijdens het onderzoek archeologische sporen uit hoofdzakelijk twee periodenaangetroffen. Het gaat enerzijds om sporen uit een relatief recent verleden (de 18de - 20ste eeuw) en anderzijds uit de Vroege Middeleeuwen (Karolingisch, 8ste-10de eeuw). De sporen uit de 18de-20ste eeuw bestaan voornamelijk uit een dicht patroon van moesbedden en andere sporen (greppels, kuilen en paalgaten) veroorzaakt door de woningbouw ter plaatse in het begin van de vorige eeuw. Een aantal van deze paalkuilen bevindt zich in een rij en heeft mogelijk deel uitgemaakt van een hekwerk of huisconstructie. De Karolingische vindplaats (8ste-10de eeuw) is in een deel van de werkput door bovengenoemde activiteiten verstoord geraakt. De intactgebleven sporen uit deze periode bestaan uit twee waterputten en een aantal paalgaten en greppels. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om de restanten van een nederzetting. Sporen van de naar aanleiding van het bureauonderzoek verwachte stedelijke galg(en) en knekelput(ten) uit vermoedelijk 1298 tot 1795 na Chr. zijn overigens niet aangetroffen.

Hollandia Archeologen,
A. Médard

Aan de Galgenweg werden sporen van een waterput uit de Karolingische tijd (8ste-10de eeuw), gevonden. Waarschijnlijk lag er in die tijd een nederzetting op deze plaats.

ttting

Beverwijk | Park Vondelkwartier

In april en mei 2006 is een opgraving uitgevoerd in verband met de geplande verlegging van de Scheybeek, de aanleg van een waterpartij en de aanplanting van een aantal bomen in Park Vondelkwartier te Beverwijk. Het onderzoek was het vervolg op een eerdere fase van het archeologisch vooronderzoek dat bestond uit een beperkt bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek (De Kort, 2005). Uiteindelijk zijn twee putten aangelegd: put 1 ter hoogte van een deel van de te graven Scheybeek en put 2 ter hoogte van de te graven waterpartij. Het plangebied bevindt zich in een zeer dynamisch duingebied. Overstuivingen hebben tot in de Nieuwe Tijd plaatsgevonden. Het betreft lokaal verstoven Oud Duinzand (Laagpakket van Schoorl). Hierdoor zijn delen van het oude oppervlak weer verdwenen, maar andere delen zijn

afgedekt met een laag duinzand. In de ondergrond (onder de te onderzoeken delen van het plangebied) bevinden zich mogelijk nog oudere vegetatie- of bewoningsniveaus. Deze zijn in het kader van onderhavige opgraving niet onderzocht omdat deze zich beperkten tot de te verstoren delen van het plangebied. Tijdens het veldonderzoek is in de opgravingsputten een groot aantal grondsporen en vondsten aangetroffen. In put 1 is met name in de eerste 25 m een groot aantal grondsporen aangetroffen (o.a. greppels en paalkuilen) die waarschijnlijk samenhangen met de ontginning van het plangebied in de Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd. De sporen bestaan uit een aantal noordwest-zuidoost georiënteerde palenrijen en greppels waarin aardewerkfragmenten uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd zijn gevonden. In de paalkuilen zijn regelmatig restanten van houten paaltjes aangetroffen. Het hout bestaat onder meer uit iep, wilg, populier en eik. Het gebruikte hout was minder dan 10 jaar oud. In associatie met de aangetroffen grondsporen is een aanzienlijke hoeveelheid vondstmateriaal aangetroffen: o.a. fragmenten handgevormd aardewerk, botmateriaal, metaal en natuursteen. De waargenomen archeologische resten kunnen gekoppeld worden aan een oud oppervlak in het Oude Duinzand. In het tweede deel van put 1 zijn drie min of meer geïsoleerde sporen aangetroffen, die waarschijnlijk gekoppeld kunnen worden aan de sporen in de eerste 25 m van de sleuf. In put 2 is met name in de eerste 10 m

een aantal grondsporen aangetroffen die lithologisch gezien overeenkomen met de grondsporen die aan het begin van put 1 zijn aangetroffen. Het aangetroffen aardewerk lijkt dit te bevestigen. Daar waar in put 1 de grondsporen in associatie met een oud oppervlak in het Oude Duinzand zijn waargenomen, ontbreekt in put 2 een dergelijk niveau. In put 2 is op twee geïsoleerde plaatsen een grote hoeveelheid inheems aardewerk aangetroffen (Romeinse Tijd). Beide concentraties kunnen opvallend genoeg niet aan een spoor gekoppeld worden. Uit de in zowel put 1 als put 2 aangetroffen grondsporen kan geen structuur gereconstrueerd worden. Vooralsnog lijkt het te gaan om een grote hoeveelheid min of meer geïsoleerde sporen.

Tijdens het onderzoek zijn diverse archeologische grondsporen aangetroffen die verband houden met een nabijgelegen (inheemse) nederzetting die in de Romeinse Tijd bewoond moet zijn geweest. Met de aangetroffen grondsporen kan geen huisplaats of een andere structuur worden gereconstrueerd. Op basis hiervan en op basis van het vondstmateriaal (relatief weinig voor een dergelijke vindplaats) bestaat het vermoeden dat het plangebied aan de rand van een groter nederzettingsterrein uit de 1ste of 2de eeuw na Chr. ligt en de vindplaats wordt getypeerd als een inheemse nederzetting uit de Romeinse Tijd.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
Claartje Schamp en Dimitri Schiltmans

*Voorafgaand aan de geplande
verlegging van de Scheybeek werd
archeologisch onderzoek uitgevoerd.*

Castricum | Bakkerspleintje

Naar aanleiding van herinrichtingsplannen op het Bakkerspleintje in het oude centrum van Castricum is een veldonderzoek uitgevoerd op dit terrein. In 2005 werden al twee proefsleuven gegraven onder het parkeerterrein. Tijdens dat onderzoek werd het restant van een cultuurlaag met daarin vondstmateriaal uit de Late IJzertijd en Romeinse Tijd gevonden. Bewoningssporen uit de Romeinse of Late IJzertijd werden niet aangetroffen. Het is goed mogelijk dat de nederzetting in noordelijke richting doorliep tot het Bakkerspleintje of dat het een randzone van die nederzetting betreft. Daarnaast is een akkerlaag uit de Nieuwe Tijd tot subrecente periode opgegraven. Het onderste niveau van deze laag bestaat uit spitsporen of schopsteken van tuinbedden met daarin vondstmateriaal. De tuinbedden dateren vanaf de 16de/17de eeuw. In het noordwestelijke deel doorsnijden enkele paalgaten met een donkere, kleiige vulling de schopsteken. In het zuidelijke deel zijn onder de schopsteken enkele bleke sporen waargenomen, die als paalgaten kunnen worden geïnterpreteerd. Een oostwest georiënteerd greppeltje met een breedte van 15 cm vertoonde eenzelfde lichtgrijze, kleiige vulling. Net als de paalgaten is de greppel ouder dan de tuinbedden. Op een deel van het plangebied, direct langs de Dorpsstraat, stonden in 2005 nog enkele gebouwen. In maart 2008 is deze bebouwing gesloopt waarna ook dat

deel van het Bakkerspleintje kon worden onderzocht. Met twee proefsleuven is in totaal 130 m² van het terrein blootgelegd. Uit de Romeinse Tijd dateert een cultuurlaag waarin, vooral aan de oostkant van beide werkputten, veel inheems Romeinse aardewerkfragmenten zaten. Slechts één spoor, een restant van een klein greppeltje, kon met zekerheid in deze periode worden gedateerd. De sporen en vondsten uit de Nieuwe Tijd werden in beide proefsleuven aangetroffen en bestonden uit perceleringsgreppels, spitbanen die vermoedelijk te maken hebben met tuinbouw en paalsporen. In één van de spitbanen werd een flinke aardewerkconcentratie gevonden; een afvaldump met daarin onder meer een servies van industrieel wit aardewerk, afkomstig uit de fabriek van Petrus Regout, laat 19de-eeuws roodbakkerd aardewerk en glazen objecten. Een deel van het onderzoeksterrein bleek verstoord onder meer door de funderingen van de gesloopte bebouwing.

*AAC/Projectenbureau,
E. Besselsen en D. Sam*

Castricum – Limmen | Parkplan

Op donderdag 17 januari en woensdag 27 februari 2008 is door Hollandia Archeologen, in opdracht van de gemeente Castricum een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd op het terrein ingesloten door de Vredeburglaan, de Lage Weide, de Meidoornlaan en de Dusseldorperweg, te Limmen, in de gemeente Castricum (Gerritsen 2008).

Tijdens het booronderzoek, dat in november 2007 werd uitgevoerd (Gerritsen 2007), werden indicatoren als houtskool en rood geglaazuurd aardewerk aangetroffen. Dit in combinatie met het feit dat de locaties net op of langs de rand van de strandwal liggen gaven een hoge archeologische verwachting. Het beeld dat uit de proefsleuven naar voren kwam, sloot hier enigszins bij aan. Hoewel grote delen van het terrein verstoord bleken te zijn door graafwerkzaamheden in de 19de en 20ste eeuw, werden op twee locaties vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd ontdekt.

In eerste instantie werd door de aanwezigheid van handgevormd aardewerk vermoed dat er enkele sporen in de Late IJzertijd of de Romeinse Tijd konden worden gedateerd. Bij nadere beschouwing van de profielen bleek dat het terrein al een keer vergraven moest zijn geweest. De top van het Hollandveenpakket bevatte duidelijke spitsporen en was op sommige plaatsen op een paar centimeter na volledig weggegraven. In het verleden is dus de

Tijdens het couperen van deze waterput werd een groot fragment kogelpot uit de 13de- vroeg 14de eeuw aangetroffen.

moeite genomen om het strandwalzand totaal af te graven om zo turf te kunnen winnen.

Waarschijnlijk kan de turfwinning in de 13de of vroeg 14de eeuw gedateerd worden. In een greppel werd een fragment proto-steengoed aangetroffen en een waterput bevatte een stuk kogelpot dat ook in deze periode geplaatst kon worden. De scherven kunnen natuurlijk door postdepositionele processen c.q. opspit in de sporen terecht zijn gekomen, maar er zijn meerdere aanwijzingen voor turfsteken in de Late Middeleeuwen. Tijdens een opgraving in Limmen in 1994 werden vergelijkbare sporen aangetroffen met aanwijzingen voor turfwinning in de

periode voor 1250 (Van Dam 1997). Naast de sporen voor turfwinning werden op beide locaties greppels of sloten uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Op de meest zuidelijke locatie werd hiernaast een laatmiddeleeuwse kringgreppel en enkele paalkuilen uit de Nieuwe Tijd aangetroffen. Ondanks de grote verstoringen moet men, gezien de dichtheid van de archeologische sporen, in de directe omgeving rekening houden met de aanwezigheid van een (gecreëerd) laatmiddeleeuws cultuurlandschap, dat waarschijnlijk nog grotendeels intact is.

*Hollandia Archeologen,
S. Gerritsen*

Diemen | Noordflank-Centrumgebied

Op 2 en 3 juni 2008 is er in Diemen op de locatie Noordflank-Centrumgebied een inventariserend archeologisch veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) uitgevoerd. Op 26 juni werd hierop aanvullend een booronderzoek uitgevoerd op het terrein langs de Ouddiemerlaan. Beide onderzoeken werden door Hollandia Archeologen uitgevoerd (Hoogendijk 2008). Het plangebied dat door de bewoners heden ten dage nog wordt aangeduid als 'De Terp' ligt aan de Ouddiemerlaan, het verlengde van de Ouderkerkerlaan ten zuiden van Oud Diemen en ten noorden van Diemerbrug, het latere centrum van de gemeente. Op deze locatie heeft een landgoed met de naam 'Landzigt' gelegen. De boerderij werd volgens diverse historische bronnen gebouwd in 1804. Eind jaren '60 van de 20ste eeuw werd deze gesloopt. Op enkele kaarten uit de 18de eeuw staat een gebouw op de plaats van 'Landzigt' afgebeeld waardoor het waarschijnlijk is dat de boerderij een of meerdere voorlopers heeft gehad. Mogelijk gaat de boerderij terug tot in de 16de eeuw. Op een kaart van J. Beeldsnijder uit 1575 is, zij het wat schematisch, een rij met boerderijen langs de Ouddiemerlaan weergegeven.

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat de vroegste bewoning in Diemen dateert uit de 11de eeuw. Op een aantal plaatsen langs de Ouddiemerlaan zijn aanwijzingen gevonden voor een continue

bewoning vanaf de 13de tot aan de 20ste eeuw (Mulder e.a. 1987, pp. 42-43 en 45-56). Tijdens het proefsleuvenonderzoek werd duidelijk dat het hele gebied met ruim twee meter zand werd opgespoten. Dit is, naar later bleek, in het begin van de jaren '70 van de 20ste eeuw gebeurd, toen het gebied werd ontwikkeld. Omdat er enkele diepe kelders vlak tegen de Ouddiemerlaan aan waren gepland, werd hier met behulp van een edelman- en een zuigerboor onderzocht wat de dikte van de zandlaag was en wat er zich onder deze laag bevond. De meeste boringen stuitten op ongeveer 2 m onder het maaiveld op een harde puinlaag, maar enkele boringen kwamen er wel doorheen. In deze boringen werd een 0,7 m dikke kleiige ophogingslaag aangetroffen. Uit de opgeboorde grond kwamen bovendien enkele fragmenten rood geglazuurd aardewerk, een stuk kogelpot en een fragment proto-steengoed. Zoals het er nu naar uitziet heeft de boerderij Landzicht op een huisterp uit de 13de of 14de eeuw gelegen. Of de terp continuïteit heeft gekend tot aan de 20ste eeuw en of de terp al voor de 13de eeuw bewoond was, zal uit het vervolgonderzoek moeten blijken.

*Hollandia Archeologen,
S. Gerritsen*

Edam – Volendam | Achterhaven 128

Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is aan de Achterhaven 28 te Edam een inventariserend veldonderzoek middels grondboringen uitgevoerd (Jacobs 2008).

Historische en archeologische gegevens gaven aan dat de locatie deel uitmaakt van de historische kern van Edam. De bewoningsgeschiedenis daarvan gaat vermoedelijk terug tot de 12de eeuw. In 1357 werd het recht verleend om aan de binnenzijde van een van oorsprong 13de-eeuwse veendijk de Voorhaven aan te leggen. Kort daarop zal vermoedelijk langs de huidige Voorhaven de eerste bebouwing zijn verschenen. In de tweede helft van de 16de eeuw was volgens historisch kaartmateriaal aan de zijde van de Voorhaven zeker sprake van aaneengesloten bebouwing. Aan de Achterhaven, van oorsprong een aan de buitenzijde van de veendijk gelegen sloot, was op dat moment alleen sprake van een verspreid gelegen bebouwing. In de loop van de tweede helft van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw werd ook het terrein aan de Achterhaven geheel bebouwd, waarbij een aan de noordoostzijde van de onderzoekslocatie gelegen pand dan in gebruik is als (schuil)kerk. In 1846 werd in verband met de omvang van de parochie besloten aan de zijde van de Voorhaven een nieuwe kerk te bouwen, die nu nog steeds als zodanig gebruikt wordt. In de loop van de 20ste eeuw werd vervolgens de

van oorsprong laat- of postmiddeleeuwse bebouwing aan de westzijde van de onderzoekslocatie afgebroken en vervangen door de huidige bebouwing. Tijdens het booronderzoek kon, in overeenstemming met de verwachting, vastgesteld worden dat de natuurlijke ondergrond uit veen bestaat. De top hiervan bevindt zich rond de 2,10 tot 2,20 m onder N.A.P. Dit betreft niet de oorspronkelijke top aangezien deze in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd in het kader van het gebruik als nederzettingslocatie (plaatselijk) sterk vergraven is. Boven op het veen bevindt zich een gelaagd pakket van donkerbruin tot grijsbruine klei vermengd met mortel en baksteenpuin. Aan de onderzijde van het pakket is plaatselijk sprake van lagen verspit veen, vermengd met klei en humusbrokken. De dikte van het pakket varieert van 0,95 m tot 2,75 m. Dit verschil in dikte hangt deels samen met de mate waarin het pakket in recente tijden al dan niet vergraven is, alsook met de locatie van de boring binnen het terrein. Bekend is dat de noordzijde van de huidige Voorhaven op de locatie van een 13de-eeuwse veendijk gesitueerd is. Juist aan de zijde van de Voorhaven bestaat de onderzijde van het pakket ook uit lagen verspit veen. Laatstgenoemde vormen mogelijk onderdeel van de voet van de 13de-eeuwse veendijk. De aan de top van het pakket aangetroffen vondsten geven aan dat het proces van ophogen in ieder geval tot in de Nieuwe Tijd heeft voortgeduurd. Het geheel wordt afgedekt door een 0,20 tot

Onder de ophogingslagen kwamen enkele 14de- of 15de-eeuwse sloten tevoorschijn.

Enkhuizen | Torenstraat-Baansteeg

1,60 m dik gelaagd pakket van donkergrijs tot grijsbruin zand, al dan niet vermengd met baksteenpuin, grind, mortel e.d. Gezien de samenstelling en stratigrafische positie is het pakket ontstaan tijdens de aanleg en verbouw van de huidige op de locatie aanwezige bebouwing.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

Op 10 t/m 17 december 2008 werd op de hoek van de Baansteeg en de Torenstraat in Enkhuizen een archeologische opgraving uitgevoerd.

Het onderzoek leverde sporen uit verschillende gebruiksfases van het terrein op. De oudste sporen konden in de 14de en 15de eeuw gedateerd worden. Het betreft enkele smalle sloten die alleen werden waargenomen bij het couperen van de diepere sporen en bij het graven van een

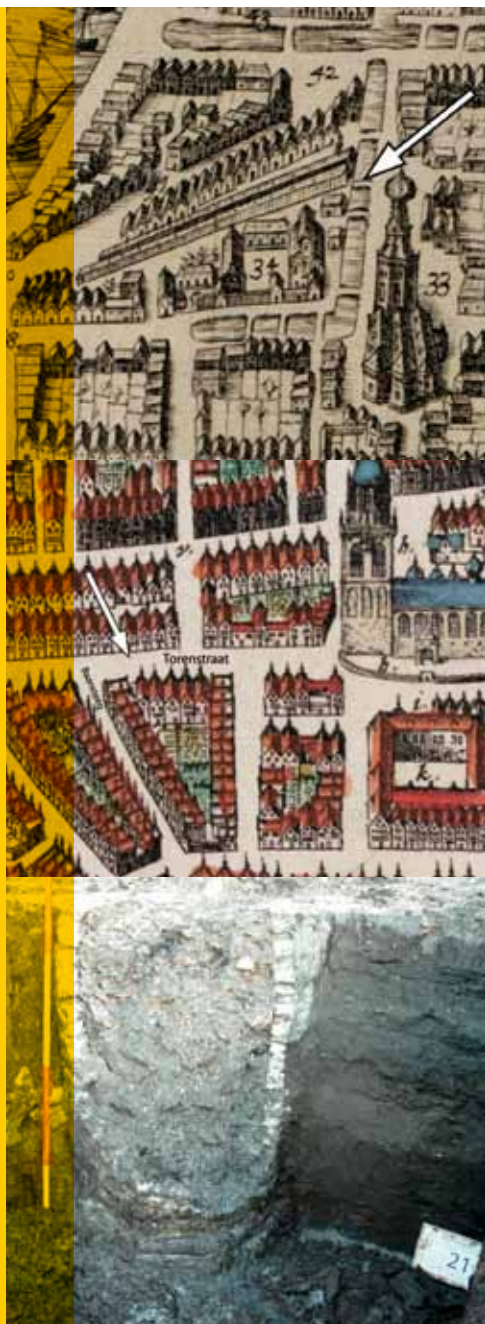
lang dwarsprofiel haaks op de Torenstraat. De sloten werden gedateerd aan de hand van enkele fragmenten grijs aardewerk. Mogelijk hoorden ze bij een verkavelingssysteem van het klooster dat iets ten oosten van het onderzoeksterrein moet hebben gelegen. Waarschijnlijk is het terrein in deze periode onbebouwd geweest. Waarschijnlijk werden ergens in de 16de eeuw twee houten lange loodsen gebouwd, waarin touw werd gefabriceerd. De aanwezigheid van de touwbanen zou ook de naam van de steeg, de baansteeg goed verklaren. De loodsen zijn afgebeeld op een kaart van Waeghenaer uit 1577. Van de touwbanen werden mogelijk enkele palen en een werkvloer teruggevonden. Op de kaart van Waeghenaer is aan de Torenstraat een gracht afgebeeld. In het dwarsprofiel op de Torenstraat is de randzone van deze gracht waargenomen. Enkele meters naar het zuiden toe liep parallel aan de gracht een sloot.

De tweede gebruiksfase wordt gekenmerkt door het dichtgooien van de sloot en gracht en het opschuiven van de gevellijn naar het noorden toe. Dit vond waarschijnlijk plaats in de laatste kwart van de 16de of het begin van de 17de eeuw. In deze periode moesten de touwbanen plaatsmaken voor kleine woonhuizen die met hun gevels zowel langs de baansteeg als langs de torenstraat werden gebouwd. De huizen ondergingen in de loop der tijd meerdere verbouwingen. Zo werden veel huizen naar achteren toe uitgebouwd. Dit moet ten koste zijn gegaan van de siertuinen die zichtbaar zijn op de kaarten van Blaeu en Biens uit de

Op de kaart van Waeghenaer uit 1577 is aan de Torenstraat een gracht afgebeeld. Langs de Baansteeg zijn de touwbanen in de vorm van houten loodsen zichtbaar. De witte pijl wijst naar opgravinglocatie.

Op de kaart van Biens uit 1649 is te zien hoe de touwbanen plaats hebben moeten maken voor woningen en de gracht is verdwenen. De witte pijl wijst naar opgravinglocatie.

Een van de drie waterputten die gevonden werden in de tuinen achter de Torensteeg. Onder de bakstenen is nog net het wagenwiel zichtbaar dat als fundament voor de put diende.

17de eeuw. In deze tuinen werden drie waterputten aangetroffen.

Twée van de drie waterputten waren op wagenwielen gefundeerd. Bij een van de waterputten was het wiel over de rand van een houten ton neergezet. Hierop werd met gele halve bakstenen een ronde put gemetseld. Twée van de drie waterputten waren vooral gevuld met grof rood baksteenpuin, mogelijk van eenzelfde grote afbraakfase of verbouwing. De derde put werd, nadat hij niet meer in gebruik was als waterput, hergebruikt als beer- en afvalput. Naast veel aardewerk bevatte het bouwsel vooral veel glaswerk. Het onderzoek naar de vondsten uit deze put is nog niet afgerond, maar de put lijkt in de eerste helft van de 17de eeuw in gebruik te zijn geweest als beer- en afvalput. De derde en laatste gebruiksfase van het terrein dateert uit de 20ste eeuw. Het aantal inwoners van Enkhuizen nam vanaf de 17de eeuw steeds verder af. Op de kadastrale minuut uit de 19de eeuw is te zien dat er lege plekken tussen de huizen langs de Baansteeg zijn ontstaan. In de tweede helft van 20ste eeuw worden er een aantal huizen gesloopt om plaats te maken voor een vleeshal.

Hollandia Archeologen,
S. Gerritsen

Een van de waterputten achter de Torensteeg werd later hergebruikt als afvalput. Tussen de aardewerk- en glasscherven werd deze dolk gevonden.

Haarlem | Burgwal 52 - 54

In september 2005 is door Bureau Archeologie, gemeente Haarlem naar aanleiding van de melding van een particulier een beperkt archeologisch onderzoek verricht op de locatie Burgwal 52-54 te Haarlem. Uitwerking van het onderzoek liet door omstandigheden even op zich wachten, maar eind 2008 zijn de gegevens geanalyseerd (Jacobs 2009).

Tijdens het onderzoek zijn twee, naast elkaar gelegen beerputten, beerput 1 en beerput 2, aangetroffen, alsook restanten van enkele (stort)goten. Op basis van het in de putten aangetroffen vondstmateriaal is beerput 2 het oudst. Het gebruik hiervan ligt in het laatste kwart van de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw.

In de put zijn fragmenten van minimaal 129 voorwerpen van aardewerk en vijf glazen voorwerpen aangetroffen. Meer dan de helft van het aardewerk bestaat uit roodbakkend keuken- en tafelgoed, zoals grappen, koppen e.d. De andere helft bestaat uit fragmenten majolica, gegla-

haard

zuurd steengoed, witbakkend aardewerk alsook enkele voorwerpen, die afkomstig zijn uit het Wezergebied, waaronder een kommetje.

Tot de overige vondsten behoren onder andere enkele fragmenten van zogenoemde haardstenen. Dit betreffen bakstenen, veelal voorzien van een gestempelde decoratie, die in de muur achter het haardvuur werden aangebracht. Het gebruik van dergelijke haardstenen kent zijn oorsprong in het gebied tussen Maas en Rijn. In dit gebied werd met name in belangrijke gebouwen gebruik gemaakt van een natuursteen, die niet goed tegen vuur bestand was. Om schade te voorkomen werd de muur achter de haard in deze gebouwen daarom voorzien van bakstenen, die wel vuurbestendig waren. Vanaf circa 1500 werden deze stenen steeds vaker aan de voorzijde voorzien van een gestempelde versiering. Rond 1600 werden dergelijke haardstenen ook volop in onze streken gemaakt, alhoewel het gebruik ervan hier niet strikt gezien noodzakelijk was, aangezien natuursteen slechts zeer beperkt gebruikt werd en de meeste panden

Deze haardsteen, die gevonden werd in een beerput aan de achterzijde van Burgwal 52-54, was vuurbestendig en zat in de muur achter het haardvuur. Haardstenen werden vaak versierd zoals dit exemplaar waarop een man met een kroon te zien is.

stenen

grotendeels uit baksteen waren opgetrokken. Rond 1625 kwam een einde aan het gebruik van haardstenen en werd de functie ervan overgenomen door de gietijzeren haardplaat of geglazuurde tegeltjes. Op de aangetroffen haardsteenfragmenten is onder andere sprake van een voorstelling in de vorm van de buste van een man met kroon, die aan weerszijden begrensd wordt door dolfinvoluten en omgeven wordt door een smalle lijst.

Een dergelijke smalle lijst wordt wel gezien als kenmerkend voor zogenoemde 'Antwerpse' producten en mogelijk is de haardsteen dus uit een Antwerps atelier afkomstig. Een andere mogelijkheid is echter dat de steen in een atelier te Haarlem is gemaakt door een Antwerpse ambachtsman, die na de val van Antwerpen naar Haarlem was gevlucht. Bij beerput 1 kunnen twee gebruiksfases onderscheiden worden, namelijk een gebruik gedurende het tweede kwart van de 17de eeuw en een gebruik gedurende het tweede kwart van de 18de eeuw.

Het vondstmateriaal van de eerste gebruiksfase bestaat uit fragmenten van minimaal 17 voorwerpen van aardewerk en 15 van glas. Meer dan de helft van het aardewerk bestaat uit fragmenten van majolicaborden met een Hollands of Chinees decor. Het roodbakkend aardewerk bestaat voornamelijk uit keukengoed. Witbakkend aardewerk is vertegenwoordigd middels één enkele kop. Van faience zijn (fragmenten van) een bord en mogelijk een kom aanwezig. Het glaswerk bestaat uit (fragmenten van) diverse bekers, flessen, roemers en een stangglas en een urinaal. De vondsten uit de tweede gebruiksfase omvatten fragmenten van minimaal 64 voorwerpen van aardewerk en 9 van glas. Bijna de helft van het aardewerk bestaat uit roodbakkend aardewerk, waarbij keuken- en tafelgoed, zoals grappen, koppen e.d. overheerst. Verder is ook sprake van enkele pispotten en een uit het Nederrijns gebied afkomstig bord. Witbakkend aardewerk is slechts vertegenwoordigd via (fragmenten van) een bakpan, een kop,

een steelkom en 6 niet nader te definiëren objecten. Van majolica zijn (fragmenten van) zes borden. Dit materiaal dateert uit de 17de eeuw en wijkt af van de datering van de rest van het materiaal. Waarschijnlijk moeten de borden bij de eerste gebruiksfase gerekend worden. Het faience bestaat voornamelijk uit schotels in divers formaat, aangevuld met enkele koppen en een (fragment van een) kom. Ook hier geldt dat enkele stukken in de 17de gedateerd moeten worden en dus bij de eerste gebruiksfase gerekend moeten worden. Tevens komen nog een bord en twee koppen van porselein voor. Het glaswerk bestaat voornamelijk uit (fragmenten van wijn) flessen. Vermeldenswaard zijn een vrijwel compleet kelkglas, een kannetje van kleurloos glas en een kop van melkglas met polychrome decoratie. Verder zijn fragmenten van in totaal 83 pijpen aangetroffen. Gezien het voorkomen van een bijmerk in de vorm van het wapenschild van Gouda, al dan niet voorzien van de letter s dateert een deel van de pijpen van na 1739/1740. Pas in 1739 verkregen de pijpenmakers van Gouda namelijk het recht om hun beste producten tegen vervalsingen te beschermen door het plaatsen van een bijmerk in de vorm van het wapenschild van Gouda. In 1740 werd vervolgens ook het recht verleend om hun minder goede pijpen te beschermen door het plaatsen van het wapenschild plus de toevoeging van de letter s, die voor 'slechte' staat. Ook komen enkele pijpen voor met een merk dat op de zijkant van de ketel is geplaatst in plaats van op de hiel. Het

plaatsen van dergelijke reliëfmerken is een ontwikkeling die in de periode 1700 - 1720 aan populariteit won. Zij behoren altijd tot de goedkopere variant en werden in de steden vooral onder ambachtslieden gerookt.

Overige vondsten behorend tot de tweede gebruiksfase betreffen (fragmenten van) vier faience tegels, een messing vingerhoed, een tinnen lepel en een pijparden beeldje. Laatstgenoemde stelt een man met een vogel op zijn arm voor.

Het feit dat in beerput 1 geen vondsten uit de tweede helft van de 17de en het eerste kwart van de 18de eeuw zijn aangetroffen, moet waarschijnlijk niet opgevat worden als een indicatie dat de put in deze periode niet gebruikt werd. Waarschijnlijker is dat de put tussentijds 'geschoond' is, met als gevolg dat naast (een restant van) de eerste gebruiksfase alleen de laatste gebruiksfase nog aanwezig is.

Op basis van het feit dat de putten direct naast elkaar liggen en de datering van de gebruiksfase van beerput 2 precies 'aansluit' op de oudste gebruiksfase van beerput 1, zou verondersteld kunnen worden dat beerput 1 is aangelegd om de dan buiten gebruik gestelde beerput 2 te vervangen en dat het om de bewoners van hetzelfde pand gaat. Gezien de positie van de stortkokers is dit echter onwaarschijnlijk. De stortkoker van beerput 1 bevindt zich namelijk aan de noordwestzijde van de put. Waarschijnlijk waren de gebruikers ervan dus de bewoners van een pand dat op het binnenterrein was gelegen. Beerput 2 daarentegen ligt direct

tegen de achterzijde van de bebouwing langs de Burgwal en de rondom de beerput aangetroffen muurresten wijzen erop dat het toilet zich direct boven de beerput bevond. De gebruikers van deze put zullen dus de bewoners van het pand langs de Burgwal geweest zijn.

Waarschijnlijk moet het buiten gebruiken van beerput 2 en het verschijnen van beerput 1 dan ook in verband gebracht worden met de uitbreiding van de bebouwing binnen het bouwblok. Zo is op de kaart van Thomas Thomaszoon uit 1582 zichtbaar dat toen langs de Burgwal sprake is van een aaneengesloten bebouwing, maar dat de terreinen achter de bebouwing nog onbebouwd zijn. Daaropvolgende

kaarten van Pieter Wils (1646) en Romeijn de Hooghe (1689) tonen echter dat dan ook dit binnenterrein ontsloten is middels de aanleg van de Beeksteeg en dat sprake is van een drukke bebouwing. Deze uitbreiding van de bebouwing, die op basis van de overgeleverde afbeeldingen tot aan de achterzijde van de bebouwing langs de Burgwal reikte, zal de bewoners van het pand langs de Burgwal dus gedwongen hebben een andere locatie voor hun put te zoeken.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

*Uit een andere
beerput achter
Burgwal 52-54 kwam
dit faiencebord uit
het tweede kwart
17de eeuw, beerput 1.*

Haarlemmerliede en Spaarnwoude | Lagedijk/Penningsveer

In verband met de geplande ontwikkeling van een jachthaven aan de Liede bij Penningsveer in de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude is een bureau-onderzoek en een inventariserend veld-onderzoek uitgevoerd. Naar aanleiding van de resultaten van het bureauonderzoek werd rekening gehouden met de aanwezigheid van archeologische resten in het plangebied uit het Laat Neolithicum - Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen - de Nieuwe Tijd.

Deels in overeenstemming met wat verwacht werd op basis van het bureau-onderzoek zijn resten van een huisplaats aangetroffen in het zuidwestelijke deel van plangebied. Het huis lag op een groot vierkant terrein dat opgehoogd was met 0,60-1,20 m zand. Deze terp is naar verwachting circa 25/30 x 25/30 m groot. De westelijke begrenzing kon tijdens het onderzoek echter niet worden vastgesteld. De in de weerstandsmetingen herkenbare rechthoekige zone van hoge tot zeer hoge weerstandswaarden, houdt waarschijnlijk verband met de resten van het huis. Op basis van de vondsten wordt verwacht dat het huis uit de 17de-18de eeuw dateert. De archeologische resten van het huis, zoals muurwerk en funderingen worden dicht onder het maaiveld verwacht.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
D. Bekius en M. Rietkerk

Heemskerk | Gerrit van Assendelftstraat 56

Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is op een braakliggende terrein aan de Gerrit van Assendelftstraat 56 te Heemskerk een inventariserend booronderzoek uitgevoerd (Jacobs 2008). Op basis van de bekende geologische gegevens kan gesteld worden dat de onderzoekslocatie gelegen is op de flank van strandwal/Oud Duin-afzettingen, die in de regio van het huidige Heemskerk in de Bronstijd door de mens in gebruik genomen zijn. De kern van het huidige Heemskerk is vermoedelijk in de loop van de Vroege Middeleeuwen ontstaan. De hier besproken onderzoekslocatie valt echter buiten deze middeleeuwse kern en is pas in de 20ste eeuw bij het dorp getrokken. Tijdens het booronderzoek kon vastgesteld worden dat op de locatie sprake is van een vrijwel ongestoord bodemprofiel. Verder bleek dat op de onderzoekslocatie, in overeenstemming met de bekende gegevens, weliswaar sprake is van zand-afzettingen, maar dat het hier niet om zogenoemd Oud Duin-afzettingen gaat, maar vermoedelijk om strandvlakte-afzetting. De top hiervan varieert van 0,19 m onder N.A.P. tot 0,05 m boven N.A.P. In geen van deze gevallen gaat het echter om de oorspronkelijke top aangezien deze als gevolg van bewerking is opgenomen in een bovenliggende akkerpakket. Ingeschakeld in de strandvlakte-afzettingen is op een diepte van 1,30 m onder N.A.P. tot 1,21 m onder N.A.P. sprake

van een kleipakket. Aan de top hiervan is sprake van een lichte bodemvorming, waardoor deze licht tot matig humeus van aard is. Aanwijzingen voor een menselijke beïnvloeding van deze bodemvorming zijn niet aangetroffen. Op basis van de samenstelling en landschappelijke ligging gaat het hier om een pakket dat is afgezet vanuit het Oer-IJ.

Bovenop de strandvlakte-afzettingen bevindt zich een 0,25 tot 1,20 m dik akkerpakket. Een in het pakket aangetroffen spijker lijkt de vorming ervan in de Nieuwe Tijd te dateren. Een oudere datering voor met name de onderzijde van het pakket kan niet uitgesloten worden, maar wordt vooralsnog onwaarschijnlijk geacht. Historisch kaartmateriaal geeft aan dat de locatie in ieder geval in de 17de tot en met het begin van de 20ste eeuw onbebouwd was en alleen een agrarisch gebruik kende. Op de kadastrale minuut van 1811 - 1832 lijkt verder op de locatie sprake te zijn van twee vennetjes of poelen. Gezien de tijdens het booronderzoek in de ondergrond aangetroffen kleilaag een aannemelijke interpretatie; aangezien de kleilaag er voor gezorgd moet hebben dat hemelwater slecht afgevoerd kon worden en de ondergrond ter plaatste dus relatief nat moet zijn geweest.

Dit relatief natte karakter van de locatie maakt het niet aannemelijk dat het aanwezige akkerpakket uit de Nieuwe Tijd archeologische sporen uit een daaraan voorafgaande periode afdekt. Zeker in de Late Prehistorie, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen zal de locatie vanwege het

Eikenhouten
grafkisten in de
graftombe van
de familie Deutz
van Assendelft.

relatief natte karakter als vestigingslocatie gemeden zijn. Het geheel wordt afgedekt door een pakket bouwzand, dat is aangebracht tijdens en na de aanleg van de recent gesloopte bebouwing uit de 20ste eeuw.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

Heemskerk | Graftombe op kerkhof van de Nederlands Hervormde kerk

De vrees dat het enorme wortelstelsel van een boom op het kerkhof van de Nederlands Hervormde kerk de graftombe van de familie Deutz van Assendelft aangetast zou kunnen hebben, was de aanleiding om de grafkelder aan een inspectie te onderwerpen. De grafkelder werd gebouwd in december 1816 in opdracht van Andries Adolf Deutz van Assendelft (Roefstra 2008). De familie

grafto

bewoonde onder andere het kasteel Assumburg te Heemskerk. In oktober werd de zware grafzerk (Namense steen met in iedere hoek een wijdingskruisje; 174 x 128 cm) gelicht. Allereerst werd een loden pijp zichtbaar, deze diende als luchtkoker voor de grafkelder. Aan de opening (120 x 170 cm) was te zien dat er in de vorige eeuw een reparatie was uitgevoerd: er waren twee lagen baksteen (rollaag; formaat 17 x 8 x 3,5 cm) toegevoegd op de oorspronkelijke toegang. Een steile bakstenen trap liep tot de ingang van de grafkelder. Deze grafkelder (binnenmaat circa 4,50 x 4,00 m) bleek veel verder naar het noordoosten te liggen dan men eerder aannam. Hierin bevonden zich 8 grafkisten van zware eikenhouten planken (circa 2,5 cm dik).

De conditie van het metselwerk (baksteenformaat 17 x 8 x 3,5 cm) met snijvoegen van de gewelfde grafkelder bleek opmerkelijk goed en schoon te zijn. De vloer was betegeld met zeer fraaie

ombe

lichtbruine en groene geglaazuurde plavuizen (21 x 21 x 7 cm). De muren aan de west- en oostzijde waren 'koud' tegen het muurwerk van het tongewelf gezet. Nergens werd een mogelijke beschadiging door boomwortels waargenomen, waarvoor in eerste instantie gevreesd werd. De zware eikenhouten grafkisten zelf waren zeer beschadigd. Mogelijk is dit gebeurd in augustus 1944 toen de kelder geïnspecteerd werd omdat men vermoedde dat er een illegale wapenopslag zou zijn. Maar een natuurlijk verval ligt ook voor de hand. Op iedere kist lag - voorzover waargenomen kon worden - een koperen plaat met de familiegegevens van de bijgezette persoon. Tussen 1816 en 1867 werden hierin 8 personen bijgezet. Na alles ingemeten en gedocumenteerd te hebben werd de kelder weer gesloten.

Beverwijk,
Stichting Historische Archeologie,
J. Roefstra

Heemskerk | Regenbooglocatie

Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is op de zogenoemde 'Regenbooglocatie' te Heemskerk in samenwerking met de Archeologische Werkgroep Beverwijk-Heemskerk een inventariserend booronderzoek (Burnier 2008), gevolg door een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (Jacobs 2008). Tijdens het onderzoek is vastgesteld dat de onderzoekslocatie, begrensd door de Bachstraat, de Marquettelaan en de Raadhuisstraat, gelegen is op de oostelijke flank van de strandwal van Heemskerk, die vermoedelijk in de periode tussen 2500 en 500 voor Chr. gevormd is. Op de flank is vervolgens onder relatief natte condities sprake geweest van enige bodemvorming. Nadat hierop een dun pakket stuifzand was afgezet, is op de locatie een akker aangelegd. De top van dit akkerpakket bevindt zich aan de westzijde van de locatie op circa 0,35 m onder N.A.P. en aan de oostzijde op circa 0,40 m onder N.A.P. De dikte bedraagt 0,20 tot 0,30 m. Aan de zuidwestzijde van de locatie zijn aan de onderzijde van de akker eergetouwsporen waargenomen en aan de zuid-oostzijde een kuil en een oost-west-georiënteerde greppel. De onderzijde van beide ingravingen kon vanwege opwellend grondwater niet vastgesteld worden, maar bevindt zich op een niveau dieper dan 1,10 m onder N.A.P. Aangezien de greppel slechts over een korte afstand gevolgd kon worden, zijn lengte en functie onbekend. Het ligt echter voor de hand om een functie

in het kader van de waterhuishouding te veronderstellen. Noch in de akker zelf, noch in de van daaruit ingegraven greppel en kuil zijn tijdens het onderzoek vondsten aangetroffen, die de aanleg en het gebruik van de akker kunnen dateren. Uit de Nieuwe Tijd dateren twee fragmenten handgevoormd aardewerk, die op basis van hun uitvoering mogelijk in de IJzertijd gedateerd kunnen worden. Helaas zijn de fragmenten te klein om exact te dateren en een datering in de Romeinse Tijd of Vroege Middeleeuwen kan niet uitgesloten worden. Vooralsnog wordt echter op basis van een waarneming door de Archeologische Werkgroep Beverwijk-Heemskerk op de direct ten zuiden gelegen locatie er vanuit gegaan dat de akker in de IJzertijd (800 - 12 voor Chr.) gedateerd moet worden. Op een gegeven moment is de bovengenoemde prehistorische akker overstoven met een circa 0,40 m dik zandpakket. Wanneer deze overstuiving exact heeft plaatsgevonden, kan niet bepaald worden, maar op basis van enkele aan de top aangetroffen fragmenten kogelpotaardewerk, in combinatie met bekende gegevens met betrekking tot de vormingsgeschiedenis van het landschap, lijkt een datering omstreeks 1000 aannemelijk. Vast staat dat de top van het stuifzandpakket op een gegeven moment in gebruik is genomen als akker. In de bij deze akker behorende keerploegsporen is helaas geen vondstmateriaal aangetroffen dat de aanleg van de akker met zekerheid kan dateren. Op basis van hun stratigrafische

positie en het feit dat de keerploeg in onze omstreken pas rond 1000 geïntroduceerd werd, dateren zij evenwel uit de Late Middeleeuwen en/of de Nieuwe Tijd. Aan de noord- en oostzijde van de locatie ontbraken bovengenoemde keerploegsporen vrijwel geheel. Wel was hier sprake van in parallel aan elkaar gelegen banen van rechthoekige, min of meer noord-oost/zuid-west georiënteerde ingravingen, die plaatselijk de keerploegsporen oversneden. Op basis van hun gelijkvormigheid en parallelle oriëntatie, alsook historische informatie, zijn de ingravingen geïnterpreteerd als restanten van 'moesbedden'. Het in de moesbedden aangetroffen vondstmateriaal dateert de aanleg en het gebruik ervan in de Nieuwe Tijd. Het geheel wordt afgedekt door een verstoorde toplaag, die is ontstaan bij de aanleg en de sloop van de tot voor kort op de locatie aanwezige bebouwing.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

*Eergetouwsporen
gevonden op de
Regenbooglocatie
in Heemskerk
duiden op de
aanwezigheid
van een akker,
vermoedelijk
uit de IJzertijd
(800-12 voor Chr.).*

Heiloo | Maalwater

Het onderzoeksterrein ligt ten westen van de strandwal Limmen-Heiloo-Alkmaar. De strandwal is rond 1900 voor Chr. ontstaan en kent een lange bewoningsgeschiedenis. Zowel in Limmen, Heiloo als Alkmaar zijn diverse archeologische vondsten gedaan waarvan de datering teruggaat tot het Neolithicum. De strandwal is goed herkenbaar in het huidige noord-zuidlopende wegenpatroon van Heiloo; de wegen Westerveg en de Oosterzijweg markeren de begrenzing, de Hooge Weg loopt over de top. De strandvlakte ten oosten van de wal is de Oosterzijpolder, de strandvlakte ten westen is de Venne-waterspolder. Het Maalwater ligt in de overgangszone van een droog naar een nat landschapsdeel, namelijk van de hogere flank naar de lagergelegen strandvlakte. Afhankelijk van diverse factoren, zoals veranderingen in de waterhuishouding en het klimaat, waren de gebieden aan weerskanten van de strandwal in het verleden drassig en relatief ontoegankelijk. Aan de westkant van de oudere strandwal Akersloot-St. Pancras ontstond hoogveen op de strandvlakte tussen beide strandwallen. Aan de westkant van de strandwal van Heiloo lag de zee, met tussen de zee en de strandwal een uitgestrekt kwelderlandschap. De strandvlakte loopt door tot het grondgebied van de gemeente Egmond. In het Neolithicum en de Bronstijd was dit gebied nauwelijks toegankelijk voor bewoning. Wel was de strandvlakte begaanbaar en kon als doorgaande route

worden gebruikt. Ook kunnen hier activiteiten hebben plaatsgevonden die te maken hebben met rituelen, jacht en visserij. Dergelijke activiteiten laten niet veel sporen en vondsten na. De informatie-waarde kan echter zeer hoog zijn, omdat we relatief weinig weten van het gebruik van deze gebieden in het verleden. Karterend booronderzoek ten oosten van Maalwater leverde een lage verwachting op. Dit onderzoek bevestigde de ligging van het terrein op de strandvlakte (en deels op de flank van de strandwal) en leverde geen archeologische indicatoren op. Uit recent onderzoek blijkt echter dat lagergelegen delen binnen dit landschap volgens andere criteria en met andere methodiek moeten worden beoordeeld. Het wordt steeds duidelijker dat aan booronderzoek in het strandwallengebied beperkingen kleven, waardoor de resultaten een vertekend beeld van de archeologische verwachting geven. Op basis van dit voortschrijdende inzicht is een aanvulling op het oorspronkelijke PvE geschreven en is besloten voor het onderzoek in 2007 een nieuw PvE op te stellen. In beide campagnes is inventariserend onderzoek met proefsleuven uitgevoerd, welke op plaatsen direct zijn uitgebreid tot een opgraving.

Een palencirkel

Met het onderzoek uit 2005 in Maalwater is aangetoond dat het natte, laaggelegen landschap in de prehistorie wel degelijk is gebruikt door de mens. In het noorden van het terrein zijn tijdens deze campagne twintig paalkuilen opgegraven die een cirkel vormden met een diameter van 5 m. De palen stonden regelmatig geplaatst in een cirkel met een onderlinge afstand van circa 50 cm. De paalkuilen hadden allemaal vrijwel eenzelfde diameter van circa 30 cm, waren ovaal of rond van vorm en hadden een insteek die gevuld was met lichtgrijze stevige klei. Van enkele paalkuilen was nog een kern aanwezig die zich aftekende als een ronde of ovale vlek van donkerbruine tot zwarte, humeuze klei. Het betreft de vergane resten van de houten palen. Als palen zijn complete stammen met een diameter tussen 15 en 20 cm gebruikt. Uit enkele coupes bleek dat de palen niet waren aangepunt, maar met een vlakke onderkant in het wadzand zijn geplaatst. Van de paalkuilen resteerde een diepte van maximum 20 cm. De bouw van de palencirkel is met ¹⁴C-analyse van het houtrestant van één van de palen gedateerd in de Vroege-IJzertijd, rond 800 voor Chr. Vanwege de matige conservering kon de houtsoort niet worden bepaald en de daadwerkelijke leeftijd van de gekapte bomen niet worden vastgesteld. In het sporenvlak leek sprake van ingangspartijen in het noordwestelijke en het zuidoostelijke deel van de structuur. Nader onderzoek kon dit niet bevestigen.

Op een verhoging in het landschap werd rond 800 v. Chr. stond een cirkel van twintig palen met een doorsnede van 5 meter. Uit het opgraven van de paalgaten bleek dat er niet aangepunte complete stammen met een diameter van 15 a 20 cm gebruikt waren. De palencirkel is aangelegd op een natuurlijke verhoging in het landschap, maar de functie is niet duidelijk. Het zou een seizoenskalender geweest kunnen zijn, maar ook een veekraal.

nv vlak

Over de oorspronkelijke binnenruimte van de structuur weten we niets. De ondergrond vertoonde geen verschil binnen of buiten de palenkrans. Vondstmateriaal en houtskool zijn niet aangetroffen. Met het onderzoek in 2007 kon worden bevestigd wat in 2005 al werd vermoed, dat de palencirkel is aangelegd op een natuurlijke verhoging in het landschap.

Een kringgreppel

In het zuiden van het onderzoeksterrein werd een ovale kringgreppel aangetroffen. De kring meet circa 4,8 bij 3,3 m. De greppel zelf was ongeveer 50 cm breed en vanaf het vlak nog circa 30 cm diep. Binnen en deels direct buiten de kring bevond zich een zeer dun, grijs zandlaagje met onregelmatige vorm. In de laag komen diverse donkere vlekken voor; mogelijk spitspoortjes of resten van plaggen. Plantenresten in de vulling tonen dat de greppel enige tijd heeft opengelegen en nat is geweest, zodat accumulatie en conservering van plantenresten heeft kunnen plaatsvinden. In de greppel hebben geen staken of palen gestaan. In de bovenste laag van de greppel werd een aantal stukken hout gevonden. Het betrof enkel kleine, tot circa 10 cm lange, stukken onbewerkt hout, meest wilgentakken. Het

hout concentreert zich hoofdzakelijk in het oostelijk deel van de kringgreppel. Behalve het hout, is een fragment dierlijk bot gevonden, gedetermineerd als *humerus* (opperarmbeen) van een varken. Zowel het hout als het bot is met ¹⁴C-analyse gedateerd. Het hout bovenin de greppel dateert 550-655 na Chr. Het bot dat op een dieper niveau in dezelfde vulling lag, is aanzienlijk ouder gedateerd, namelijk 600-400 voor Chr. Rondom de kringgreppel zijn geen andere sporen aangetroffen dan banen met hoofindrukken die de functie of datering van het fenomeen kunnen verduidelijken. De context van de kringgreppel is onduidelijk omdat het onderzoeksterrein hier grotendeels was verstoord. In de regio komen vergelijkbare kringgreppels voor maar een directe gebruiksfunctie is nog niet vastgesteld. Mogelijk werden zij gebruikt om plaatsen in het landschap te markeren.

Een kuil

In het noorden van het onderzoeksgebied tekende zich onder een grijze zandlaag een ronde vertrapte zone af met een doorsnede van 5m en met een vergelijkbare vulling en hoefindrukken als de hieronder beschreven vertrapte banen. Onder de vertrapte laag bevond zich een kuil opgevuld met diverse zand- en kleiige zandlagen. Nagenoeg in het midden van de kuil werd onderin een 40 cm ronde paalkuil met platte onderkant aangetroffen. De kuil is tot diep in het wadzand gegraven en bevat geen materiaal. Ook voor dit spoor geldt dat geen omliggende sporen of vondsten helderheid kunnen geven over de betekenis. In de regio zijn dergelijke kuilen wel als drenkplaatsen van vee aangemerkt.

Banen met hoefindrukken

Verspreid over het onderzoeksterrein zijn diverse banen verrommeld veen gevonden. In breedte variëren de banen van 40 cm tot 3 m. Zeker 19 banen bevatten grote aantallen met zand gevulde hoefindrukken. De hoefindrukken zijn voor het merendeel afkomstig van runderen; in sommige gevallen zijn ook kleinere hoefindrukken geconstateerd die mogelijk door schapen of geiten zijn achtergelaten. Bij twee banen kon versteviging of opvulling met gestoken zoden of plaggen worden waargenomen. De paden kenmerken zich door hun noordoost-zuidwest oriëntatie. In de banen is slechts één botfragment gevonden. Het botfragment kreeg een datering tussen 60 voor en 20 na Chr. Het is niet met zekerheid vast

te stellen of de banen gelijktijdig zijn. De overeenkomstige oriëntatie van de banen doet vermoeden dat sprake is van een min of meer gelijktijdig of opeenvolgend gebruik. Enkele sporen vormen mogelijk één lange baan die vlak langs de palencirkel loopt. In het profiel werd duidelijk dat de palencirkel op een natuurlijke zandopduiking in het landschap stond; de baan met hoefindrukken en geassocieerde vegetatieband stopt op de locatie van de palencirkel. Op basis van de ligging van de sporen kan een associatie van de banen met de palencirkel worden vermoed, maar deze is niet vast te stellen. De enige baan die kon worden gedateerd, laat weliswaar een veel latere datering zien dan de palencirkel maar ligt ook veel zuidelijker dan genoemde banen.

Voetstappen
van runderen
uit ongeveer
800 voor Chr.

hoefind

Een interpretatie

De palenkrans is in het eindrapport van het onderzoek in 2005 geïnterpreteerd als een seizoenskalender waarmee de zonnestanden werden bepaald. Voor deze verklaring is gekeken naar de zonnestanden op de tijdstippen waarop de jaargetijden beginnen (hierbij is gebruik gemaakt van het planetariumprogramma The sky door Rene Marchand). Op de herfst- en lentestand staat de aardas precies loodrecht ten opzichte van de binnenkomende zonnestralen. De zon komt dan precies in het oosten op en gaat precies in het westen onder. Bij de zomer- en winterstand is de windrichting waar de zon opkomt en ondergaat afhankelijk van de plaats van waarneming. In de zomer komt de zon op in het noordoosten en gaat onder in het noordwesten. In de winter komt de zon op in het zuidoosten en gaat onder in het zuidwesten. De positie van de palencirkel is 52 graden 36' NB en 4 graden 41' OL. Dat betekent voor de

zonsonopkomst en zonsondergang op 21 juni: 47 graden op, 312 graden onder. En voor de winterstand: 129 graden op en 230 graden onder. Wanneer in het noordoostelijke deel van de palenkrans inderdaad de ingang kan worden gezien dan zou dit betekenen dat hier de zon opkomt op 21 maart, en in het zuidoostelijke gedeelte van de palencirkel op 21 december. De houten structuur kan ook als veekraal hebben gediend. Een functie als opslagplaats lijkt gezien de landschappelijke ligging niet waarschijnlijk. De palenkrans stond op een zandopduiking in een zeer open landschap dat periodiek overstroomde. In de loop van de tijd ontwikkelde het landschap zich naar een open bos dat gedomineerd werd door els. De sporen die met het onderzoek in 2007 zijn opgegraven kunnen niet worden gekoppeld aan de palenstructuur. Op grond van vulling en oriëntatie lijken de banen met hoefindrukken deel uit te maken van eenzelfde fenomeen: een mogelijke doorgaande route over de strandvlakte. De ligging nabij de palenkrans maakt het aantrekkelijk om een associatie te leggen tussen de banen en deze structuur uit de Vroege-IJzertijd maar één van de banen geeft een datering in de Late-IJzertijd of Romeinse Tijd. De banen lopen van de palenkrans richting de kringgreppel. Een botfragment in de vulling van deze kringgreppel dateert van 500 voor Chr. De kuil met paalkuil onderin kon niet worden gedateerd, maar wordt afgedekt door een vertrapte zone die mogelijk uit dezelfde periode stamt als de banen met hoefindrukken.

Woodhenge

Na de ontdekking van de palencirkel in 2005 is direct een persbericht uitgegaan. De geïsoleerde ligging van de structuur in een nat landschap en het ontbreken van sporen en vondsten van bewoning of ander gebruik deden de onderzoekers vermoeden dat het een structuur met een religieuze functie betreft. De naam 'woodhenge' was snel geboren. En 'woodhenge' hield de gemoederen bezig. Locale (amateur-) historici, astrologen en archeologen zagen hun idee van Heiloo als heilige plaats bevestigd. Samen met een structuur op de plaats waar de Witte Kerk staat, zou woodhenge een astronomisch observatorium hebben gevormd alwaar door priesters de zomer- en winterzonnewende werd bepaald. De heilige plaats had bewaard moeten blijven als archeologisch monument. Sommigen hielden de archeologen verantwoordelijk voor een onnodige vernietiging van 'woodhenge'. Behoud ter plaatse van de structuur waarvan slechts grondsporen restten, was echter niet meer mogelijk na het openleggen van het sporenvak. Op Open Monumentendag 2005 is een visualisatie gemaakt van de palenkrans in de nabije omgeving van de vindplaats. De dag trok veel bezoekers en de tijdelijk bedoelde reconstructie is (af en toe vernieuwd) blijven staan. In 2008 heeft de gemeente Heiloo een kunstopdracht uitgeschreven. Kunstenaars werden opgeroepen een ontwerp in te zenden van een kunstwerk dat in het

rukken

nieuwbouwproject een plaats zou krijgen op de plaats waar de palencirkel is aangetroffen. De overgang van land naar water en de palenstructuur vormden de belangrijkste uitgangspunten maar ook de elementen tijd en historie moesten in het ontwerp terugkomen. Ondanks de vele inzendingen heeft de gemeente geen ontwerp geselecteerd. Veel kunstenaars lieten zich vooral door de ronde vorm en de seizoenskalender inspireren en niet zozeer door de landschappelijke ligging en de palen.

*Elles Besselsen,
projectleider West-Nederland AAC/Projectenbureau*

Heiloo | Zuiderloo

Tussen oktober en december 2008 heeft het AAC / Projectenbureau een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op de locatie Heiloo-Zuiderloo. Het plangebied is opgedeeld in vijf deellocaties. De gemeente Heiloo heeft op de locatie aan de zuidkant van de gemeente, een gefaseerd nieuwbouwproject gepland.

Geologisch gezien ligt het plangebied op de overgang van de strandwal naar de oostelijk en lagergelegen strandvlakte. De ondergrond bestaat uit pakketten stuifzand, die naar het oosten toe een dalend reliëf vertonen. Op de lagere delen heeft zich, in ieder geval vanaf de Bronstijd, veen gevormd. Het veen wordt afgedekt door een dik pakket stuifzand. Grote delen van het gebied zijn in het (recente) verleden als bollengrond in gebruik geweest. Hierbij is de bovengrond veelal tot op circa 0,80 – 1,00 m verstoord. De meest ingrijpende verstoring is een regelmatig en systematisch gegraven grid van diepe rechthoekige kuilen. Deze zogenaamde ‘haaien’ werden gegraven ten behoeve van verbetering van de grond. De archeologische resten uit de Late IJzertijd en Romeinse Tijd zijn bij dit proces sterk verstoord. Van de aangetroffen grondsporen resteert nog slechts de onderkant. Resten uit de Middeleeuwen zijn in het geheel niet aangetroffen. Op een grotere diepte zijn ongeschonden sporen uit de Bronstijd waargenomen. Vanwege de hoge grondwaterstanden zijn de verschijnselen uit de Bronstijd in dit

onderzoek slechts steekproefsgewijs onderzocht. Vooral het nog ongeschonden landschap is in kaart gebracht, waarmee een goede voorspelling te doen is over het gebruik van het landschap in die periode. Zowel in het zuiden als het noorden van het onderzoeksgebied is een landschap van gestapelde akkers met in de nabijheid enkele paalsporen gevonden.

De IJzertijd manifesteert zich vooral in de vorm van een grote hoeveelheid greppels. De greppels zijn slechts enkele decimeters diep en circa 40 cm breed. We onderscheiden brede greppels (50 cm en meer) en smalle greppels (25 cm en minder). Behalve de breedte valt ook op dat de smalle greppels veel minder strak lineair gegraven zijn. De greppels zijn ook anders georiënteerd. De brede greppels zijn altijd N(O)-Z(W) of OW georiënteerd. De smalle greppels zijn altijd NOO-ZWW of NW-ZO georiënteerd. Het vermoeden bestaat dat er ook een functioneel onderscheid bestaat tussen de greppelsoorten. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek wordt gesuggereerd dat de smalle greppels eerder met de inrichting van het erf te maken hebben en dat de brede greppels onderdeel van het veld (akker, weide) uitmaken. Nabij de smalle greppels wordt bijna altijd een hoeveelheid paalsporen gevonden, terwijl de brede greppels veel eerder geïsoleerd voorkomen. Tot nu toe is er uit de kleine paalspreidingen geen duidelijke structuur naar voren gekomen. Vanwege de bovengenoemde recente verstoringen worden alleen de diepere sporen nog teruggevonden.

Zoals vermeld ontbreken de Middeleeuwen volledig. Niet alleen wat grondsporen betreft, maar er is ook weinig tot geen vondstmateriaal uit die periode in de bouwvoor gevonden. Dit is echter niet direct een gevolg van middeleeuws handelen als wel het gevolg van één van de innovaties in het bollenbedrijf. In de tweede helft van de 20ste eeuw worden steeds meer processen geautomatiseerd. Zo ook het rooien van bollen met machines. Hierbij wordt veel grond meegenomen dat later uitgezeefd wordt. In menige bollenschuur moet een mand gestaan hebben, gevuld met het nu ontbrekende schervenmateriaal. Grondsporen uit de Nieuwe Tijd betreffen, naast de al genoemde grondverbeteringkuilen, vooral plantgaten van houtwallen. Opvallend is dat wanneer de lijnen worden doorgetrokken deze naadloos aansluiten bij nog bestaande houtwallen. Op één locatie is zelfs een greppel uit de IJzertijd gevonden die precies langs de lijn van zowel de plantgaten als een nog bestaande houtwal loopt. Dit wijst erop dat een bepaalde landindeling al sinds lange tijd bestaat.

*AAC/Projectenbureau,
M. van der Heiden*

Hoorn – Blokker | Bangert 36

Van 31 maart tot en met 15 april 2008 is een opgraving uitgevoerd op een strook grond die tot klooster Bethlehem (1475-1573) heeft behoord. Dit klooster werd in 1474 gesticht voor zusters die in eerste instantie leefden volgens de derde regel van Fransiscus, maar in 1479 al snel overgingen tot de regel van Augustinus. Het klooster heeft tot 1572 bestaan. Toen werd het opgeheven omdat Hoorn koos voor de kant van de Prins van Oranje. Het grootste deel van het kloosterterrein was al tijdens een inventariserend onderzoek in 2003 (Archeologische Kroniek 2003) en een opgraving in 2005/2006 (Archeologische Kroniek 2007) onderzocht. Het perceel waarop de campagne van 2008 plaatsvond, vormde het meest oostelijke gedeelte van het kloosterterrein.

De opgraving heeft de reconstructie van de inrichting van het kloosterterrein (zoals gepubliceerd in de Archeologische Kroniek 2007) verder aangevuld. Enkele bijgebouwen tegen deze muur aan en een bruggenhoofd aan de zuidkant van het terrein kwamen aan het licht. Het bruggenhoofd maakte deel uit van een brug over de Kieftslot naar een pad richting Westerblokker.

De kloostermuur bleek op een oeveraanplemping gebouwd te zijn. In de aanplempingslaag werd zeer veel keramiek van het klooster aangetroffen, op basis waarvan de sluitdatum van de aanplemping omstreeks 1540/1550 gedateerd kan worden. Hierdoor kan ook de bouw van de

muur gedateerd worden. Net als bij de opgraving in 2005/2006 bevonden zich onder het vondstmateriaal veel scherven met ingekraste merken. Door middel van de merken konden de zusters bepaalde functionele groepen gebruiks aardewerk eenvoudig herkennen.

Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrickx

Een Majolicabord uit de aanplempingslaag waar een muur van het klooster op gebouwd was. Het bord is gemaakt tussen 1530 en 1550 en vormt zo een aanwijzing voor de datering van de aanplemping en de bouw van de muur.

Een gedeelte van de oostelijke kloostermuur van het klooster Bethlehem.

De opgraving van het bruggenhoofd dat deel uitmaakte van een brug over de Kieftsloot naar een pad richting Westerblokker.

Een deel van
de palen van de
dijkversterking
van de Schellink-
houterdijk.

Hoorn | Schellinkhouterdijk

In opdracht van het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier is van 17 tot en met 24 september 2008 door ingenieursbureau Arcadis in samenwerking met Archeologie Hoorn een opgraving aan de Schellinkhouterdijk (Zuiderdijk sectie 11) uitgevoerd. Deze dijk maakt deel uit van het dijktracé tussen Hoorn en Enkhuizen dat wordt versterkt. Bij de Schellinkhouterdijk ter hoogte van industrieterrein Hoorn 80 waren door de werkzaamheden palen van een oude dijkversterking bloot komen te liggen en dit vormde de aanleiding voor een archeologisch noodonderzoek. De Schellinkhouterdijk maakt onderdeel uit van de Westfriese Omringdijk, een provinciaal monument. De dijkversterking bleek tijdens het onderzoek te bestaan uit vijf rijen palen. Tussen de eerste drie rijen, gezien vanaf het water, en de laatste twee rijen bevond zich een ruimte die opgevuld was met een pakket liggende sparren. Vóór de buitenste rijen palen (aan de kant van de voormalige Zuiderzee) lag een pakket kruiselings gelegde wilgentenen. Dit rijshout vormde de hechtingslaag voor het dijktaalud en moest afslag door het zeewater voorkomen. Vier van de vijf rijen bestonden uit palen van grenenhout. De gemiddelde lengte van een paal was ongeveer 5 m en de gemiddelde diameter ongeveer 30 cm. De palen waren dicht tegen elkaar aan geheid als (zo heet dat in de historische bronnen) een ketting palen. Op enkele palen kon een ingekerfd merk worden geconstateerd,

vermoedelijk van de houtleveranciers. Eén van de vijf rijen bestond uit eikenhouten palen. Ook op deze palen zijn enkele ingekerfde merken vastgesteld. Uit het dendrochronologisch onderzoek door Stichting RING is gebleken dat de palen in vier fasen zijn geheid. De oudste palen (de eikenhouten palen) dateren uit 1702/1703. Vermoedelijk zijn deze ter versteviging van de dijk aangebracht na de stormvloed van 1702. Uit historische bronnen is bekend dat tijdens deze stormvloed delen van het voorland van de Schellinkhousterdijk verloren zijn gegaan. In de periode 1730-1740 heeft grootschalig onderhoud plaatsgevonden aan alle dijken van West-Friesland. Veel palen bleken in die jaren aangetast door de paalworm, een schelpdier dat met schepen meegekomen was uit Azië. Om de palen te beschermen tegen de paalworm werd zeewaarts een aarden glooiing gemaakt met aan de voet grote klipstenen als golfbrekers. Twee rijen palen blijken uit deze periode te dateren. De jongste palen dateren uit 1782/1783. Eind 18de of begin 19de eeuw is de paaldijk buiten gebruik gesteld en is grootschalig opgehoogd met puin. Dit puinpakket dekte de palen af. Begin 20ste eeuw werd de dijk voorzien van basaltblokken.

Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrickx

Hoorn | Koepoortsweg 73

In opdracht van Stichting Stadsherstel is van 28 oktober tot en met 5 november 2008 op het perceel Koepoortsweg 73 een opgraving uitgevoerd. De aanleiding was de restauratie van het nog bestaande 18de-eeuwse buitenhuis en de nieuwbouw op het onbebouwde erf naast en schuin achter het pand. Het buitenhuis is gelegen aan de Koepoortsweg, één van de toegangswegen tot Hoorn. Deze weg is nooit binnen de stadsomwallingen komen te liggen. Uit kaartmateriaal kan afgeleid worden dat aan deze weg pas in het begin van de 17de eeuw de eerste huizen verschenen, waarna de bebouwing zich geleidelijk verdichtte. Gegoede inwoners van de stad lieten hier buitenhuizen bouwen met in de meeste gevallen een theekoepel op het achtererf aan het water.

Pal naast het buitenhuis werden de funderingen aangetroffen van een eenvoudig huis dat van oorsprong uit de 17de eeuw dateert. Diverse muren, een fundering van een schouw en een waterkelder konden worden blootgelegd. Achter het buitenhuis werd ongeveer een meter onder het huidige maaiveld de oorspronkelijke 17de-eeuwse tuinaanleg teruggevonden. De locaties van de paden tekenden zich in de profielen af in de vorm van banen met schelpengruis. Het betrof een classicistische tuinaanleg in de Vlaams-Hollandse traditie. Vanuit het midden van de achtergevel liep een pad recht door de tuin naar het water de Tocht. Paden dwars op deze hoofdas verdeelden de

Het schoonmaken van de fundamente van het theehuis dat in de tuin van het buitenhuis aan de Koepoortsweg.

schelp

tuin in rechthoekige plantenbedden. Vermoedelijk is deze tuinaanleg in 1746 verlaten en werd vanaf dat moment een tuin in Engelse landschapsstijl vormgegeven. In dat jaar had Gerard van Hoolwerf het buitenhuis verworven en liet hij het voorzien van een nieuwe voorgevel met zijn alliantiewapen. De monumentale beuk die de tuin nog altijd domineert, heeft een geschatte leeftijd van ongeveer 250 jaar. Waarschijnlijk is de boom tijdens deze verbouwingsfase met nieuwe tuinaanleg geplant.

Geheel achter in de tuin aan het water stond een theehuis. De gevel aan de tuinkant had een bakstenen fundament (afbeelding). De gevel aan de waterkant was gefundeerd op palen in het water. Het theehuis had een rechthoekig grondplan van 5,5 x 4 m. Vanuit het theehuis kon over het water naar de aanvarende boten gekeken worden. Mogelijk is het theehuis in de tweede helft van de 18de eeuw vervangen door een veelhoekige of vierkante theekoepel. Op kaarten (Doesjan 1796 en minuutplan 1823) lijkt dit het geval

te zijn, maar sporen van deze nieuwe structuur zijn niet aangetroffen. Van de gebruikers van het buitenhuis en het theehuis is weinig gebruiksaardewerk teruggevonden. Bij het theehuis werden de fragmenten van een aardewerken tuinvaas uit de 17de/18de eeuw aangetroffen. Tijdens de opgraving zijn verder diverse beschoeiingen van de Tocht gedocumenteerd. Met name aan het einde van de 16de eeuw is de oever van de Tocht in diverse fasen aangeplempt. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de Tocht in de 16de eeuw en daarvoor een stuk breder is geweest aan de kant van de Koepoortsweg. Bovendien lijken de aangetroffen grondlagen te wijzen op een natuurlijke bedding van het water. Uit historische bronnen is niet eenduidig af te leiden of de Tocht een natuurlijk dan wel een gegraven waterloop is. De opgraving verschaft voor het eerst enig inzicht hierin.

*Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrckx*

Hoorn | Turfhaven 11

Tijdens de verbouwing van het pand Turfhaven 11 is op 4 december 2008 een waarneming uitgevoerd. Bij het verwijderen van de vloer waren oude funderingen tevoorschijn gekomen. Het voornaamste spoor bleek een 17de-eeuwse kelder te zijn. De wanden van de kelder waren bekleed met diverse soorten wandtegels waaronder kandelabertegels met dierfiguren. De bodem en de achterwand van de kelder waren voorzien van plavuizen. Het tongewelf en de ingang van de kelder bleken nog intact aanwezig te zijn. Andere sporen die vastgelegd konden worden, waren de fundering van een gangmuur en een tweede kelder met de aanzet van een stenen wenteltrap.

*Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrckx*

engruis

De wanden van de kelder van Turfhaven 11 waren bekleed met verschillende wandtegels waarvan sommige met dierfiguren versierd waren.

Hoorn – Zwaag | Dorpsstraat 294

Van 15 tot en met 17 juli 2008 is een kleine opgraving uitgevoerd op het perceel Dorpsstraat 294 in Zwaag. Aanleiding hiervoor was de herbouw van de boerderij op het perceel en de infrastructurele maatregelen rondom deze boerderij. Bij het onderzoek zijn twee sleuven aangelegd. De sleuf aan de achterkant van de boerderij leverde weinig sporen op. Enkele greppels vormden de zuidelijke begrenzing van de terp waarop de boerderij staat. In de sleuf aan de voorkant van de boerderij zijn (plaggen)ophogingslagen van een terp uit de 12de en 13de eeuw aangetroffen. Tevens werd hier een plaggenwaterput uit de 12de eeuw aangetroffen. Vondstmateriaal uit de periode 14de tot en met de 17de eeuw ontbreekt volledig. Wel werd een kleine hoeveelheid materiaal uit de 18de en 19de eeuw geborgen. Het perceel vormt onderdeel van één van de terpen die direct na de ontginning van het veengebied in de 12de eeuw aan de Dorpsstraat van Zwaag is opgeworpen. Het vroegste materiaal wijst op een datering omstreeks 1150.

Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrickx

In de doorsnede van deze 12de-eeuwse waterput, gevonden op het terrein Dorpsstraat 294 in Hoorn, zijn goed de plaggen te herkennen waar hij uit is opgebouwd.

Langedijk – St. Pancras | Domeynen

Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is op een braakliggende terrein aan de zuidzijde van de 'Domeynen' te St. Pancras, gemeente Langedijk een inventariserend booronderzoek uitgevoerd (Burnier 2008).

De onderzoekslocatie is gelegen op strandwal-/Oud Duin-afzettingen, in de directe nabijheid van de historische kern van St. Pancras. In het verleden vormden deze hogere en drogere delen van het landschap gewilde vestigingsplaatsen. Archeologische vondsten geven ook aan dat het gebied in en rond St. Pancras vanaf de

Late Prehistorie door de mens benut is. Tijdens het booronderzoek kon vastgesteld worden dat op de onderzoekslocatie inderdaad sprake is van de aanwezigheid van Oud Duin-afzettingen. Gezien het verloop van de top ervan, evenals de afdekking ervan door een zandig veenpakket, gaat het hier om de flank van het Oud Duin. Bovenop het veen bevindt zich een stuifzandpakket. Op het stuifzandpakket bevindt zich een humeus zandpakket, waarin naast baksteen-, mortel- en houtskoolfragmenten ook twee fragmenten roodbakkend aardewerk uit de Nieuwe Tijd zijn aangetroffen. Op basis van de samenstelling en de aanwezigheid van vondstmateriaal wordt de laag geïnterpreteerd als een ophogingspakket. De erin aangetroffen fragmenten aardewerk dateren het gebruik ervan in ieder geval in de Nieuwe Tijd en mogelijk kan een relatie gelegd worden met de op historische kaarten afgebeelde bebouwing op de locatie. Maar er is in het pakket weinig vondstmateriaal gevonden en een oudere datering voor het ophogingspakket kan niet uitgesloten worden. Daarnaast is de locatie gelegen op de geest van St. Pancras, waar al eeuwenlang sprake is geweest van bewoning. Het geheel wordt afgedekt door 0,2 tot 0,9 m dikke verstoorde laag. Deze is waarschijnlijk ontstaan bij de aanleg en sloop van de voormalige bebouwing op de locatie.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

Medemblik | De Vooroever

Op het strand van de Vooroever bij Medemblik is door een oplettende AWN-er een fragment van een hobo uit de 18de eeuw gevonden. Het betreft een deel van de onderkant van het muziekinstrument, vlak voor het trechtervormige uiteinde (de beker). Drie metalen kleppen zijn nog aanwezig. Hoe de hobo daar terecht is gekomen, is niet bekend. Mogelijk is het een verspoeld object uit een scheepswrak. Hobo's werden voor het eerst gemaakt omstreeks 1680 in Frankrijk (Fr.: hautbois). In de loop van de 18de en 19de eeuw werd het instrument verder ontwikkeld tot de hobo zoals we die tegenwoordig kennen. Het fragment dat bij Medemblik is gevonden, is afkomstig van een hobo uit de 18de

eeuw. Door wie en waar deze is gemaakt valt vooralsnog niet te zeggen. In het begin van de 18de eeuw was Hendrik Richters (1683-1727) een bekende hobomaker. Hij had een winkel in Amsterdam. Het gevonden fragment dateert vermoedelijk later uit de 18de eeuw. Een bekende hobomaker uit de jaren 70 en 80 van de 18de eeuw was Christophe Delusse in Parijs. Zijn hobo's werden in die tijd zeer gewaardeerd vanwege hun mooie klank.

*Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrickx*

*Op het strand
van de Vooroever
bij Medemblik
werd deze 18de-
eeuwse hobo
gevonden die
mogelijk uit een
scheepswrak
afkomstig is.*

scheepsv

Opmeer | Heerenweide en De Veken 4

In het voorjaar van 2008 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in de plangebieden Heerenweide en De Veken 4 in de gemeente Opmeer.

Doel van het booronderzoek was tweeledig. Enerzijds diende het om inzicht te krijgen in (de intactheid van) het bodemprofiel in het plangebied met het oog op mogelijke aanwezigheid van vindplaatsen uit de Bronstijd. Anderzijds was het onderzoek gericht op het opsporen van grotere nederzettingsterreinen uit het Laat Neolithicum en de Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd.

Op basis van het bureauonderzoek is de archeologische verwachting voor de plangebieden bepaald voor de verschillende archeologische perioden. Hieronder volgt een overzicht van de verwachtingen en de uitkomsten van het booronderzoek. Voor vindplaatsen uit het Laat Neolithicum geldt afwisselend een hoge of lage archeologische verwachting. Grotere vindplaatsen worden verwacht op flanken van kleinere getijdengeulen. Er zijn hier geen aanwijzingen voor gevonden.

Ten aanzien van vindplaatsen (nederzettingsterreinen) uit de Bronstijd geldt afwisselend een lage tot hoge archeologische verwachting. De aanwezigheid van vindplaatsen uit de Bronstijd is in hoge mate gekoppeld aan de aanwezigheid van grotere getij-inversieruggen. Het onderzoek had tot doel om dergelijke (intacte) landschappelijke zones in kaart te brengen. Het (veen-)landschap uit deze periode is vanaf de Late Middeleeuwen als gevolg van ontginning, ontwatering en de daarmee gepaardgaande oxidatie verdwenen. Daarom geldt voor vindplaatsen uit de IJzertijd/Romeinse Tijd een lage archeologische verwachting. Geheel in overeenstemming hiermee zijn geen resten uit de IJzertijd-Romeinse Tijd aangetroffen. Voor vindplaatsen uit de Middeleeuwen - Nieuwe Tijd geldt overwegend een lage archeologische verwachting; voor de historische kern van Spanbroek geldt een hoge archeologische verwachting. Alleen het zuidelijke puntje van het plangebied Heerenweide maakt deel uit van de historische kern van Spanbroek. Tijdens het booronderzoek zijn geen nederzettingssporen aangetroffen. Wel is het mogelijk dat zich in de plangebieden zogenaamde off-site structuren bevinden; gedacht kan worden aan greppels, sloten, kleiwinputten e.d. Dergelijke kleinschalige en losse fenomenen kunnen met de gehanteerde onderzoeksmethode niet opgespoord worden.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
Geuch de Boer en Chris Coppens

Uithoorn – De Kwakel | Boterdijk-Drechtdijk

Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is op een terrein aan de Boterdijk-Drechtdijk in De Kwakel, gemeente Uithoorn een archeologische begeleiding uitgevoerd.

Het onderzoeksgebied ligt in het oostelijke deel van de historische dorpskern, waarvan de oorsprong tot de 11de - 12de eeuw teruggaat. Tijdens de begeleiding kon vastgesteld worden dat de top van het ongestoorde veen aan de oostzijde van de locatie op circa 1,60 m onder N.A.P. gelegen is en langs de Boterdijk op circa 1,40 m onder N.A.P. Hierbovenop ligt een ophogingspakket dat uit donkerbruingrijs, licht zandige, zeer venige grond bestaat, vermengd met baksteen- en aardewerkfragmenten. Op basis van het vondstmateriaal kan het pakket in de periode van de 17de tot de 20ste eeuw gedateerd worden. De dikte van het ophogingspakket varieerde sterk, waarschijnlijk als gevolg van de bouw van de voormalige panden aan de Drechtdijk en andere (recente) activiteiten.

Verder zijn zowel langs de Boterdijk als de Drechtdijk restanten van bebouwing aangetroffen. De ligging van de diverse muurresten sluit daarbij goed aan op de bebouwing die hier op een kaart uit 1825 wordt afgebeeld. Op basis van de uitvoering van het metselwerk wordt de oorsprong van deze bebouwing vooralsnog in de 18de eeuw geplaatst. Aan de zuidzijde van de locatie is verder

wrak

een sloot waargenomen. De sloot kon niet over de hele breedte gedocumenteerd worden, maar strekt zich in ieder geval tot buiten het onderzochte terrein uit. Ook deze sloot staat afgebeeld op de kaart uit 1825 en waarschijnlijk moet zij geïnterpreteerd worden als een restant van de oorspronkelijke verkaveling van het terrein.

*Jacobs & Burnier,
archeologisch projectbureau,
Eric Jacobs*

De restanten van 18de eeuwse bebouwing aan de Boterdijk-Drechtdijk in De Kwakel komen aan het licht.

Waterland – Marken | Dorpshuis 't Trefpunt

Op donderdag 29 november 2007 is in opdracht van de Bouwcompagnie uit Hoorn een opgraving uitgevoerd door Hollandia Archeologen op het terrein naast het Dorpshuis 't Trefpunt, aan de Kerkbuurt 90, te Marken, gemeente Waterland (Gerritsen 2008). Waarschijnlijk werd Marken in het begin van de 13de eeuw voor het eerst bewoond. Deze eerste bewoners waren kloosterlingen uit Hallum, Friesland, die als eersten een dijk rondom het eiland opwierpen (Haartsen & Ten Oever-van Dijk 2001). De kloosterlingen bouwden in verband met het altijd aanwezige overstromingsgevaar een klooster op een zelf opgeworpen terp. Halverwege de 14de eeuw werden de kloosterlingen verjaagd, maar de overgebleven bewoners bleven, zelfs tot op de dag van vandaag, op terpen wonen. Deze opgehoogde terreinen worden op Marken, anders dan in de rest van Waterland, 'werven' genoemd. Op de topografische kaart van Marken zijn nog steeds verschillende werven te zien: Wittewerf, Moeniswerf, Rozenwerf, Grotewerf en de Kerkbuurt om enkele te noemen. Marken telt nog 15 werven, de oudste (o.a. de Kerkbuurt) zouden in de loop van de 14de eeuw ontstaan zijn, de overige in de 15de-16de eeuw of zelfs nog later, maar allemaal vóór het einde van de 17de eeuw (Vervloet 1974; Besteman & Heidinga 1979). Op de onderzoekslocatie werd in 2007 een booronderzoek uitgevoerd (Gerritsen 2007). Tijdens dit onderzoek werd op 1,2 m onder

het huidige maaiveld, onder een aantal puinhoudende lagen een compacte ophogingslaag aangetroffen. Deze laag had een dikte van ca. 0,5 m en bestond uit matig siltig blauwgrijs klei en bevatte een spoor rood baksteen. Op het 19de-eeuwse minuutplan is een afwijkend slotenpatroon rondom de locatie te zien die mogelijk zijn oorsprong kent in de Late Middeleeuwen. Het was dus niet uit te sluiten dat het dorpshuis op een terp uit de Late Middeleeuwen was gebouwd. Tijdens het onderzoek werden inderdaad ophogingslagen aangetroffen onder een dikke puinhoudende laag. Volgens de lokale historicus Jan Schild is de terp opgeworpen in 1875-'76 in verband met de bouw van een school. Voor die tijd was er bij hem geen bouwwerk bekend. De puinhoudende lagen zouden inderdaad kunnen horen bij de bouw en later de sloop van de school. De ophogingslaag eronder zou echter wel ouder kunnen zijn. Er werd tijdens het onderzoek echter geen enkele scherf aangetroffen, waardoor de datering van de onderste ophogingslaag een probleem blijft. Het is dus niet volledig uit te sluiten dat er een laatmiddeleeuwse huisterp heeft gelegen die buiten gebruik is geraakt en in de 19de eeuw is opgehoogd voordat de school erop werd gebouwd. Het ontbreken van enig laatmiddeleeuws woonafval is echter opvallend en zou eerder wijzen op een 19de-eeuwse ontstaans-datering van de terp.

*Hollandia Archeologen,
S. Gerritsen*

Locatiereconstructie van in historische bronnen genoemde scheepshellingen en zoutketen, gebaseerd op de kaart van De Wit. Naar Appel (1989).

Waterland- Monnickendam | 't Prooyen

Tussen dinsdag 8 en woensdag 16 januari 2008 is in opdracht van Leguit & Roos door Hollandia Archeologen een opgraving uitgevoerd op het terrein aan 't Prooyen 2-3 in Monnickendam, gemeente Waterland. Tijdens het inventariserend veldonderzoek dat hieraan vooraf ging werden twee ronde ovens ontdekt (Gerritsen, 2007). Tijdens de opgraving werd nog een derde oven blootgelegd, evenals het gebouw waarin de ovens stonden. Door een grondige bestudering van de opgravingsgegevens, gecombineerd met historisch kaartmateriaal en de uitkomsten van historisch onderzoek door Appel (1989) konden de ovens en het gebouw worden geïdentificeerd als de resten van zoutkeet 'De Oranjeboom', die werd opgericht in de vroege 17de eeuw.

Binnen de archeologische resten van deze zoutkeet konden twee bouwfasen worden onderscheiden (fase 1a en fase 1b). De zoutkeet werd opgegeven in 1729. Tussen 1729 en het derde kwart van de 19de eeuw lag het plangebied grotendeels braak. Achter op de percelen stond een gebouw, waarvan slechts de palenfundering werd aangetroffen (fase 2). In de late 19de eeuw werd het plangebied in gebruik genomen door een visrokerij. De bebouwing van deze visrokerij bleef tot diep in de 20ste eeuw in min of meer ongewijzigde vorm bestaan. In de laatste kwart eeuw werd het pand vervangen óf onherkenbaar verbouwd. Onder het diepst opgegraven vlak lag een ophogingspakket van zand. Mogelijk zijn er nog oudere, archeologisch belangwekkende resten onder dit pakket aanwezig.

*Hollandia Archeologen,
J.P.L. Vaars*

Wijdemeren – Loosdrecht | Oudloosdrechtsedijk

Op 9, 10 en 13 oktober 2008 is aan de Oud-Loosdrechtsedijk 223-225 te Oud-Loosdrecht (gemeente Wijdemeren) een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Oud-Loosdrecht is in de Late Middeleeuwen ontstaan als veenontginning. De Oud-Loosdrechtsedijk, waaraan het plangebied ligt, is de noordelijke as van een veenontginningsblok. Het veenriviertje de Drecht, dat loodrecht uitkomt op de Vecht, vormde de ruggengraat van dit blok. Ten zuiden van de Drecht werd het gebied ontgonnen vanaf de Oude Dijk, nu grotendeels verdwenen in het water (Schamp & Timmerman 2007). Vanaf het eind van de Middeleeuwen werd het veen afgegraven ten behoeve van de brandstofvoorziening. Bij de winning van het veen ontstonden legakkers en petgaten. Legakkers zijn smalle stroken land, waarop het veen te drogen werd gelegd. Petgaten zijn kuilen in het oppervlak, die zijn ontstaan door het lokaal weggraven

veenontgi

van het veen. In de omgeving van Oud-Loosdrecht is het petgatenlandschap nog duidelijk te herkennen. Als gevolg van de vervening is een groot gebied rond Oud-Loosdrecht onder water komen te staan (de Loosdrechtsche Plassen).

Archeologisch gezien was er nog weinig bekend over Loosdrecht. Iets ten noorden van het onderzochte terrein werden in 2000 en 2001 de funderingen van stookruimtes en een bedrijfsgebouw van de Loosdrechtse porseleinfabriek uit het laatste kwart van de 18de eeuw (1774-1784) opgegraven (Nieuwenhuizen et al. 2007). Bij deze opgravingen werden eveneens veel aardewerkfragmenten vanaf de 14de eeuw aangetroffen. Dit materiaal werd geïnterpreteerd als aangevoerd Amsterdams stadsafval dat werd gebruikt om het afgegraven veenland op te hogen. Tijdens het proefsleuvenonderzoek werden ophogingspakketten aangetroffen die gedateerd kunnen worden vanaf de Late Middeleeuwen tot in de 20ste eeuw. Op enkele plaatsen werd een totale dikte van 1,8 m ophogingsmateriaal gemeten. De oudste sporen die mogelijk uit de 14de

In de vroegste ophogingspakketten werden een aantal zeer goed geconserveerde metalen voorwerpen gevonden, zoals deze bootshaak en mooie riemtong.

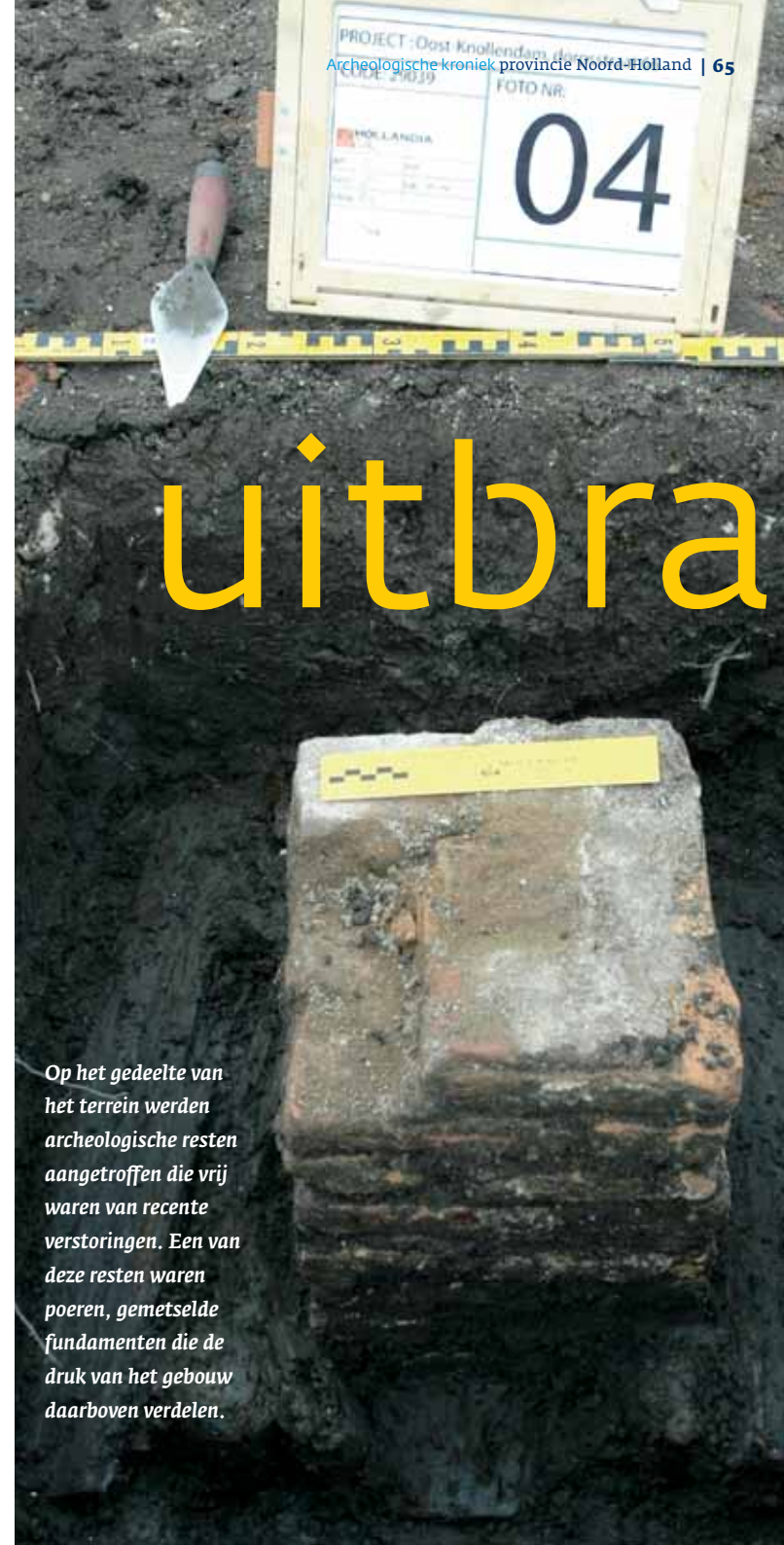
ngsblok

eeuw stammen bestonden uit een aantal greppels en ondiepe ronde kuilen. Deze sporen waren in het veen ingegraven voordat de eerste ophoging plaatsvond. De vroegste ophogingen bevatten veel steengoed uit Siegburg en grijs aardewerk. Mogelijk moet dit aardewerk niet als stadsafval, maar eerder als primaire depositie worden beschouwd. Het gaat hier waarschijnlijk om nederzettingsafval dat bij de vroegste bewoningsfase van Loosdrecht hoort. Naast het aardewerk zijn enkele verbazingwekkend goed geconserveerde metalen voorwerpen gevonden. Waarschijnlijk is het terrein door de eeuwen heen steeds verder opgehoogd. Bewoningssporen uit de 17de en 18de eeuw bestaan o.a. uit een water- en beerput, uit de 19de eeuw stamt een rechthoekig keldertje met een bakstenen vloer. Opvallend genoeg zijn er geen sporen of afvalkuilen gevonden die in verband kunnen worden gebracht met de porseleinfabriek. Het enige aangetroffen porselein stamt uit de 20ste eeuw. Hoewel er geen directe aanwijzingen voor aangetroffen zijn, is het goed mogelijk dat er een woonhuis of gebouw met een andere functie uit de 14de of 15de eeuw in de directe omgeving aanwezig is. Er is geadviseerd om het bedreigde deel op te graven. Dit onderzoek zal meer licht werpen op het gebruik van het terrein en of er sprake is van een continue bewoning vanaf de Late Middeleeuwen.

Hollandia Archeologen,
S. Gerritsen

Wormerland – Oost-Knollendam | Dorpsstraat 66

Naar aanleiding van de voorgenomen ontwikkeling van het terrein aan de Dorpsstraat 66 te Oostknollendam is door Hollandia Archeologen een archeologische begeleiding uitgevoerd. In het bureauonderzoek (Rietkerk 2007) was een verwachtingsmodel opgesteld waarin werd gesteld dat in het onderzoeksgebied een kans bestond op het aantreffen van archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en/of de Nieuwe Tijd. De graafwerkzaamheden en daarmee de begeleiding zijn in twee fases uitgevoerd. Op 4 juni 2008 zijn de graafwerkzaamheden ten behoeve van de toekomstige funderingen verricht, en op 1 oktober 2008 is de aanleg van de kelder begeleid. Tijdens de begeleiding van de werkzaamheden bleek dat grote delen van het terrein zoals verwacht recent waren verstoord, waardoor archeologische resten voor deze delen tot de hier te onderzoeken diepte niet meer konden worden gedocumenteerd. Op de (kleine) delen van het terrein die gespaard zijn gebleven van recente verstoringen zijn wel archeologische resten aangetroffen, uit de 17de-18de eeuw. Het betreft, voor de eerste fase van de begeleiding, bewoningsresten in de vorm van poeren een uitbraaksleuf, een muur van wat mogelijk een kelder is geweest en ophogingslagen. Tijdens de tweede fase werden eveneens ophogingslagen aangetroffen, alsmede een waterkelder.

Op het gedeelte van het terrein werden archeologische resten aangetroffen die vrij waren van recente verstoringen. Een van deze resten waren poeren, gemetselde fundamente die de druk van het gebouw daarboven verdelen.

aksleuf

Het tijdens beide fases aangetroffen vondstmateriaal bestaat met name uit aardewerk (roodbakkend, witbakkend en majolica) en dateert uit de 17de-18de eeuw. Deze sporen en vondsten waren goed bewaard gebleven. Organische resten zijn, mede door de hoge grondwaterstand, goed geconserveerd.

*A. Médard,
Hollandia Archeologen*

Zaanstad | Bleekerstraat 6-8

Op deze plaats, in Zaandam Zuid, buitendijks aan een inham bij de Zaan, waar plannen zijn voor de bouw van een appartementencomplex, is een proefsleuvenonderzoek, uitgevoerd door ADC-archeoprojecten. Uit een voorafgaand booronderzoek van RAAP uit 2007 was duidelijk geworden dat op het terrein mogelijk een scheepswerf uit de 19de eeuw of vroeger aanwezig was. Over het terrein zijn kruislings twee proefsleuven getrokken van respectievelijk 28 en 45 m lang en 2 m diep. Op de natuurlijke ondergrond (klei en veen) waren ophogingslagen aangebracht bestaande uit zwarte, humeuze lagen en

lagen houtsnippers, af en toe afgewisseld door een laagje zand. Tegen de waterkant werd een houten helling aangetroffen die over ging in een helling van keien. Het schervenmateriaal onder de helling dateerde uit de 17de en 18de eeuw, het schervenmateriaal van het keiendek uit de 18de en 19de eeuw en dat van het plankendek uit de 19de eeuw. Dendrochronologisch onderzoek van het plankendek heeft geen datering opgeleverd. De gaafheid en compleetheid van de helling was redelijk tot goed. De conserveringstoestand van de organische en anorganische vondsten was bijzonder goed. De conclusie luidde dat op het terrein zeker resten aanwezig zijn van een scheepswerf uit de 19de eeuw, die misschien zelfs deels uit de 18de eeuw dateert. Samen met de redelijke gaafheid en de goede tot uitstekende conserveringsomstandigheden werd de vindplaats als behoudenswaardig gekarakteriseerd. Het historische belang van het vondstcomplex is groot. Aan de overzijde, op de Hogendijk, zijn resten van scheepswerven uit de late 16de en 17de eeuw opgegraven. Het complex aan de Bleekerstraat vormt dus een waardevolle aanvulling op de geschiedenis van de Zaanse scheepsbouw, die van internationaal belang is geweest. Om deze reden zal de vindplaats moeten worden opgegraven wanneer op het terrein bouwwerkzaamheden gaan plaatsvinden.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

Dit fragment
van een grote
aardewerk
pot uit de Late
Ijzertijd, werd
aangetroffen in
de vulling van
een latere geul.

Zaanstad – Assendelft | Kreekrijk

Door onderzoeksbureau Hollandia is vanwege plannen voor grootschalige nieuwbouw een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. In dit gebied zijn al vanaf de jaren vijftig opgravingen verricht door amateurarcheologen van de AWN en door archeologen van de Universiteit van Amsterdam (Assendelverpolder Project). Het te onderzoeken gebied was driehoekig met zijdes die als grootste lengte 1,2 km, 1 km en 1 km hadden. Delen van dit terrein waren reeds onderzocht of verstoord. In dit gebied zijn uiteindelijk vier proefsleuven getrokken, waarvan de kleinste een lengte

had van 130 m en de grootste een lengte van 759 m. Daarnaast zijn nog drie kleine proefsleuven aangelegd om meer inzicht te krijgen in het terrein. De diepte van de sleuven varieerde tussen de 0,3 en 1,0 m. Alleen daar waar een geul doorsneden werd, bedroeg de diepte 3,5 m. De bodem van het gebied bestaat uit een kleidek waar tussenveenlagen liggen. Dwars door alles heen kronkelt een zandige geulafzetting. Op de zandige oeverwal zijn resten aangetroffen van rechthoekige kuilen (voor zandwinning?) met daarin aardewerk uit de periode 1100-1300. Ook werd een waterput blootgelegd met onderin een houten ton en als enige inhoud een stukje constructiehout (deel

van een legger van een vlechtwerkwand?). Met behulp van de ^{14}C -methode is een duig van de ton gedateerd tussen 970 en 1140 na Chr. en het constructiehout tussen 1020 en 1220 na Chr. In de vulling van de geul zijn grote, soms aan elkaar passende fragmenten van potten uit de Late Ijzertijd gevonden.

In het noorden van het gebied, waar de klei overgaat in kleilig rietveen, lag een terp van kleiplaggen en een (buiten?)haardje. De omvang van de terp was ongeveer 25 tot 30 m. Ook hier werd aardewerk uit de periode tussen 1100 en 1300 gevonden. Een stukje bewerkt hout leverde als een ^{14}C -datering op van 940-1170 na Chr. In het meest zuidelijke deel lag een rond kuiltje met daarin een aangepunt stukje hout. Stratigrafisch gezien dateert dit kuiltje uit de 2de of 3de eeuw na Chr. Een aantal extra werkputten rond dit kuiltje bracht geen andere sporen aan het licht. De conserveringsomstandigheden van het organische en anorganische materiaal waren bijzonder goed. Geconcludeerd werd dat in het plangebied een aantal behoudenswaardige vindplaatsen aanwezig is: de kreek met oeverwallen waarop sporen uit de Middeleeuwen en in de kreek bewoningsafval uit de Late Ijzertijd. In het noorden ligt een terp uit de middeleeuwse ontginningsperiode van dit gebied. De functie van de terp is nog niet duidelijk.

P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland

De vijverlanden, overblijfselen van waterzuiveringsinstallaties van papiermolens uit de 17de tot 19de eeuw, liggen in het Guisveld, een veengebied in het midden van Zaanstad dat alleen per boot bereikbaar is.

Zaanstad – Wormerveer | Guisveld

In het Guisveld liggen negen eilandjes die gemeentelijk archeologisch monument zijn. Deze zogenaamde Vijverlanden zijn overblijfselen van de waterzuiveringsinstallaties van 17de- tot 19de-eeuwse papiermolens. Omdat er plannen zijn om de vijverlanden te restaureren is een bureau- en booronderzoek uitgevoerd om een goed beeld van de greppels en putten te krijgen die in het gebied aanwezig zijn. In totaal zijn door Hollandia 265 boringen gezet. Hieruit bleek dat het patroon van de greppels veel ingewikkelder is dan gebaseerd op historisch onderzoek werd verwacht. Ook werd een fundering aangetroffen van wat waarschijnlijk een zandbak geweest is, die ook gebruikt is bij het zuiveren van water. Op de eilanden zijn ook vondsten gedaan, waaronder diverse witte, glazen knoopjes uit de 19de eeuw. Deze zijn afkomstig van wit ondergoed dat als grondstof fungeerde voor de witpapierfabricage. In 2009 zal een klein vervolgonderzoek worden uitgevoerd. Gebaseerd op de resultaten van het onderzoek uit 2008 en 2009 zal een restauratieplan voor de vijverlanden worden opgesteld.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

Deze witte, glazen knoopjes zijn gevonden tijdens het blootleggen van de fundering van de zandbak van de Oude Blaauw. Het zijn 19de-eeuwse knoopjes, afkomstig van wit ondergoed, dat als grondstof (lommen) gebruikt werd voor de fabricage van wit papier.

Zaanstad – Wormerveer | Dubbele Buurt

Vanwege de aanleg van een bergbezinkbassin is door Arcadis een bureau- en verkennend booronderzoek uitgevoerd. Een bergbezinkbassin is een grote betonnen bak (ongeveer 30 bij 8 bij 2 m) voor de opvang van regenwater. Haaks op de Zaan en midden door het plangebied zijn vijf boringen gezet tot een diepte van 4 meter. Hieruit werd duidelijk dat op het terrein resten aanwezig zijn van bebouwing uit

de 17de tot 19de eeuw met daaronder, op grote diepte, mogelijk resten van een middeleeuwse dijk. Vanwege deze vondsten en de gaafheid is de vindplaats behoudenswaardig bevonden. Omdat plaanpassing niet mogelijk is, zal de vindplaats voorafgaand aan de bouw van het bergbezinkbassin moeten worden opgegraven.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

Zaanstad – Assendelft | Dorpsstraat 603

Op de plaats waar een nieuwe woning gebouwd wordt, stond één van de oudste molens van de Zaanstreek, de Blijdschap, een dwangmolen van de Heren van Assendelft. Een dwangmolen is een molen waar de boeren verplicht waren hun graan te laten malen. Een deel van het maalloon ging naar de heer. De molen wordt al genoemd in een document uit 1441. Tijdens de sloop zijn op het terrein scherven uit de periode 1400-1800 gevonden en fragmenten van kloostermoppen.

Vanwege het belang van het terrein is door Hollandia een bureau- en booronderzoek uitgevoerd. Voor het booronderzoek zijn twaalf boringen gezet. De bovenste 0,6 tot 1,4 m van het terrein was een ophogingspakket dat slecht gedateerd kon worden. Gezien de oppervlaktevondsten dateert het uit de Middeleeuwen en de Late Middeleeuwen. Tijdens het onderzoek is de boor gestuit op baksteen, mogelijk resten van een fundering. Dit pakket lag direct aan het oppervlak, er was geen bouwvoor

bergbe

aanwezig. Een vervolgonderzoek werd geadviseerd om meer zekerheid te krijgen over de datering van het ophogingspakket en de aanwezigheid van muurresten. De eigenaar wilde echter geen graafwerkzaamheden op zijn terrein. Dit kon ook niet worden afgedongen. Daarom heeft Deltares een geoarcheologisch onderzoek uitgevoerd naar funderingen en andere archeologische fenomenen. Een dergelijk onderzoek wordt uitgevoerd met behulp van een magnetometer waarmee afwijkingen in het magnetische veld (sloten, muren) kunnen worden vastgesteld, en met een georadar, waarmee voorwerpen in de bodem kunnen worden opgespoord. Hieruit bleek dat op het terrein geen funderingen meer aanwezig waren, hooguit enkele verspreid liggende bakstenen. De conclusie was dat de funderingen van de middeleeuwse molen niet meer aanwezig waren.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

Zaanstad – Zaandijk | Smidslaan 1-3

Het terrein was grotendeels verstoord, maar bleek uitgerekend op een klein, ongestoord deel van een intacte 18de-eeuwse waterkelder te liggen. Deze had een afmeting van 1,75 bij 1,25 m en een diepte van 1,60 m. De gele IJsselsteentjes waarvan hij was gemetseld, hadden een gemiddelde afmeting van 175 x 81 x 33 mm. Met de eigenaar van het terrein zijn afspraken gemaakt om de waterkelder in situ te behouden. De put zal worden opgenomen in het pand dat op het terrein zal worden gebouwd. Dit pand dateert uit de 17de eeuw en is afkomstig van het perceel Dorpsstraat 603 in Assendelft.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

Zaanstad - Oostzaan | Kerkbuurt 1-6

Op de plek waar de Kerkbuurtschool heeft gestaan is één proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, vrijwel direct gevolgd door een opgraving. Dit vond plaats op een terrein van 80 x 60 m. Haaks op de hoofdweg zijn twee proefsleuven van 80 m lang en 2 m breed getrokken, evenwijdig aan de weg, in het midden van het terrein, een proefsleuf van 40 m lang en 2 m breed. De diepte van de sleuven bedroeg 2,5 m. Uit dit onderzoek bleek dat op het terrein resten van bewoning (funderingen) uit de Middeleeuwen en de 17de en 18de eeuw aanwezig waren, en ook twee sloten uit dezelfde periode. Resten van een terp, zoals eerder aan de overkant werden opgegraven (zie Kroniek 2005) bleken niet aanwezig te zijn. Tijdens de opgraving is een grote hoeveelheid vondstmateriaal in één van de sloten aangetroffen en zijn resten van twee 16de- tot 17de-eeuwse woningen blootgelegd. Vanwege de aanwezigheid van een nog in gebruik zijnde kabel- en leidingenstraat, die dwars over het terrein liep, kon het onderzoek niet worden afgerond. Dat zal in 2009 gebeuren.

*P. Kleij,
gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland*

zinkbassin

Zijpe | Korte Belkmerweg 34

Aan de Korte Belkmerweg 34 te 't Zand in de gemeente Zijpe is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd. In overeenstemming met de verwachting is tijdens het veldonderzoek één archeologische vindplaats aangetroffen in het plangebied. Het betreft mogelijk een huisplaats of klein nederzettingsterrein uit de Late IJzertijd/Romeinse Tijd. De conservering van de vindplaats lijkt goed te zijn. De gaafheid van de vindplaats is mogelijk aangetast door erosie van de top van het veen, aangezien veraard veen in de top ontbreekt. Onduidelijk is in welke mate dit heeft plaatsgevonden. Het archeologisch niveau bevindt zich tussen 1,2 en 1,7 m onder het maaiveld (tussen 1,6 en 2,25 m onder N.A.P.). Waarschijnlijk bevindt de kern van de vindplaats zich op het zuidelijke deel van het plangebied en op het noordelijke deel de periferie van de vindplaats.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
Suzanne de Kruif

Varia

Enkele bijzondere vondsten uit het Klooster Bethlehem in Hoorn

In 2008 is een uitgebreid rapport verschenen over de resultaten en vondsten van de opgraving van het klooster Bethlehem (Christiaan Schrickx, 2008). Een aantal van deze vondsten wordt hieronder uitgelicht. De religieuze functie van het kloostercomplex komt in een aantal opzichten tot uiting. Allereerst in het grote aantal fragmenten van pijpen en terracotta beeldjes en reliëfs. In het klooster waren vermoedelijk diverse kapelletjes ingericht waarin kon worden gebeden. De functie van de heiligenbeeldjes en reliëfs wordt mooi omschreven door de tekst op een van de aangetroffen fragmenten: *O heilige Katherina bid voer ons*. Via een beeld werd tot een bepaalde heilige gebeden vanuit de overtuiging dat de betreffende heilige voorspraak voor de biddende zou doen bij God. Het valt op dat geen enkel beeld of reliëf compleet bewaard is gebleven, in tegenstelling tot objecten bij het gewone gebruiksardewerk. De hoge mate van fragmentatie is vaker bij deze vondstcategorie vastgesteld. Aanwijzingen bestaan dat devotionalia vóór afdanking bewust kapot werden gemaakt om als het

Op deze gebroken zilveren insigne is op de ene zijde de gekroonde Maria met Kind op een maansikkel afgebeeld omgeven door een stralenkrans. Op de andere zijde staat de verrijzenis van Christus uit het graf.

Een steel van een bakpan met daarop een merkteken. Dit merk bestaat uit de letters SIC. Onbekend is waar deze letters voor staan.

Zij- en vooraanzicht van een wijwaterbakje van roodbakkend aardewerk.

Twee komforen met borden erop zoals ze op tafel in de eetzaal van het klooster zijn gebruikt.

Een wandscherf van een roodbakkende kom met daarop een merkteken. Dit type merk bestaat uit drie tekens waarbij de middelste lijkt op een plusteken of een staand kruis. Wat het teken betekent is onduidelijk, maar dit type wordt alleen aangetroffen op roodbakkende kommen.

ware de religieuze kracht ervan te breken. Dit lijkt het geval te zijn bij een zilveren insigne dat in een van de complexen is aangetroffen. Gezien de breuk lijkt het dat het insigne bewust door midden is gebroken.

Andere objecten met een religieuze functie zijn de wijwaterbakjes. Wijwaterbakjes van rood- en witbakkend aardewerk zijn tot nu toe bij geen enkele opgraving in Hoorn aangetroffen. De hoeveelheid van minimaal twaalf bakjes is niet groot, maar rekening houdend met de incompleetheit van het teruggevonden materiaal, kunnen we ons goed voorstellen dat wijwaterbakjes een belangrijk element in de inrichting van het klooster vormden. Waarschijnlijk hingen ze op diverse plekken in het klooster (kapel, slaapzaal e.d.). Het vondstmateriaal in het algemeen onderscheidt zich van niet-klooster-complexen in nog een aantal andere opzichten.

Bepaalde vormen komen relatief veel voor. Een van deze vormen is het komfoor. Bij een grote gemeenschap kostte het veel tijd het voedsel op te dienen.

Door middel van de komforen werd het op borden op tafel warm gehouden. Veel borden zijn aan de onderkant beroet wat erop wijst dat ze als zodanig gebruikt zijn. Een andere veel aangetroffen vondst-categorie binnen dit kloostercomplex is het verpakkingsmateriaal: Iberische kruiken en drinkuits kunnen als zodanig geïnterpreteerd worden. De Iberische kruiken waren bestemd voor olijfolie. In het klooster waren veel vastendagen waarop geen zuivel mocht worden gegeten. Olijf-

olie was de meest gebruikte vervanger. Een ander kenmerk waarin het materiaal zich onderscheidt van 'normale' complexen is het voorkomen van ingekraste merken. Bij geen enkele andere opgraving in Hoorn is dit tot nu toe geconstateerd. Het merken van producten is typerend voor leefgemeenschappen. Binnen het klooster werden verschillende groepen mensen verenigd. De zusters vormden de grootste groep. Daarnaast woonde een biechtvader in het klooster en mogelijk nog een andere priester. Verder waren waarschijnlijk proveniers en knechten of arbeiders op het terrein aanwezig. Voor veel van deze mensen werd de kost- en inwoning verzorgd. De ingekraste merken waren een hulpmiddel de objecten die voor verschillende groepen of individuen bestemd waren van elkaar te kunnen onderscheiden. De precieze betekenis van de merken valt niet meer te achterhalen. Het materiaal verschilt tot slot van 'normale' complexen in het sobere karakter van het aardewerk. Versierde producten komen voor, maar relatief weinig. Verreweg het meeste steengoed is ongedecoreerd. Het geheel maakt ondanks de grote variatie een gestandaardiseerde en functionele indruk. Tevens is gepoogd een functionele analyse op het vondstmateriaal los te laten. Verschillende groepen materiaal met specifieke functies kunnen op de opgravingsplattegronden geplot worden. Dit levert geen duidelijke verspreidingspatronen op. Het is vooralsnog niet mogelijk functies aan gebouwen toe te schrijven op basis van in de omgeving van

de gebouwen aangetroffen keramiek. De verschillen in datering tussen de diverse vondstcomplexen leveren geen duidelijke verspreidingspatronen op. Het enige dat geconcludeerd kan worden is dat complexen met 'vroeg' materiaal (circa 1475-1525) geclusterd liggen onder en vlak achter het kerkhof. Dit hoeft echter niet te betekenen dat andere terreinen in deze 'vroeg' periode niet werden gebruikt. Het vondstmateriaal uit de tijd na het bestaan van klooster Bethlehem is beknopt behandeld. De voornaamste conclusie die uit dat materiaal te trekken valt, is het grotendeels afwezig zijn van materiaal uit de periode 1572-1698. In deze periode werd de grond van het voormalige klooster door de stad Hoorn verpacht. Uit de eeuw daaropvolgend dateert veel meer materiaal. Het grondbezit raakte versnipperd en dit ging gepaard met de demping van oude sloten. Hiervoor werd grond met veel afval gebruikt.

Gemeente Hoorn,
Bureau Erfgoed,
Christiaan Schrickx

Een van het zeldzame versierde aardewerk is het sgraffito-aardewerk. Op dit bord is een bijna kinderlijke afbeelding te zien van Maria. Ze is en-profile weer-gegeven met een kroon op haar hoofd. Het uitsteeksel lijkt een arm te zijn, ook al ontbreekt de hand. Onderop is ondanks het ontbreken van wat letters, het woord MARIA te lezen. De overige tekens vormen geen tekst.

Stukje verfrommeld goud blijkt pseudomunthanger

Het voorwerp ziet er verfrommeld uit. Het oog van de hanger is aan de voorzijde tegen de hanger aangedrukt. Een afbeelding is niet direct te herkennen. De pseudomunthanger heeft in het vuur gelegen, vermoedelijk tijdens een crematie waardoor één en ander is versmolten en niet meer geheel duidelijk zichtbaar is.

Deze pseudo-munthanger kwam pas na ongeveer 20 jaar na het vinden weer boven water. De vinder was er vanuit gegaan dat hij een stukje verfrommeld goud had gevonden, had het wel bewaard maar er voor de rest geen aandacht meer aan geschonken. Als wij als redactieleden van het magazine bij leden op bezoek gaan, wordt vaak ook nog even de rommelbak nagekeken of er soms toch nog iets interessants tussen zit. Bij een bezoek van één van de redactieleden kwam het voorwerp weer te voorschijn. Na eerst in de veronderstelling te zijn dat het een bracteaat was, bleek het na bestudering om een pseudo-munthanger te gaan

Beschrijving: Pseudo-munthanger, 7de eeuw.

Materiaal: goud.

Gelijkend op de typen van de Wiewerdschat.

Afbeelding vermoedelijk: man met lang haar.

Gewicht: 2,80 gram.

Diameter: 25,3 mm.

Aan één zijde een 2,5 randige vlechtversiering met het oog om- en uitgebogen naar de linkerzijde van de hanger.

Deze vondst is niet alleen voor Noord-Holland, maar zeer zeker voor Wieringen bijzonder. Het is de eerste gouden pseudomunthanger. Helaas zijn er later, zover wij weten, op de vindplaats geen vondsten meer gedaan die met deze vondst in verband kunnen worden gebracht.

Wat is het verschil tussen een munthanger en een bracteaat. De munthanger is tweezijdig geslagen en de bracteaat is eenzijdig geslagen, waarbij de keerzijde het negatief is van de voorzijde.

Munthangers en bracteaaten werden met een koordje rond de hals gehangen en werden als een amulet beschouwd.

Johan Koning

Recente restauraties van het Provinciaal depot voor bodemvondsten, Noord-Holland

Friese knobbelaar, Texel-Den Burg, 2de/3de eeuw na Chr.

Friese kartelrand (kookpot), Texel-Den Burg, 2de/3de eeuw na Chr.

Friese knobbelaar, Schagen-Witte Paal, 2de/3de eeuw na Chr.

Streebandpot,
Uitgeesterbroek,
Late IJzertijd.

Majolica
schotel,
Schagen,
ca. 1700.

Pot van 'Brits
aardewerk; Black
burnished', 3de
eeuw na Chr.

Werra
schotel,
Enkhuizen,
17de eeuw.

Karolingische
bolpot, Uitgeest-
Dorreegeest, 8ste
eeuw na Chr.

Werra
schotel,
Enkhuizen,
17de eeuw.

Buste zonder gezicht uit Heemstede

Bijzondere vondsten, vooral die uit het verleden, kunnen soms lange tijd “zoek” raken. Een mooi voorbeeld hiervan is het vondstmateriaal dat in 1947 onder leiding van prof. dr J.G.N. Renaud rond het Huis te Heemstede werd aangetroffen. Enige jaren geleden ontving het provinciaal depot van de gemeente Heemstede een deel van de collectie die tot dan toe jarenlang in de kelder van het stadhuis stond opgeslagen. Hierin bevond zich een achterhoofd met kraag van een buste in rood aardewerk. Dit jaar ontving het depot opnieuw een aantal kratten met vondsten uit Heemstede, deze keer van de archeologische dienst Haarlem. Deze vondsten waren afkomstig uit de bibliotheek van Heemstede en enkele jaren geleden naar Haarlem verhuisd. Tot grote verrassing bleek het onderstuk van de buste zich hier tussen te bevinden.

Foto van
Vuurbok,
abdij van
Egmond.

Het teruggevonden onderstuk van de buste.

Het achterhoofd van een buste in rood aardewerk.

Frits Scholten, hoofdconservator Beeldhouwkunst van het Rijksmuseum in Amsterdam, schrijft de fragmenten toe aan het atelier van Hendrick de Keijser (1565-1621) of dat van zijn zoon Pieter (1595-1676) De buste vertoont sterk stilistische overeenkomsten met die van Willem van Oranje in de collectie van het Rijksmuseum.

Door het ontbreken van het gezicht zal waarschijnlijk nooit bekend worden wie het voorstelde. Mogelijk was het Adriaan Pauw (1585-1653), stadpensionaris van Amsterdam en de meest bekende bewoner van Huis te Heemstede. Het was vermoedelijk ook Hendrick de Keyser die zijn praalgraf ontwierp. Pauw was zelf een fervent verzamelaar van sculptuur.

*Martin Veen,
Provinciaal depot*

RECTIFICATIE

In de Archeologische Kroniek Noord-Holland 2006 staat op pag. 21 bij het stukje over de opgraving Beverwijk Breestraat/Peperstraat abusievelijk de verkeerde auteur vermeld. Het moet zijn: J. Vaars van Hollandia Archeologen.

De redactie

*Kano van de
Wieringermeer,
3300 voor Chr.
Gevonden in
2007, maar
opgegraven en
onthuld in 2008.*

Literatuurlijst

Alders, G.P. & A. van Benthem, 2006: *Bureauonderzoek naar de archeologische waarde van het plangebied Galgenweg, Gemeente Beverwijk, Haarlem* (SCENH-rapport Cultuurhistorie 58).

Appel, L. 1989: 'Scheepstimmerwerven en zoutketen te Monnickendam', *Jaarverslag "Oud Monnickendam"*.

Baart, J., 2007: 'Melkglazen drinkschalen met emailversiering. Portugese glas-importen uit Nederlandse bodem', *Vormen uit vuur 197* (2007/1), p.18-23.

Beemster, K., 2008: 'Bijzondere bodemvondsten – Drink eens uit ... of maak eens in?', *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar*, nr. 26, 8.

Beemster, K., 2009: 'Bijzondere bodemvondsten – een sprekend bord', *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar*, nr.27, 8.

Bekius, D., 2008: *Plangebied jachthaven Lagedijk te Penningsveer, gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*, Weesp (RAAP-notitie 2580).

Berg, G. van den, P. Bitter, R. Jayasena, S. Ostkamp & R. Roedema, 1999: 'Alkmaar: Canadaplein, Houttil 'Het Waaggebouw', Koedijk/Kanaaldijk 212, Laat/Augustijnsteeg, Laat/Bloemstraat, Lindegracht 10-12', in: *Archeologische*

Kroniek Noord-Holland 1998, *Holland* 31, p. 329-336.

Besselsen, E.A. & M.S.M. Kok 2009: *Archeologisch onderzoek in het plangebied 'Maalwater', gemeente Heiloo (Noord-Holland)*, Amsterdam (AAC notities 67).

Besteman, J.C. & H.A. Heidinga, 1979: 'Moeniswerf (gem. Marken)', *Bulletin* 78 KNOB.

Bitter, P., & J. Dijkstra, 1994: 'Alkmaar: centrum (Achterdam 16, Fnidsen 81, Langestraat 103, Langestraat 113 en 115/117, Lindegracht)', in: *Archeologische Kroniek Noord-Holland* 1993, *Holland* 26, p. 379-411 (393-397).

Bitter, P., 1996: 'Alkmaar: Grote of St. Laurenskerk, Lombardsteeg, Lindegracht-zuidzijde, Gedempte Nieuwesloot, Achterdam', in: *Archeologische Kroniek Noord-Holland* 1995, *Holland* 28, p. 295-339 (306-312).

Bitter, P., S. Ostkamp & R. Roedema, 2003: 'Alkmaar Bierkade 17, Fnidsen, Hekelstraat 19, Kapelkerk, Koedijk-Kanaaldijk 230, Koedijk-Kanaaldijk/Zonnneweid, Koorstraat 59, Oudegracht 26, Voordam 4-5, Zijdam 5-6', in: *Archeologische Kroniek Noord-Holland* 2002, *Holland* 35, p. 5-59 (5-11).

Bitter, P., & R. Roedema, 2007: 'Alkmaar Bloemstraat, Schelphoek, Wageweg, Koedijk Kerkelaan', in: *Archeologische Kroniek Noord-Holland* 2006, *Holland* 39, p. 3-12.

Bitter, P., 2007: 'Nederzetting op het zand' (hfdst. 1), 'Van nederzetting tot handelsplaats' (hfdst.3), 'Ommuurd, volgebouwd en uitgelegd' (hfdst. 6), 'Huis, erf en straat' (hfdst. 7), 'De Sint-Laurenskerk' (hfdst. 9), 'De stad versteent' (hfdst. 17), in: J. Vis, P. Bitter, H. Kaptein et al, *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle, p. 12-21, 31-38, 64-90, 104-114, 210-225.

Bitter, P., 2008: 'Wealth and waste- aspects of a luxurious lifestyle in Alkmaar', in: M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, VI: Luxus und Lifestyle*, Lübeck, p.151-168.

Boer, G.H. de & C.F.H. Coppens, 2008: *Plangebied Heerenweide en De Veken 4, gemeente Opmeer: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, Weesp (RAAP-rapport 1695).

Burnier, C.Y., 2008: 'De Regenbooglocatie' te Heemskerk, *Een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 179).

Burnier, C.Y., 2008: *Locatie 'Domeynen' te St. Pancras, gemeente Langedijk, Een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 184).

Dam, P.J.E.M. van, 1997: 'Vissen in veenmeren, de sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530', *Hollandse Studiën* 34.

Fasel, W.A., z.j.: *Alkmaar en zijn geschiedenis, kroniek van 1600-1813*, Alkmaar.

Gerritsen, S., 2007: *Inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) aan 't Prooyen, Monnickendam, gemeente Waterland, Zaandijk* (Hollandia reeks 169).

Gerritsen, S., 2007: *Inventariserend veldonderzoek overig (boor) Dorpshuis: 'T Trefpunt, Marken (gem. Waterland), Zaandijk* (Hollandia reeks 182).

Gerritsen, S., 2007: *Inventariserend veldonderzoek overig (boor) Parkplan Limmen, te Limmen, gemeente Castricum, Zaandijk* (Hollandia reeks 184).

Gerritsen, S., 2008: *Definitief onderzoek Dorpshuis: 't Trefpunt, te Marken, gemeente Waterland, Zaandijk* (Hollandia reeks 197).

Gerritsen, S., 2008: *Inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) Parkplan Limmen, gem. Castricum, Zaandijk* (Hollandia reeks 206).

Gerritsen, S. & Van den Berg, 2009: *Sout beter als Gout. Archeologische opgraving aan 't Prooyen 2-3, te Monnickendam, gemeente Waterland, Zaandijk* (Hollandia reeks 216).

Haartsen, A. & C. ten Oever-van Dijk, 2001: *De cultuurhistorie van Waterland en Zaanstreek (inclusief Beemster en Schermer)*, Haarlem.

Hoogendijk, T., 2008: *Inventariserend veldonderzoek (proefsleuven en booronderzoek) Diemen - Noordflank Centrumgebied, gemeente Diemen, Zaandijk*, (Hollandia reeks 216).

Hoogendijk, T., 2009: *Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven (IVO-P) aan de Oudloosdrechtsedijk te Oud-Loosdrecht (gemeente Wijdemeren)*, Zaandijk (Hollandia reeks 235).

Jacobs, E., 2008: *Locatie 'Hollands End 32' te Ankeveen, gemeente Wijdemeren, Een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 169).

Jacobs, E., 2008: *Locatie 'Gerrit van Assendelftstraat 56', gemeente Heemskerk, Een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 183).

Jacobs, E., 2008: *De Regenbooglocatie te Heemskerk, Een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 205).

Jacobs, E., 2008: *Locatie 'Voorhaven 128' te Edam, gemeente Edam-Volendam, Een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 209).

Jacobs, E., 2008: *Locatie 'Burgwal 52 - 54' te Haarlem, Een archeologisch onderzoek*, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 210).

Jong-Lambregts, N. de, P. Bitter, R. Roedema & C. Prins, 2007: 'Laat 229-231 (o4LAA). Archeologisch onderzoek naar bewoningsresten van de 12de tot de 20ste eeuw', in: N. de Jong-Lambregts, P. Bitter, L. Verspaj-Frank et al, 2007: *Tussen Zwaard en Fortuin. Enkele opgravingen in Alkmaar 2002-2005*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr.12), p.111-198.

Koene, B, J. Morren & R.F. Schweitzer, 2003: *Midden-Kennemerland in de Vroege en Hoge Middeleeuwen. Het land, de bewoners en hun heren tussen 700 en 1300*, Hilversum.

Kort, J.W. de, 2005: *Plangebied Park Vondelkwartier, gemeente Beverwijk: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek*, Amsterdam (RAAP-notitie 1366).

Kruif, S. de, 2008: *Plangebied Korte Belkmerweg 34 te 't Zand, gemeente Zijpe; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, Weesp (RAAP-notitie 2868).

Lange, S., 2006: *Het Bakkerspleintje in Castricum. Inventariserend veldonderzoek op het Bakkerspleintje, gemeente Castricum*, Amsterdam (AAC publicaties 31).

Lange, S., 2007: 'Heiloo Kennemerstraatweg', in: *Archeologische Kroniek Noord-Holland 2006*, Holland 39, p.35-37.

Lange, S. & D.L. Sam, 2007: *Archeologisch onderzoek naar een rituele palencirkel uit de Vroege-IJzertijd op de strandvlakte ten westen van Heiloo*

(plangebied Maalwater, gemeente Heiloo, Noord-Holland), Amsterdam (AAC notities 46).

Médard, A., 2008: *Archeologische Begeleiding aan de Dorpsstraat 66 te Oost-Knollendam, gemeente Wormerland, Zaandijk* (Hollandia reeks 227).

Médard, A. & J.P.L. Vaars, 2008: *Inventariserend veldonderzoek Galgenweg/Grote Houtweg, Beverwijk, Zaandijk* (Hollandia reeks 196).

Mulder, J., H. Blok & K. van Reenen, 1987: *Diemen buyten Amsterdam, Diemen*.

Nieuwenhuizen, K., et al (red.), 2007: *De Loosdrechtse Porseleinfabriek boven water, Loosdrecht*.

Rietkerk, M., 2007: *Vijf plangebieden in Oostknollendam en een plangebied in Jisp, gemeente Wormerland; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*, Amsterdam (RAAP-notitie 2071).

Rietkerk, M., 2008: *Plangebied jachthaven Lagedijk te Penningsveer, gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek*, Weesp (RAAP-rapport 1729).

Roefstra, J., 2008: *De graftombe van de familie Deutz van Assendelft op het kerkhof van de Nederlands Hervormde kerk te Heemskerk*, in: *Nieuwsbrief van het Historisch Genootschap Midden-Kennemerland en Museum Kennemerland*, jaargang 15 nummer 42, 3.

Sam, L. A., 2008: *Inventariserend veldonderzoek in het plangebied Bakkerspleintje, gemeente Castricum (Noordholland)*, Amsterdam (AAC Notities 71).

Schamp, C.R.C. & D.E.A. Schiltmans, 2008: *Park Vondelkwartier, gemeente Beverwijk: archeologisch onderzoek: een opgraving ter plaatse van de te graven Scheybeek en waterpartij, Weesp* (RAAP-rapport 1657).

Schamp, C.R.C. & R. Timmerman, 2007: *Plangebied Oud-Loosdrechtse dijk te Oud-Loosdrecht, gemeente Wijdmeren; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met veldtoets*, Amsterdam (RAAP-notitie 2424).

Schmitz, E., 1985: 'Veldverkenningen in Diemen-Noord oktober 1984-april 1985', *Het Profiel*, AWN, Afd. Amsterdam en Omstreken, jrg. 1984-1985 (4), p. 6-7.

Vervloet, J.A.J., 1974: 'Marken, een terpen-zwerm uit de Late Middeleeuwen', in: W.A. van Es & J.F. van Regteren Altena (red), *Archeologische monumenten in Nederland*, Bussum.

Wortel, Th.P.H., 1973: 'De vesting Alkmaar anno 1573', in: E.H.P. Cordfunke (red.), *Alkmaar ontzet 1573-1973*, Alkmaar (Alkmaarse Studiën 2), p. 41-60. Herdrukt in: Th.P.H. Wortel, *Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving*, Bergen 1990, p. 117-136.

Illustratieverantwoording

Alkmaar

Foto's: Archeologische dienst Alkmaar;
kaarten: Regionaal archief Alkmaar
Amsterdam

Foto's: W. Krook, J. Veerkamp, R. Jayasena;
tekeningen: J. Kaarsemaker

Limmen

Foto: Hollandia

Beverwijk

Foto's: Hollandia, RAAP

Enkhuizen

Foto's: Hollandia

Haarlem

Foto's: J. de Nieuwe

Heemskerk

Foto: J. Roefstra, Jacobs & Burnier

Heemstede

Foto: Martin Veen

Heiloo

Foto's: Amsterdams Archeologisch Centrum

Hoorn

Foto's: Bureau Erfgoed Gemeente Hoorn

Uithoorn

Foto: Jacobs & Burnier

Waterland

Foto: Hollandia

Wormerland

Foto: Hollandia

Wieringen

Foto: Johan Koning

Zaanstad

Foto: Piet Kleij

Varia

Foto's: Martin Veen

Hoe kunt u ons vinden?

Bezoekadressen

Bestuur
Dreef 3, Haarlem

Ambtelijke organisatie
Houtplein 33, Haarlem
Zijlweg 245, Haarlem

Postadres

Provincie Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem

Telefoon 023 514 31 43
Fax 023 514 31 43
Internet www.noord-holland.nl
E-mail eerdenr@noord-holland.nl

Provinciaal Archeologisch Depot

De heer M.C.W. Veen
Veerdijk 32, 1531 MS Wormer
Telefoon 023 514 45 14
E-mail veenmc@noord-holland.nl